

ALTORJAI
GRÓF APOR ISTVÁN
ÉS KORA

IRTA
DR. BIRO VENCEL

AZ ERDÉLYI KATOLIKUS AKADÉMIA KIADÁSA

Gróf APOR ISTVÁN.

(Eredetije br. Apor István birtokában.)

ALTORJAI

szám

GRÓF APOR ISTVÁN

ÉS KORA

IRTA
DR. BIRÓ VENCEL

AZ ERDÉLYI KATOLIKUS AKADÉMIA KIADÁSA

Nr. 2691.

IMPRIMATUR.

Albae Iuliae, die 24 Octobris 1935.

GUSTAVUS CAROLUS MAJLÁTH

Episcopus Albainliensis.

448001

A címlapot és a rajzokat TÓTH ISTVÁN festőművész készítette.
Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság Cluj 1935.

ELŐSZÓ.

A világháborút megelőző félszázadban közéletünk vezetői s kultúránk irányítói kevés gondot fordítottak az önálló Erdély multjának feltárására s megismertetésére. A mi nemzedékünk e multnak jóformán csak Magyarország történelmével kapcsolatos epizódjait s e szempontból is kimagasló alakjait ismeri, holott Erdély mai helyzetét s a reá váró jövőt csak az értheti meg, aki alapjaiban, kifejlődésében és összefüggéseiben látja mindazokat a közéleti, kultúrpolitikai, társadalmi és gazdasági irányzatokat, melyek e földön gyökeret vertek, meglombosodtak s gyümölcsöt érleltek vagy tápanyag hiányában kiszáradtak.

E multnak jelentős része az erdélyi katolicizmus történelmi szerepe és változatos helyzete, mely hozzásimul az Erdély sorsát irányító nagy eseményekhez.

Az önálló magyar királyság idejében, Mohácsig, sőt Martinuzziig a katolicizmus volt egyedüli irányítója és vezetője Erdély szellemi életének. Ezt hirdetik és igazolják mindazok a kövek és könyvek, melyek e korból fennmaradtak.

A Martinuzzi halálától Báthory Istvánig, 1540-től 1570-ig terjedő emberöltő alatt a protestántizmus rohammal foglalta el Erdély egész területét. A katolicizmus csak a Székelyföldnek a Hargita bércei s a Kárpátok lejtői közötti részén tudta megőrizni pozícióit; a többi területeken csak egy-egy kastély kápolnájában hangzottak még fel itt-ott a szentmise évezredes imái és énekei.

Az összeomlást Báthory István fejedelem állította meg, aki — szigoruan tiszteletben tartva mások szerzett pozícióit — átmentette a hajótörésből azt, ami még megmaradt s biztos kézzel kiépítette azokat a kereteket, melyek között az erdélyi katolicizmus az önálló fejedelemség másfélszázada alatt, katakombaszerűen bár, élt és fennmaradhatott.

A Habsburg uralom alatt, 1690-től 1848-ig, sőt 1867-ig, a hatalom jóindulatát élvezve, lassan erőre kapott a katolicizmus, de érvényesülését még mindig gátolták az előző másfél-század alatt rárakott béklyók s hátrányosan befolyásolták a katolikus érdekeket egyébként felkaroló hatalom alkotmányellenes és germanizáló törekvései, melyek Erdélyszerte népszerűtlenekek voltak.

E korszak élén áll gróf Apor István, aki Bethlen Miklós kancellár mellett legkimagaslóbb tényezője a Habsburg-imperium Erdélyben való berendezkedésének, amit Teleki Mihály készített elő s amelynek hivatalos képviselője az első gubernátor, gróf Bánffy György volt.

Az önálló fejedelemségből a Habsburg uralom alá helyezkedés ugyanolyan gyökeres változást hozott Erdélynek, mint 1867-ben a Magyarországgal való unió s hatásaiban nem volt sokkal kisebb jelentőségű, mint az 1918. évi imperium-változás.

Érthető tehát, hogy mi, akik még csak most kezdünk teljes tudatára ébredni az 1918. évi uralomváltozás jelentőségének és következményeinek, különös érdeklődéssel fordulunk azon államférfiak felé, akik hasonló helyzetben sorsunk irányítását kezükben tartották.

Az 1690. évi uralomváltozás előkészítése, zökkenőinek elhárítása, következményeinek világos felismerése és a megváltozott helyzetben a célok és feladatok kijelölése tekintetében kortársai közül messze kimagasló munkát fejtett ki — korának, környezetének és nevelésének sajnálatos elfogultságai dacára — Bethlen Miklós kancellár, kinek tragédiája volt, hogy államférfiúi koncepcióját sem a hatalom kezelői, sem kortársai és munkatársai nem értették meg.

Bethlen Miklós oldalán azonban — nemcsak az erdélyi gubernium élén elfoglalt állás, hanem történelmi jelentőség szerint is — a legelső hely kétségtelenül Apor Istvánt illeti meg. Bethlen Miklós átfogóbb tekintettel látta az egyetemes erdélyi érdekeket, de a katolikus Habsburg-hatalomhoz való viszonyát determinálja erős protestáns érzése s egyháza érdekeinek féltése, míg Apor Istvánra éppen a vallásközösség tudata volt ösztönző hatással.

Igy e két nagy államférfiú bizonyos mértékben kiegészítette egymást, de sajnos, ugyanakkor kölcsönösen akadályozói is voltak annak, hogy egyikük és másikuk felfogása és törekvése szabadon érvényesülhessen áldásos alkotásokban.

Bethlen Miklós kancellár és Apor István kincstartó lényegében azonos törekvéseinek eme gátlásai is vallási szétszakadozottságunk káros következményei közé tartoznak.

Az erdélyi katolicizmusnak a Habsburg uralom alatt kialakuló helyzetére és fejlődésére elvitázhatatlanul gróf Apor István koncepciója, törekvései és fáradozásai voltak döntő hatással, s nemcsak e másfélszázados korszak megértéséhez és méltánylásához szükséges közletről ismernünk Apor István egyházpolitikai szerepét és működését, hanem e korszakból a jelenbe átmentett intézményeink is jelentős részben neki köszönhetik létüket.

Mikor Apor István a katolikus egyház regenerációja és megerősítése érdekében az erdélyi Katholikus Státus élén s ennek nevében három évtizedes áldásos munkáját kifejtette, Erdélynek még mindig nem volt katolikus püspöke és káptalanja, kiket az önálló fejedelemség egész másfélszázada alatt oly fájdalmasan kellett nélkülöznie.

Apor Istvánnak s a vezetése alatt álló Katholikus Státusnak egyházhűségére jellemző, hogy a püspöki szék visszaállítására volt legfőbb törekvésük, noha ezt eleinte nyíltan még hangoztatni sem merték s Apor István és vele a Katholikus Státus joggal a saját munkája s fáradozásai megkoronázásának tekinthette, midőn a püspök másfélszázados száműzetés után, ősi székét Gyulafehérváron végre ismét elfoglalhatta. Fényes bizonyítéka ez annak, hogy a Katholikus Státusban tömörült s annak élén álló világiakat soha sem vezette az egyházi hierarchiával szemben hatalmi törekvés, hanem egyedül az egyház érdekeinek szolgáló lelkiület.

A döntő tárgyalások a katolikusok helyzetét illetően még a püspöki szék helyreállítása előtt folytak le s ezeket a Katholikus Státus nevében Apor István vezette, oly biztos kézzel, hogy erős egyénisége mögött néha maga a Státus is csak cím, keret és hátvéd gyanánt tünt fel a kortársak szemében. Ez is mutatja, hogy az erdélyi Katholikus Státust

nem királyi oklevelek vagy pápai diplomák hívták hatalmi szóval életbe, hanem a történelmi helyzet, s nem hivatalos jellegű külső szervezet adott neki súlyt és jelentőséget, hanem az élén álló katolikus világi férfiak önzetlen munkája, kimagasló egyénisége s a katolicizmus nagy érdekeiért való fáradhatatlan, céltudatos buzgósa.

Napjainkra is kiható jelentősége van annak, hogy Apor Istvánnak a Katolikus Státus élén kifejtett munkája az Apostoli Szentszék részéről ismételten meleg elismerésben részesült, ami természetesen nemcsak Apor személyének, hanem az általa vezetett Státusnak is szólt. Apor Istvánnal szemben a Szentszékét már nem feszélyezték azok a szempontok, mint nagy elődjével, Báthory Istvánnal szemben, aki erdélyi fejedelemsége idején bizonyos fokig élben állott kora leghatalmasabb katolikus uralkodóházával, a Habsburgokkal, kiknek érzékenységére a Szentszéknek figyelemmel kellett lennie s ez magyarázza meg azt a hangfogót, melyet a Vatikán Báthoryval szemben erdélyi fejedelemsége idején, minden érdemei dacára, még alkalmazni szükségesnek látott. Báthory azonban mégis szuverén uralkodó volt, Apor István pedig csak közéleti vezető férfi a kis Erdélyben, melynek a Szentszékkel való érintkezése akkor technikailag sokkal nehezebb volt, mint ma Kínáé vagy a Tüzföldé, s maga Erdély is csak egyike volt a Habsburg-ház számos tartományának, melyeknek egyházpolitikáját Bécsből egységesen irányították. Ha mindezek dacára a pápák ismételten közvetlenül is érintkeztek Apor Istvánnal, ez nemcsak a Szentszéknek Erdély iránti gondoskodó szeretetét igazolja, hanem Apor Istvánnak s a Katolikus Státusnak a szokásos méreteket messze túlszárnyaló értékű munkásságát s ennek nagy egyházpolitikai jelentőségét is.

Apor Istvánnak jelentőségben legnagyobb munkái közé tartozik az erdélyi románoknak a katolikus egyházzal való uniója, melyet éleslátóan felkarolt, melegen támogatott és mellette nyíltan állást foglalt, noha jól tudta, sőt éreznie is kellett, hogy kortársainak jelentős része előtt ezzel népszerűségét kockáztatja. Külön tanulmányt érdemel mindannak ismertetése, amit Apor István tett az unió érdekében.

Annak illusztrálására, hogy kortársai is mennyire az ő egyéni művének tekintették az uniót s viszont Apor milyen önfeláldozó bátorsággal vállalta ezért a felelősséget, sőt az ódiúmot is, rendkívül jellemző az unió megkötését befejező, Gyulafehérvárt, 1701. június 25-én tartott ünnepségeknek Bethlen Miklós kancellár tollából olvasható leírása.

Apor Istvánt a románok egyházi uniójának felkarolásában elsősorban a vallásos buzgóság s a katolicizmus megerősítésére irányuló törekvés vezette, de kétségtelen, hogy a mellett a közös vallás kötelékével fel is akarta emelni Erdély akkori vezető rétegeihez az ország román lakosságát. Tudniok kell tehát mindazoknak, akik áldásnak érzik, hogy Erdély románosságának jelentős része ma a katolikus egyházban élhet, hogy e vallási uniónak legönzettelenebb, bátor munkása az az Apor István volt, kinek nyugvóhelyét templomunkban most emléktáblával megjelöljük.

Megható az a szerető gondoskodás, mellyel Apor István a katolikus egyházat Erdélyben templomok építésével és felszerelésével, szerzetesek letelepítésével, plebániák alapításával s támogatásával s a magas állása és nagy vagyona révén rendelkezésére álló minden más eszközzel segíteni, megerősíteni és fejleszteni igyekezett. Ellenfelei ebben egyszerűen vakbuzgóságot, a jezsuiták befolyását, sőt egyesek éppen a katolikus uralkodóház kegyeinek hajhászását látják, holott intézkedéseiből, irataiból, alapítóleveleiből valósággal kilüktet a zelus domus Tuae, az Isten egyházáért égő lelkiület, melyet nem lehet érdekből színlelni s amely a szeretet leleményességével buzgólkodik újabb meg újabb alkotásokban.

Igy, egész lélekkel csak az tud egy ügyet szolgálni, aki meg van győződve annak igazságáról s erősen hiszi, hogy országának, nemzetének, fájának szolgál azzal, ha ezt a katolikus egyház kegyelemeszközeihez közelebb hozza s lehetővé teszi, hogy ezeknek áldásaiban minél bőségesebben részesülhessen.

Apor Istvánnak ez az erős hite s e szent hit érdekeit munkáló lankadatlan buzgósága volt az alapja egyházpolitikai nagyságának s ezek a kiválóságai teszik őt különösen érdemessé az utókor hálájára.

Apor István jelölte ki a Habsburg uralom Erdélyben való berendezkedésekor az erdélyi katolicizmus által követendő utat, az új elhelyezkedés kereteit és az 1690-től 1848-ig terjedő egész másfélszázados korszak alatt a katolicizmus Erdélyben ezen az úton s e keretek között haladt, élt és fejlődött. Nagy utódai, gróf Korniss Zsigmond és gróf Haller János, akik iránt ugyancsak le kell még rónunk a kegyelet adóját, Apor István tanítványai s az általa megkezdett munka folytatói voltak.

Mi, akik ma, ugyancsak gyökeresen megváltozott helyzetben, tapogatózva keressük a helyes utat, melyen ősi hitünket és intézményeinket legjobban szolgálhatjuk, önmagunk telkét erősítjük meg, mikor kegyelettel fordulunk Apor István történelmi alakjához.

DR. GYÁRFÁS ELEMÉR.

I. Nevelésmódok. Apor feltűnése.

Az altorjai Apor-ház' egyik hálósobájában a tűz mellé húzódva sirdogált egy tizennégyéves gyermek. Apor Lázárnak ugyancsak nagy oka volt a szomorúságra. Apja, Apor András, elesett Brassó mellett, Székely Mózes fejedelem csatájában. Anyja, Lázár Borbála, meg elhagyta a kislíut és ő most a kemence mellett siratta keserű sorsát. Apja választotta neki a Lázár nevet. Miután ugyanis gyermekei, számszerint huszonhárman, egyre-másra elhaltak, megfogadta, hogyha még születik gyermeke, annak a legnagyobb koldus nevét adja. Apor Lázár így jutott a Lázár névhez. Most aztán igazán Lázárnak érezte magát, mert anyja távozásakor két véka búzaliszt maradt az altorjai Apor-házban. „Joggal sirhatok, hisz anyám két véka búzaliszttal hagyott itt engem s vajjon ehetem-e valamikor búzakenyeret?” — sirdogált a gyermek.

Bartha András, a ház nemes származású, hűséges öreg szolgálja, megvigasztalta kis urát, gondjaiba vette, nevelte, majd tizenötéves korában megházasította. Bibarczfalvi Nagy Menyhértnek, Sepsi-, Kézdi-, Orbai- és Miklósvárszék főhadnagyának leánya, Fruzsina, lett a felesége. Az akkori kor szokása szerint tehát Apor Lázár fiatalon házasodott meg, de felesége még fiatalabb volt: tizennégyesztendős. A násznagyné, Basa Tamásnak, Sepsi-Kézdi-Orbai székek főkapitányának felesége, nem is állhatta meg, hogy lakodalomkor meg ne kérdezze a gyermekasszonyt: „Hugom, tudsz-e kását főzni, hogy már férjhez mégy?”

Apor Lázár feleségének halála után másodszor is megházasodott. 1628-ban Imecs Juditot vette feleségül.² Halálóságyán tett végrendelete szerint ez Imecs Judittal csendes békekességben, szeretetben élt. Végrendeletében vallásosnak, emberszeretőnek mutatkozik. Ugyanis, amint ez időben gyakran megtörtént, a barátoknak Nyujtódon lovat hagyott, miséket rendelt, szolgáltnak is állatokat ajándékozott.³

Tizenötévi kézdíszéki alkirálybirósága után halt meg és özvegyére nyolc gyermeknek: hat fiúnak és két leánynak nevelését hagyta. A fiúk: Lázár, Péter, István, János, Farkas és az utószülött Zsigmond. A leányok: Borbála és Zsófia. Lázár Kolozsvárt, majd Nagyszombatban tanult és 1683-ban halt meg.

Péter II. Rákóczy Györgynek siralmas hadjáratában, inkább „mészárszékekben” vitézül elesett. János, Apor Péter írónak apja, és Farkas az 1676. évi pestisben haltak meg, Zsigmond meg egyéves korában távozott az élők sorából Borbála ura, Tordai Ferenc, is a lengyel csatatéren maradt, Zsófia nem ment férjhez.

Imecs Judit házasságkötésekor tekintélyes birtokrésszel gyarapította az Apor vagyont. Miként az ura, úgy ő is jó gazda hírében állott, ennél fogva a kevésbé tehető család az ő szorgalmukkal vagyonban tekintélyesen megerősödött. Imecs Juditot Báthory Zsófia fejedelemasszony nagyra tartotta, gyakran hívogatta magához udvari szolgálatra. De a jó anya saját gyermekei gondozását István kötelességének, ezek nevelésének gondjára hivatkozott és kitért a megtisztelés elől. Talán katolikus vallása miatt is tetszett a katolikusokhoz vonzó fejedelemasszonynak, azért is hívta. Imecs Judit erős katolikus volt. Mint ahogy vízzel szemben úszni mindig nehezebb, e küzdelmes időkben az ő erős akarata is ellenzéssel találkozott. Amikor tehát zászlóval, amelyet ő készített, a katolikusok körmenetben mentek Altorjából a Karatna felett lévő templomba, a reformátusok kiáltottak: „Ide ne hozzátok többet Imecs Juditot!”⁴

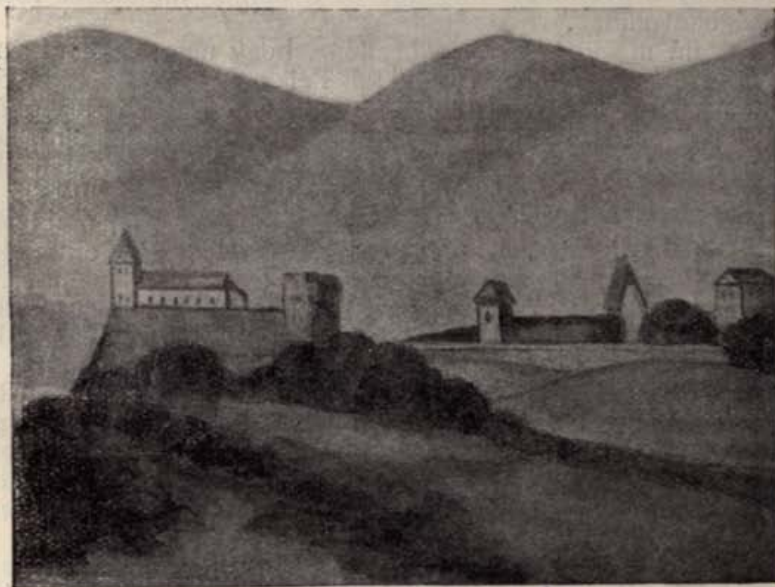
Gyermekei nevelésének élt, de velük együtt más gyermekekkel is szívesen foglalkozott. Így, amikor az altorjai iskola összedőlt, a saját házában a rokon gyermekeket is szívesen tanította a saját gyermekeivel együtt. István 1638 tavaszán született⁵ Először Altorján tanult. Nehezen fegyelmezhető, vásott gyermek lett, emiatt édesanyja a többiek között őt tartotta utolsónak. Tovább tanulás végett néhány évig Kolozsvárott kellett időznie. Kolozsvárt nevelkedett bátyja, Lázár és utóbb Apor Péter is. Nevük be van írva a kongregációs könyvbe, amelyet Kolozsvárt 1642-től kezdve vezetnek.⁶ Itt tanult tehát István is, másutt tanulásának nincs semmi nyoma.

A kolozsvári gazdasági akadémia telkén, a kolozsmonostori plebániával szemben ma is áll a ház, amely a jezsuitáknak volt a rendháza és egyben konviktusa. Régies külsejű, alacsony emeletes épület, az emeleten laktak a jezsuita atyák, a földszinten a diákok. Ez épülettel majdnem szemben szegényes iskola állott, udvarán meg a szegény tanulók otthona: szemináriuma. Jóval távolabb, a Szamos folyóhoz közel, kiemelkedő dombon díszlett a templom, amelyet Bethlen Gábor adott vissza a katolikusoknak. Hajdan bencés apátság, majd a Báthory fejedelmek korában a jezsuiták birtoka.

E helyen nevelődött Apor István, mindenesetre a vagyonosabb ifjak között, akik ágyneműjüket, mosdóikat, a tanulás-

hoz szükséges gyertyáikat maguk gondozták, az iskolának fűtését végezték, valamint kerti munkával is foglalkoztak.⁷ A családi házból hozott mély vallásosság a fiúban itt erősödött és idők folyamán egyre jobban izmosodott.

A jezsuita atyák a kis fiúba sok tudományt önthettek, de csintalanságairól leszoktatni nem tudták. Édes anyja ugyanis nehezen bírta vele. Erős férfikéz hiányában a gyermek elhatalmasodott. Az anya tehát azt eszelte ki, hogy a gyermeket

Kolozsmonostori apátság.

Részlet a román kat. főgimnázium Báthory-képéről.

erősmarku férfi nevelésére bízta. Ilyen férfiú volt Petki István, a székelyek főgenerálisa, Csík-Gyergyó és Kászon főkapitánya, Küküllőmegye főispánja, a katolikusság vezetőembere, egyben a fejedelem főudvarmestere. Tekintélyére vall, hogy a török is fejedelemséggel kínálta meg. Rokonszerető ember, aki mondogni szokta: „Az igaz szeretet soha sem nézi le a szegény barátot.”

Ezentúl tehát e Petki István lett Apor Istók — ahogy őt nevezni szokták — nevelő apja. A fiú Marosszentgyörgyre került Petki házához, ahol legott megkezdődött a nevelés. A zordon férfi nem vette tréfára a dolgot, hanem, ha szükségét

látta, Istókot sajátkezüleg, korbáccsal alaposan megverte. De megbecsülte benne a rokont. Amikor ugyanis a veréshez lefektette a gyermeket, szolgálainak mondogatni szokta: „Tegyetek szőnyeget le, legyen mire feküdjön, mert rokonom.”

Megtette a gyermekkel, hogy kocsija mellett mezitláb járatta, azzal büntette. Máskor levetkőztette, úgy verte meg. Hogy Istók vele egy asztalhoz üljön, arról szó sem lehetett. Nem adott neki megfelelő ruhát sem. Minden eszközzel azon volt, hogy a gyermeket megtörje és a benne mutatkozó rosszasságokat kiírta.⁸

A fiú megtörését megnehezítette, hogy nem egyedül volt a házban, hanem többen is laktak Petkinél nevelés céljából. A nemesi nevelésnek ugyanis a főurak udvarában tartózkodás volt egyik előmozdítója. Így Cserei Mihály, a történetíró, később Teleki Mihály udvarában tartózkodott. Az ajtó előtt ült, máskor szénát gyűjtött, követ, fát hordott.⁹ Minthogy pedig a fiatalos felszabadultság féktelenkedései társaságban, újabb és újabb ötletek kirobbanása révén, a jókedv túlzásaiba csapnak: a fiuk ellen csak ment a panasz szüntelen Petki Istvánhoz.¹⁰ Ilyen környezetben tehát Istók nevelő apjánál is csak „akasztófára való” maradt, ami miatt a büntetések csak nem fogytak.

És a gyermek csak tűrte. Kiment aludni az istállóba a lovak közé, ezek lettek az ő pajtásai. Annyira megszokta őket, hogy legszívesebben azok között töltötte idejét. Megszokta az egyszerű emberek társaságát és örömmel érintkezett velük. A jövevények, közemberek ismeretségét szívesen kereste, ez az ismeretség emberszeretetre, társaság kedvelésre szoktatta.

A sok verésre azonban végre is elbúsulta magát. Haza gondolt szerető édes anyjára és elhatározta, hogy sorsán változtat. Haza szökött tehát.

És a jó anya, akihez bizalommal futott, őt derekasan el látván, visszaküldte azonnal Petkihez. Nyilvánvalóan egyetértett vele abban, hogy fia rászorult a kemény kézre. Ráadásul Petkitől, ha jobban nem is, de annyira legalább is kikapott.

Istók tehát az elszökéssel ugyancsak megjárta. Mindameltett amikor őt Petki más alkalommal levetkőztetve újból megverte, megint visszaszökött anyjához. Az édes anya most már megsajnálta a gyermeket. Szépen bánt vele, a durva szövetruha helyett tisztességes ruhát vett neki. Lelkére beszélt és aztán visszaküldte Petkihez. Istók itt dicsekedve mutogatta a ruhát, amelyet anyjától kapott. „Ezeket nekem anyámasszony vette” — mondotta. Petki azonban kitarított nevelési elvei mellett. Sajnálkozó szánom-bánom helyett a fiút nagy hirtelen le-

vetköztette, ruháit elvette s Istók megint csak a szőnyegre került. A ruhát Petki visszaküldte Istók anyjához azzal az üzenettel, hogy ő tudja, milyen ruha kell a fiúnak, ha azt akarja, hogy ő nevelje, tartózkodjék az ilyen beavatkozástól.

Istók most már nagyon elkeseredett. Amikor helyzetében semmi javulást nem tapasztalt, titokban összeszedte egyet-mását s amíg a ház ura és úrnője ebéd után déli álmra lepihentek, harmadszor is útnak indult, hogy anyjához menjen.

Kolozsmonostori belső jezsuita-rendház és konviktus.

Egy közeli berekig jutott és útközben elmélkedni kezdett: ha hazamegy, anyja elvereti, ha aztán Petkihez visszaküldi, ez vereti meg. Azt gondolta tehát, hogy még nem késő, jobb lesz visszafordulni.

Ugy is történt. Közben telt az idő és urát s úrnőjét már a kis kapunál ülve találta. Bátor elhatározással eléjük lépett, batyuját hóna alatt tartva.

— „Hol voltál, István?” — kérdezte tőle Petki. „Megszöktem uram”, — felelte Istók. „Meddig mentél?” — kérdezte erre Petki. „Csak a közeli berekig”, — felelte Istók. „Miért tértél hát vissza?” — kérdezte tovább Petki. „Észembe jutott — felelte Istók —, hogyha hazamegyek, anyám istenesen elveret s újra visszaküld s itt még jobban kikapok. Most, amint látja gazdám, itt vagyok, de ha még egyszer megver, többet nem tudom eltűrni.”

Petki és Petkiné csak hallgatták, tetszett nekik a fiú ha-

tározott fellépése, önérzete és mosolyogva mondták: „Eredj csak be, István.”

Ez a nevelési módszer már három év óta tartott. Ez idő alatt István sokban engedett, viszont Pelki is jobban kezdte becsülni a fiút. Jó hatással volt rá, hogy közben Istók igen jó pártfogót szerzett.

Pelki ugyanis, mint főudvarmester, gyakran időzött a fejedelmi udvarban, ahová Istókot is magával vitte. Részen, hogy mellette mint „inas” szolgálatot teljesítsen, másrészt meg, hogy a fejedelmi udvarban is tanuljon és az ott tartózkodó főnemesi ifjakkal összeköttetésbe jusson.¹¹

A nemes ifjak ugyanis az időben huzamos időt töltöttek a fejedelmi udvarban; a fejedelem szolgálatában illendőséghez, ügyességhez, fegyverforgatáshoz szoktak. Báthory Kristóf fejedelmi udvarában a gyermek Báthory Zsigmonddal együtt tíz főnemesi ifjú nevelkedett. Magyar és lengyel fiúk egyaránt. Iskolai tanításukra külön udvari iskola alakult, amelyben az akkor divatos mód szerint oktatták őket. Akik nem iskolai tanulás céljából, hanem általános művelődés végett tartózkodtak az udvarban, azokat „inasoknak” is nevezték.¹² Báthory István lengyel királynál viszont erdélyi ifjak is voltak.¹³ Hasonló volt a helyzet Bethlen Gábor fejedelemnél. Így Kemény János, utóbb fejedelem, is az ő udvarában volt „inas”. Mint ilyen, urát legyezte, agarait etette, házat sepert, tüzet rakott.¹⁴ A főnemes fiúkat a fejedelem kiöltöztette, saját lovait adta alájuk. Háború idején páncélt hordtak, felette páncélszorító veresvirágos bársony zubbonyt, vagy a könyökben vak szorító mentécskét viseltek. Skófiummal varrott bársony-tegzesen, skófiummal varrott, nyusztal prémezett bársony süvegesen jártak.¹⁵

I. Rákóczy György fejedelem fiai és a velük nevelkedő nemes ifjak részére Fehérvárt udvari iskolát tartott fenn. Hasonlóképpen udvari iskolát állított fel Sárospatakon, majd Kassán. Az udvarba hívott nemes ifjakat meg „Nemes társaság” néven szervezetbe tömörítette. Egy évig kellett e társaságban lenniök, csak azután lehettek a hadseregben tisztek. Nevelésük volt a fő cél. A nemes társaság kiváltképpen a jó-erkölcsökben való gyakorlásra és ezáltal az isteni szent felségnek kegyes isteni félelemmel való dicsőítésére lévén felállítva, kell, hogy kiki magát a kegyes életben gyakorolja, mondogta a szabályzat. Eszközei: az egymást szeretés, illem, rendelkezés, a bűnöktől: káromkodástól, hamis esküvéstől, veszedéstől, sebesítéstől, részegeskedéstől, továbbá a kártyától, kockajátéktól, párbajtól való tartózkodás. Hangsúlyozva a val-

lásosság gyakorlása; ennek keretében imádság, a katolikusoknál évenként kétszer gyónás, továbbá büntetések szerepelnek. A társaság tagjai jelvényt viseltek, libériában jártak, övet, kardot, az ellenség megöléséért kitüntetésül tollat hordtak. Maga a fejedelem is tagja volt a társulatnak. Udvarában lengyel főnemes ifjak is teljesítettek szolgálatot. Az erdélyi ifjaknak, iskolai tanulmányaik elvégzése után, azonnal a fejedelem udvarába kellett menniök.¹⁶

Az udvari nevelés módját Apafi Mihály fejedelem korából származó feljegyzések még jobban megvilágítják. E szerint az ifjak csoportok szerint felváltva a fejedelem ajtaja előtt állottak s várták ennek rendelkezéseit. Mosdása, öltözködése közben is segédkeztek neki. E bejáró ifjak az udvarmesternek, vagy ennek megbízásából egy társuknak, főképpen pedig egy „főbejáró” nagyúrnak felügyelete alatt állottak. Közvetlen nevelőmestereik voltak a főurak is, akik a fejedelmi udvarban gyakran megfordultak.¹⁷

Ilyen környezetben tehát Apor Istók jó hatás alá került. Nem volt ugyan benn a nemesi társaságban, de életmódjuk, az udvarnál való gyakori időzés és az ifjakkal való társalgás révén, nevelésére nem maradt hatás nélkül. Maga a fejedelem, II. Rákóczy György, is figyelte a fiút. Csakhamar észrevette, hogy az érdekebb külső alatt finomabb érzések honolnak, mint ahogy a durva bőr is finom idegszálakat takar. Jóravalóságot, okosságot, munkára termettséget, urához való hűséget állapított meg benne. Gyakran mondogatta Petkinek: „Meg fogja látni barátom uram, hogy idővel derék ember válik Istókból”.

Ez a derék ember azonban lassan alakult. Istók csinytevéseken törte a fejét. Ime egy eset.

Petki elküldötte őt a fejedelem főkulcsárához, hogy adjon neki a fejedelem borából. A kulcsár valószínűleg el volt foglalva és csak úgy fölényesen visszaient: kisebb gondja is nagyobb annál.

Istók a feleletet megvitte urának. Petki éppen az asztalnál ült. Az üzenet hallatára letette kését, asztalkendőjét. Nem szólt semmit, a fejedelem udvarába ment, maga elé hívatta a főkulcsárt és megkérdezte, mi az ő hivatala? „Főkulcsár”, felelt a kérdezt. Hát neki, kérdezte tovább Petki, önmagára mutatva. „Főudvarmester”, felelt a kulcsár. Erre aztán Petki megmagyarázta neki a köztük levő különbséget és a főkulcsárt jól elverte.

Ez esetből Istók húzta a hasznot. Petki nevében tele hordó bort kért a főkulcsártól, amit az nem mert megtagadni. Istók erre összehívta a nemes ifjakat és nagy lakomát csaptak

a fejedelem borából. Petki észrevette ugyan, de tetette magát, mintha nem tudna a dologról, mivel tetszett neki, hogy Istók szegényebb létére az előkelő ifjakkal barátkozik.

II. Rákóczy György fejedelem egy alkalommal, hogy külföldi vendégei előtt kegyességét mutassa, egyes erdélyi uraknak gazdag ajándékot osztogatott: értékes ruhákat, lószerszámokat, fegyvereket. Petkit is megkínálta, de ez nem fogadta el. De mikor aztán, szokása szerint, a bortól az asztalnál elaludt, a fejedelem felugrott és száz aranyat tett a zsebébe. Titoktartás jeléül ujjaival megfenyegette Istókot: „Istók, Istók, tudd meg, hogy én vagyok az erdélyi fejedelem”.

Petki reggel otthon zsebkendőjét vevén, kiesett zsebéből az arany. Megkérdezte Istókot, de ez nem akart tudni semmiről semmit. Erre a fejedelemhez ment, ahol kitudódott minden. A fejedelemnek tetszett a dolog és mondotta Petkinek: „Amint gyakran mondtam, becsüld meg Istókot, mert még derék ember lesz belőle. Lám, ez a gyermek egyetlen fenyegetésünkre is milyen megbízhatóságot tanúsított”.

Ezzel Istók megalapozta tekintélyét. Petki őt asztalához ültette, még két évig maga mellett tartotta, mialatt Istók neki valósággal jobb keze lett.

E komolyságra hajlást hálálta meg Petki, a fejedelemnél szót emelven Istvánért, amiért ez, a tennivágyás kapkodásában, a Székely Sámuel-féle mozgalomhoz csatlakozott.¹⁸

Az idő telt. Petki úgy látta, hogy István számára elérkezett a közszolgálatba állásnak és vele a honnülés megkezdésének békésebb korszaka. Megszerezte tehát neki az alcsiki királybírószéket, hogy e hivatásához mérten törvényes dolgokat és egyéb politikai dolgokat végezzen.¹⁹ Apor István 1667-ben már mint királybíró jószágosztást intézett el. Neve azonban már korábban is feltűnt. 1659-ben ugyanis tagja volt az egyháziakból s világiakból álló gyűlésnek, amelyben a háromszék-megyei papok fegyelmi ügyében hoztak határozatot.²⁰ Továbbá összeházásította őt Veres Borbálával, előbb Szeredai Istvánnéval.²¹ Mivel Petki a házaselet boldogságában nagyobb fontosságot tulajdonított a józan szeretetnek, mint a fellobbanó szerelem túlfűtöttségének, azért Istvánt, amikor a fiatal házások első látogatására Lázárfalváról Marosszentgyörgyre érkeztek, eképpen oktatta:

Ha azt akarja, úgymond, hogy István haton végezze, akkor vakon kezdje, mert a szerelem a házások között csak esztendeig szokott tartani, de az igaz szeretet mindhalálig. Egyéb élettanácsai: más barátságáért magát meg ne szégye-

nítse. Ha emberséges ember megy házához, azt jó szívvel lássa, de takarékosan gazdálkodjék neki, és ne hordasson annyi bort, hogy jobbágyát kelljen miatta zálogba adnia. Úgy éljen, hogy halála után a torára is maradjon. Inkább legyen fősvény a neve, mint szegény. Inkább maradjon egymása holta után gonoszakarójára, mintsem élteben ő szoruljon jóakarójára.²²

Lehet, hogy az okos szeretet hangsúlyozása azért is történt, mivel az asszony urához mérten nem is lehetett már éppen fiatal. 1671-ben ugyanis Apor István néhai feleségének fiával kötött már birtokra vonatkozólag megállapodást.²³ Csakhamar újabb házasságra lépett és ez alkalommal is asszonyt vett el: Csintalan Zsófiát, csikszentgyörgyi Kelemen Istvánnak volt feleségét, Báthory Zsófia fejedelemasszony egykori udvarhölgyét. 1673-ban már együtt kölcsönöztek ki pénzt. Feleségének három gyermeke volt, akiknek gyámjává a fejedelem 1676-ban Aport nevezte ki.²⁴ A fiukra a gyámajuk szívében nagy űr betöltése várt, ugyanis ez évben Apor Istvánnak egyetlen gyermeke: László, négyéves korában meghalt.²⁵ A fiút a halálban csakhamar az anya is követte. Két év múlva tett végrendeletében Apor István már „szegény” feleségének ruháit, gyűrűit, gyöngyeit, köntöseit osztogatta.

Feleségeinek gyors egymásutánban bekövetkezett halála Aport a földi lét végének előre nem tudott órája felől gondolkodóba ejtette. Meggondolván, mondta, az embernek e világon való életének rövid és bizonytalan állapotját, hogy t. i. Istennek titkos ítélete szerint, aki ma jóegészségben él, az holnap meghalhat, azért, noha jó egészsége van, amivel érdeme felett Isten megáldotta, arról tesz igaz hite szerint testamentumot. Ingóságait a család tagjainak szánta, a fehérvári, kolozsvári, udvarhelyi, csiki, mikházi, kozmási, torjai templomoknak százszáz forintot, Apor János árvácskájának: Péternek, lóralavó szerszámot, aranyos kardot, bársony nemezt ígért.²⁶

A végrendelettevésre a közelebbi okot a Béli-féle felkelés szolgáltatta, amelyben Apornak is jelentős szerep jutott. Amikor Béli Pál a vele egyetértő urakat maga köré kezdte gyűjteni, hogy török pártfogással, fegyveres országyűlésen Apafi Mihály fejedelem tanácsosait letegyék és maguk üljenek helyükbe: nagy sűgás-bűgás keletkezett. Erdélyszerte az ingerültség egyre fokozódott és a kirobbanáshoz közel állott. Háromszékben volt a mozgalom középpontja és áthatott Csikba is.²⁷

Apor Istvánt bátyja, Apor Lázár, tájékoztatta a készülő eseményekről. István, mint a fejedelem hűséges és közhivatásban álló embere, legott kisietett, hogy a készülő felkelésről

hírt hozzon. Útközben Bunra ment, Bethlen Gergelyhez, a fejedelem tanácsosához és figyelmeztette, készülődjék, mivel ma-holnap néhány száz, vagy ezer székely lesz a vendége. Ez megijedt és a fejedelmi udvarba siető Aporhoz csatlakozott. Velök tartottak még Mikes Kelemen és Székely László tanácsurak és együtt mentek Szamosújvárra a fejedelemhez. Ide törekedett Bethlen Farkas tanácsúr, Naláczy Istvánt odarendelték, Teleki Mihály jövetelét is sürgették.²⁸

Igy hát a tanácsurak begyűltek és a tornyosuló felhők elé viharágyukat szegeztek. Mivel közvetlenül Apor István kijövele és jelentése mutatott rá a székely elégedetlenség lecsillapításának sürgősségére, a fejedelem őt bízta meg, hogy a gyergyószékiek 1677 december 19-ikére hirdetett gyűlésén a személyét érintő dolgokat jelentse. Meghagyta, hogy Apor szavainak hitelt adjanak és magukat aszerint viseljék.²⁹

Homályosság, burkolt beszéd, szófacsarás a Béli-mozgalom egyik fogása. A gyergyói gyűlésen is az általánosság köpenyegébe burkolózva, úgy határoztak, hogy a csíkiakkal és háromszékiekkel minden olyan dologban, amely a haza szabadságának megmaradására vonatkozik, egyetértenek. És ekkor, amikor a felkelők tervei, miként a sötét árnyékok körvonalai, csak találgatásokra adtak alkalmat, Apor István világosan megjelölte, hogy a haza szabadsága, a fejedelem megvédése csak szín, de a dolog veleje az, hogy a főtanácsosokat: Telekit, Naláczyt, Székelyt elveszíthessék. Bizonyos, hogy Teleki a feltett cél, amiről magát Telekit is értesítette. A megindult ellenhatásban Apor István is szerepet kapott. Amikor Csikban csillapította az embereket, eleinte úgy látta, hogy rossztól kell tartaniok. De aztán annyira lecsendesítette mind a főembereket, mind a köznépet, hogy amint neki mondták, készek voltak a fejedelem hűségében megmaradni, Azt ajánlotta, hogy a fejedelem a gyakori széküléseket tiltsa be, intse őket a köteles hűsre, a tisztekre meg írjon rá, hogy a fejedelemnek tegyenek jelentéseket.³⁰

Amikor a megtévesztett török porta kapucsi pasát küldött a zürzavar lecsillapítására és ez az alkotmány ellenére országgyűlést hirdetett, akkor a fejedelem hadai elindultak és Béliéket elriasztották. A vezetők a portára futottak. Ellensúlyozásukra és a mozgalom megszüntetésére a fejedelem Konstantinápolyba küldötte követeit.

Az országos küldöttséghez Apor is csatlakozott. Nem tartozott a követek közé, a mozgalom mellé állt bátyjának, Lázárnak megmentése végett ment be. Már előzőleg kérte a fejedelmet, hogy a hűtlenség bűnébe esett bátyjának birtokát ne

idegennek, hanem neki, a családtagnak adja. „Legyen meg”, — írta rá könyörgő írására a fejedelem.³¹

Apor előtt a porta már nem volt ismeretlen. Eddig is kétszer járt már Konstantinápolyban, sőt a tengeren túl lévő Kisázsia egy részét is beutazta. A követség, amennyiben most már a fejedelemséget kereső Bédit ellensúlyozta, célt ért. Apor István is elvonta bátyját Béldi mellől. Visszafelé jövet a követség, hogy a jó hírnek szárnyat adjon, Apor előre küldte a fejedelemhez. Az okozott öröm hangulatát felhasználva, bátyjának kegyelmet eszközölt ki.³² A fejedelem kegyességének megmutatásában még tovább ment: Apornak adta a brassói harmincad (határvám) bérletét, amelynek évi jövedelme akkora volt, hogy belőle, mint feljegyezve látjuk, Apor meggazdagodott.³³

A brassói, tömösi, bodzai, berecki harmincad-helyek fiókhelyei voltak Töröcsvárnak. Fekvésénél fogva legjelentékenyebb volt Brassó, amiért a brassói elnevezés az egész harmincadoló csoportot összefoglalta. Az északi és keleti harmincad-helyek: a mármarosi, dési, kolozsvári, láposi harmincadok is Apor kezére jutottak, úgy, hogy ő lett „az erdélyi minden harmincadoknak árendátora, főinspektora”.³⁴ Utóbb Szebenben és Hunyadmegyében is állítottak fel harmincadokat. Apor részben maga, részben mint társbérelő bírta a harmincadokat. Mint harmincadbérelő nemcsak vámot szedett, hanem politikai megbízást is teljesített. Ugyanis a határon ki- és bejárókat is figyelnie kellett. A vámhelyekre járás és felügyelet Apornak állandó elfoglaltságot jelentett, azért a fejedelem őt gondjai, sok ügyesbajoskodásai, ide-oda való járásai miatt, saját kérésére, az országgyűlésen való megjelenés kötelezettsége alól is felmentette.³⁵

Ez időre esik harmadik házassága is. Farkas Zsuzsánnát, udvarhelyszéki Farkas Ferenc leányát, előbb borosjenei Korda Zsigmondnét, utóbb Ugron Istvánnét vette feleségül (1679). Növekedő vagyona most felesége révén is tetemesen gyarapodott. Farkas Zsuzsánna azt állította, hogy belső értékeinek és lábas marháinak alapja az ő első férjeinek hagyatékából telt ki, a külső jószágokat is az ő rokonsága és törekvései révén szerezték. Kézpénzben is tizezer forintot vitt a házhoz.³⁶ A vagyonyűjtést nagyban előmozdították Apor Istvánnak egyes üzleti számításai, jó gazdálkodása.

A vagyon gyarapodása mellett lépésről-lépésre haladt előre megbecsülésben és ezek nyomában járó kitüntetésben. Mikor a Béldi Pál ügyben a török portán járt, a fejedelem neki adta a felkelésbe keveredett Kálnoky Bálint jószágát.

Csik, Gyergyó, Kászon főkirálybirájává tette (1685), majd táblai bíróvá nevezte ki (1686).³⁷ E kinevezéssel Apor a tizenkéttagú feljebbviteli bíróság tagja lett.

Amikor a török Bécs városát ostromolta, Apafi Mihály fejedelemnek is ki kellett vonulnia. Útjában a legelőkelőbb férfiak, köztük Apor István is elkísérték. Az Apor család hagyományai szerint ez alkalommal Kara Musztafa nagyvezértől janicsár kardot kapott, amely kard utódról-utódra szállva, manapság is megvan.

Ez idővesztésnek lehet tulajdonítani, hogy az annyira elfoglalt Apor hasonló kivonulástól való felmentését kérte. A fejedelem teljesítette e kívánságot és kiemelte, hogy Apor mindig hűséggel, szorgalommal viselkedett, nehéz ügyekben állhatatos volt, a fejedelem iránt való hűségre példát adott. Hogy élete hátralévő részében nyugodtan élhessen, felmentti őt minden hadbamenéstől. Zsoldos állításra sem kötelezte.³⁸

Apafi fejedelmi kegyességét egyéb dolgokban is kimutatta. Így neki és Vajda László postamesternek tizenhárom lóteher tubákot (dohányt) ajándékozott. Ezt a dohányt a tömösi határvámon hozták be és gazdáikat a tolvajok megölték.³⁹ Amikor II. Apafi Mihályt apja halála esetére a török fejedelemnek elismerte, az elismerés jeléül megküldte a szokásos jelvényeket. A jelvények átadásakor az ifjú fejedelem először az országgyűlésen jelent meg, majd a templomba vonult. Innét kivonulásakor a katonák, párducbőrös ifjak, fegyverderékosok, trombitások, töröksiposok, tárogatósök, klarinétosok, dobosok, főurak után az ország zászlaját Apor István vitte.⁴⁰

Megtisztelő megbízása volt, hogy az udvarhelyi katolikusok és reformátusok közt a Bethlen Gábor óta huzódó templomvitának elintézésére küldött bizottságnak ő is tagja volt.⁴¹

II. Erdély halódik, Apor emelkedik.

Amilyen mértékben nőtt Apor tekintélye és emelkedett állásaiban, amint arravalóság esetén történni szokott, olyan fokban növekedtek a terhek, amelyeket az ország vállaira rakott. Olyan idők következtek ugyanis Erdélyre, amikor minden fiának erejére és hozzáértésére szüksége volt. Bécs felmentése óta a törökök visszaszorítása európai kérdéssé lett és a nagy elgondolással készült haditervek megoldásában Erdély népének és földjének szerepet szántak. A keresztény erők összefogása és az Erdély felőli előnyomulás alkalmassága a hadvezetőséget élénken foglalkoztatta. Másrészt Erdély bevonásával a Magyarországgal régóta ápolt és többször megkísérelt egyesítés is a tető alá jutás reményét keltette. A keresztesháborúk lelkesültégére emlékeztető tűz járta át a lelkeket, hogy diadalmas nekilendülésük nyomán árnyékba süllödjön a félhold és ismét felragyogjon a kereszt.

Erdélyben már Bécs felszabadítása után két évvel, 1685-ben, megjelent Dunod atya, hogy a portától az elszakadást kívánja és helyébe a magyar király fennhatóságát fogadtassa el. Az erdélyiek szeme előtt azonban még a különállás fenntartása lebegett, másrészt a töröktől elszakadásról Buda visszavétele előtt nem is mertek tárgyalni. Így az egyezkedés nem sikerült, a császári sereg azonban élelmezés céljából megszállotta Kővárt, Máramarost, majd Szeben alá vonult és az ellenálló erdélyi hadat szétverte s egy részét levágta. Budavár visszaszerzése után Károly főherceg harmincezer fegyveressel jött Erdélybe. Több várat megszállott és az erdélyieket a balázsfalvi szerződés elfogadására szorította. E megállapodás az országot a német sereg eltartására és nagy adó beszolgáltatására kötelezte. A sereg ugyan a délvidéki hadműveletek célszerű irányítására jött, de többé nem hagyta el az országot. Erdély betöltötte hivatását, önállóságának haldoklása következett. Az átmeneti idő terheiben és a katonaság féktelenkedéseiben elcsüggedt lakosság a fásult szenvedés hangtalanságába süllött.

Az általános leszerelés idején Brassó vonakodott befogadni a császári őrséget, kivételes város, amely kedvetlenségét és vonakodását kimutatta. Az új idők jele, hogy a város ellenállása már magának a kormánynak okozott nehézséget. Apor

Isvánt küldte ki, hogy a brassóiakat az őrség befogadására rávegye. Ez sokféleképpen igyekezett rájuk hatni, de törekvése felzúdulással találkozott. Az elégedetlenek szállását felverték, vagyonában fosztogatták, szolgálai meg csak futással mentették meg életüket. A zendülés lecsillapítása után később a város teljesítette a fejedelem parancsát. A fejedelem és az országi bizottságot küldött Brassóba, amelynek Apor is tagja volt.¹

A balázsfalvi szerződésben megszabott járandóságokat az egyes helyekre e célra választott bizottság rólta ki. Székely László főbiztos (főcomissarius) vezetése alatt Apor István, Bethlen Miklós, Alvinczy Péter, Daniel István és egy szász voltak benne a bizottságban.² Székely László házában gyűltek össze. Ott kivetették, mennyi termény esik egy-egy jobbágykapura, más adózóhelyekre, megszabták, ki-ki hová vigye a reáső részt.³

Tagja volt Apor annak a bizottságnak is, amely a katonaság élelmezése ügyében Komornik Pál császári főbiztossal kötött megállapodásokat.⁴ 1688 februárjában a hirhedt Karafa tábornok jött Erdélybe és a tárgyalásokra biztosok kiküldetését kérte. A fejedelem megbízásából a legkiválóbb főurak mentek, köztük Bánffy György, Teleki Mihály, Bethlen Elek, Alvinczy Péter, Apor István. A megbízottakat teljes hatalommal ruházta fel, ígérvén, hogy amit határoznak, ő megerősíti. Karafa nehéz pontokat terjesztett a bizottság elé: Erdély elszakadása a portától, várak átadása, táborba szállás állottak a követelésekben. Amikor e kívánságokat Teleki a tábornoktól az urak közé hozta, néhányan, köztük Apor István is, mellett voltak, hogy Teleki lakásán vitassák meg azokat. Ott ugyanis szabadabban beszélhetnek, mint a tábornok szobája mellett, ahonnan minden szó áthallatszik. Így is történt. Az elfogadásban való vonakodásban Apor egy véleményen volt Bethlennel.⁵

A súlyos követelések teljesítését a bizottság nem merte vállalni, hanem újabb rendelkezés végett a fejedelem elé vitték azokat. Apafi erre a tekintélyesebb urak véleményét kérte, köztük Aporét is.⁶

A sok tárgyalásnak vége az lett, hogy Erdély elszakadt a töröktől. Az új elhelyezkedés feltételeit pontokba foglalták, amelyek szerint Erdély meghódolt.⁷

Az élelmezés nehézsége a katonaság szaporodásával egyre fokozódott. Elrendezés végett a biztosi (commissariatus) intézmény még jobban kiépült. 1689-ben Bethlen Gergely volt a főbiztos. Az országgyűlés a pénz és az egyes élelmek (bor, búza, hús, zab, széna) összegyűjtésére a megyék járásai szerint külön-külön kezelőket (administratorokat) választott, járásonként

által hatot, megyénként tizenkettőt. A pénzkezelőknek a pénzbeszedők (perceptorok) segédkeztek, akiket a megye rendelt. Az összegyűjtött pénzt a főpénzbeszedő (generalis perceptor) kezébe Segesvárra vitték. A város pénzolvasókat és szakértőket ötvösöket adott a pénzszedők mellé.

Az élelmet a kezelőktől a katonai állomáshelyeken (statio) biztosok vették át. Mindegyik állomáshelyen volt egy első biztos és mellette több más biztos. Az utóbbiakat vagy az országgyűlés választotta, vagy kijelölésüket a helyi tisztekre bízta.⁸

A katonaság kielégítéséből Apor is kivette részét. Kálnoky Sámuellel együtt a Barcaságban levő katonák részére három ezer forint értékű széna vásárlásával bízták meg.⁹

A black and white photograph of a document showing two handwritten signatures in cursive script. The top signature is larger and more ornate, while the bottom one is smaller and simpler. There are two dark, circular ink smudges or stamps on the right side of the document.

Gróf Bánffy György és Gróf Apor István aláírása.

Az átalakulást, amely Erdélyre várt, siettetle Apafi Mihály 1690-ben bekövetkezett halála. Erdélyért mindkét versengő hatalom: a török és német birokra kelt. A török Thökölyt küldte be, aki a német sereggel és a hozzá csatlakozott erdélyiekkel Zernyestnél találkozott. A csata Thököly győzelmével végződött. Apor is ott volt a csatában, és alig tudott onnét megmenekülni. A menekülők a Sinka pataknál lejövén, úttalan útakon igyekeztek Fogaras felé. Apor is velük tartott és együtt mentek Kolozsvárra, ahová az ifjú II. Apafi Mihály fejedelmet is maguk közé hozták.¹⁰

A Thökölyvel próbálkozás azonban már csak felvillanás, mint a tűzijátéknál feldobott fénysugár. A csillogás eloszlott és Erdély önállóságára homály borult. Az élet folyt tovább. Bethlen Elek (1690), majd Keresztesi Sámuel (1691) főbiztosok

szedték az élelmet, pénzt, Bethlen Miklós, Apor István, Sárosy osztották fel tovább is a „portiokat“, azaz az egyesekre eső részt. A sok bajban a szenvedélyek fellángoltak, a főrendek is egyenetlenkedtek, lecsillapításukra bizottságot küldtek ki, tagjai között volt Apor is. Egy másik bizottságban is benne volt, amely a kincstári javakról mondott véleményt.¹¹

A terhek, amelyek az országra neheztedek, utóbb sem kisebbedtek, sőt a haditervek kibontakozásával arányosan nőttek. Apor Istvánt és Gyeröffy Györgyöt tehát az ország azzal a kéréssel küldte Lajos bádeni herceghez, aki éppen Nagyváradot ostromolta, hogy több sereget ne küldjön Erdélybe.¹² Fokozta a nehézséget, hogy a kényszerhelyzetben a pénz- és élelem behajtása nagy szigorúsággal ment végbe. A beszolgáltatásért a felelősséget az országgyűlés a beszédők vállaira rakta, őket kártérítésre kötelezte és végrehajtásra jogosított urakkal (executorok) ellenőriztette.¹³

Apafi halála után a király az ugynevezett Lipót-féle diplomát adta ki. Ez oklevél Erdély számára külön kormányzó testületet: a tizenkét tagból álló főkormányzószéket (gubernium) rendelt, élén a kormányzóval (gubernator). Az ország külön gyűlése is megmaradt. Erdélyt a magyarországi hatóságok kikerülésével, mint külön tartományt, közvetlenül Bécsből igazgatták. A szebeni német generálison kívül főméltóságok lettek: a kormányzó, az erdélyi hadak fővezére, (generalis), a kancellár és a kincstartó. Az első kormányzó Bánffy György, akinek megválasztásában nagy része volt Apor Istvánnak.¹⁴ Magát Apor, saját szavai szerint egyhangulag, Bethlen Miklós szerint egy-két szótöbbséggel kincstartóvá választották.¹⁵ De ez alkalommal a választást nem fogadta el, amennyiben e nehéz állásra a korosabb, tapasztaltabb Haller Jánost önmagánál megfelelőbbnek tartotta.

E félreállása azonban a beléhelyezett bizalmat nem apasztotta, épp úgy a megbízások és elismerések árját fel nem tartóztatta. Csík-Gyergyó-Kászonszék főkapitánya lett,¹⁶ majd az uralkodó bárói ranggal tisztelte meg (1693).

A bárói rangra emelő irat szerint, egyéb érdemei mellett, a felség jó néven vette tőle, hogy a Thökölytől (helyesen az ő segítségére küldött tatároktól) ostromolt Kolozsvár védő katonaságának sok ezer forintot adott, a más helyeken elszórt katonaságnak is hasonló módon segítségére sietett, előzőleg meg Thököly ellen harcolt. Adományait olyan időben tette, amikor császár-hűsége miatt Thököly katonái az ő javait is mindenütt, főleg Kolozsvár környékén, tűzzel-vassal pusztították és a szász védett városokban elhelyezett kincseit is felprédál-

ták. A katolikus egyház és ifjúság megsegítésében is nagy érdemeket szerzett.¹⁷

Különös súllyal esett a latba a katonaság megsegítése, mivel a kirótt terhektől és háborús pusztításoktól sújtott lakosság azok elviselését nehezen bírta. A határidőre többször már nem is jött be a kitűzött összeg. A gyors megsegítés szüksége arra törekvő uraknak nem egyszer nyújtott lehetőséget az uralkodóval együttérzésük bizonyítására. A hadipénztár megszűkülése okozta, hogy az udvar százezer forint hiányát a kincstári jövedelmek bérbeadásával szüntette meg. Olyanformán számította az összeget, hogyha e jövedelmek a maguk egészében nem teszik ki a százezer forintot, akkor azt levonják a bérletből. A harmincadok jövedelmét harmincezer forintban, a sóbányákét huszezer forintban, az aranybányákét tizezer forintban, a többit összesen (közte a szász papok megerősítési díját ezer aranyban, a görög kereskedők adóját ezer forintban) ötvenezer forintban számították. Ezenkívül százezer darab kőstöt kötött ki az udvar tizezer forint értékben.¹⁸

A bérletet három évre a főkormányshék és a hozzácsatlakozott urak vállalták, az adók, a sóbányák, az aranybányák és harmincadok kiestek a bérletből. „Egy társaságba állott bizonyos személyeknek” ez érdekcsoportja, ahogy nevezték „Societas Arendatoria”, vagy röviden „Societas” 1697. május haváig bérelte a kincstári jövedelmeket. Az ország pénzéből negyvenezer forintot tettek bele a bérletbe, a többit a főurak, köztük Apor István is, adták össze. A közös gazdálkodás gyengén sikerült. A befizetett pénzek nagy része egyeseknek „visszacsepegett” ugyan, de hasznot csak a bérlők nagyja húzott, a kisebbek elestek a jövedelemtől és az ország pénze is elveszett. A feljegyzés Apor is a nyerők közé helyezi Bánffy György kormányzóval együtt.¹⁹

Bethlen Miklós kancellár a harmincadokat is ki akarta vétetni Apor kezéből, azt tanácsolta, hogy ezeket is a főkormányshék kezére bizzák. Terve azonban nem sikerült. A sóra vonatkozólag az történt, hogy az udvar az erdélyi sónak Magyarországon történt elhelyezésére a magyar nádorral kötött megállapodást. Ez volt „A Palatinus Ó hercegsége és nemes Erdélyország sóbéli commerciuma”, latin néven „Palatino-Transilvanica Societas”, vagy „Palatinalis Societas”. E társaság azonban csak meghatározott számú só-mennyiség elhelyezésére szerződött.

Az erdélyi szokások szerint, mielőtt a bárói, grófi címek elszaporodása bekövetkezett, a nagyságos megszólítás volt a főurakat illető legnagyobb megtisztelés. E címet, amely az ős-

nemeseknek járt ki, Apor István is elnyerte és azt 1693-ban az országgyűlésen is meghirdette.² Pénzügyekhez értésének újabb elismerése nyilatkozott meg abban, hogy az országgyűlés őt 1693. december 30-ikán a következő évre szóló megbízással „egyhangulag” főbiztossá választotta. Segítőtársai lettek Alvinczy Péter ítélmester és más megbízottak.²¹

A főbiztosság az 1692 és folytatólagosan az 1693-ik évben is Bethlen Miklós vállain nyugodott és Apor Istvánnak is megisméltendő lekötöttséget szerzett. Az 1691. december havi és az 1692-ik év március 15-től április 24-ig tartó országgyűlésen a főbiztosság működésére mintegy szervezeti szabályzatot alkottak. E szerint a főbiztosság a katonaság alá-feljárásával járó kártételek megorvoslására, mindennemű élelmiszerek jobb móddal való kezelésére, a biztosok kihágásainak megzabolázására szolgál. A főbiztos mellett vannak: az egyik ítélmester, és mások, akik az országgyűléstől megbízást kapnak; velük volt az egyik tanácsúr, mint a főkormánysezka kiküldöttje. A főbiztosság irányítja a biztosokat, meghatározza, hogy ki hová és mikor menjen. E főbiztosi testületnek a biztosokkal szemben teljes hatalma van. A kezébe adott útasítás keretén belül jogosult a biztosok mulasztásainak kinyomozására és szófogatatlanságukkal megérdemelt büntetésük megállapítására. A tagok esküt tesznek, hogy a visszaélések ellen „inkább keménykedhessenek”.

A főbiztosság működésének megkönnyítésére és a katonák megfélemezésére a két központba megbízottakat küldtek: Kolozsvárra Gyerőffy Györgyöt, Brassóba Apor Istvánt. Feladatuk volt, hogy a főbiztosság parancsait végrehajtsák. A katonai állomáshelyek személyzetét a felügyelő (statiobeli commissarius vagy inspector), a felkutatók (inquisitor) és végrehajtók (executorok) tették. A megyékben és székekben a főtisztek buzgolkodtak, a helyi biztosokat (hajtó vagy adminisztráló biztos, szekerek mellé rendelt commissarius) az országgyűléssel egyetemben ők tették. A főbiztosi hivatal írnivalóit az íródeákok látták el, a parancsokat meg néhány lovas és gyalogos posta közvetítette.²²

Az állandó elfoglaltság, amelyet a fontos megbízás megkívánt, a főbiztost, segítőtársait és a többi biztosokat rendszeres foglalkozásuktól elvonta. Méltányos volt tehát, hogy nagy fáradtsággal végzett munkájukért, részben megélhetésük végett fizetést kapjanak. A főbiztos fizetése „szép” volt, természetbeniekkel együtt felment kétezeröttszáz forintra. Ebből készpénz nyolcszáz forint, a többi bor, búza, hús, széna, zab. Természetbeni járandóságait saját birtokára kivetett portiokból vehette ki, így módja volt ahhoz, hogy birtokát a sarcolásoktól meg-

védje. Apor fizetése ennél is nagyobb volt. A segítőül rendelt ítélőmesterek a fizetés felét kapták. Hasonlóképpen fizetést kaptak a biztosok, a pénzt és terményeket a szegénységen szedték fel.²³ A főbiztosság változásokkal a hadakozás befejezéséig fennmaradt.

Apor 1694-ik évi megltiszteléseire a koronát főkormány-széki tanácsossá választása és megerősítése tette fel.²⁴ Március 11-én tett esküt az országgyűlés előtt.²⁵ Bánffy György kormányzó már előzőleg is ajánlotta őt tanácsosnak, Bethlen Miklós azonban akkor, formai okokból, ellentmondott.²⁶ Mint tanácsos a következő évben Frigyes Ágost választófejedelem elé ment és bevezette őt Kolozsvárra. Máskor a főkormány-szék képviselőjében az országgyűlésen jelent meg, hogy Bethlen Gergely tanácsossal együtt a támadt nehézségeket eloszlassa.²⁷

Buzgósága állandó érdeklődésben tartotta az uralkodót, aminek saját elhatározásából kifejezést óhajtott adni. Azért 1696 február 23.-án utasította a bécsi alkancelláriát, hogy Apor István és vele együtt Bethlen Miklós grófi rangra emelését tudassa a főkormánysszékkal és állítson ki számukra megfelelő okiratot.

Az érdemek elismerésével — mondja az Apornak adott oklevélben az uralkodó — ősei példáját követi. Mert miként az ég harmatát, a nap pedig fényét és ragyogását az útjába eső tárgytól megtagadni nem tudja, ellenkezőleg ez ajándékait velük megosztja: aképpen ő is alattvalóinak tapasztalt érényekre az érdemek dicséretét és a megltisztelések fényét árasztja s ezáltal az érények megvilágítására és ápolására új tüzet önt. Apor kapott ugyan báróságot, de nehéz időben mutatott hűségéért és érényeknek a jövőben remélt gyarapításáért nagyobb kegyére érdemes.²⁸

E rangemelés Aport legnagyobb állásában: a kincstartóságban érte. Haller János ugyanis öreg kora miatt ez állásról lemondott, mire az uralkodó 1694 október hó 25-ikén új kincstartó jelölését rendelte el. Az ország erre 1695 március 23.-án Apor Istvánt választotta meg. Megerősítése egy ideig késett, helyette kellemetlen meglepetés érte az erdélyieket. Az uralkodó ugyanis az erdélyiek megkérdezése nélkül Száva Mihályt a sóbányák felügyelőjévé tette és a köteles hivatali esküt Bécsben Breiner Szigfrid pénzügyi kamarai elnök útján vétette be. Melléje ellenőrül ugyancsak az erdélyiek megkérdezése nélkül Bilinger Györgyöt, nem is erdélyi német embert, rendelte. A Lipót-féle diploma megsértésére a gubernium az ural-

kodóhoz felírt és panaszát előadva, Apor megerősítését kérte, ami be is következett.²⁹

Apor eddig szerzett címeit a tordamegyei főispánság egészíti ki. Ez állásra a főkormányshék ajánlotta őt az uralkodónak. Maga Apor is kérte e kinevezést, Nem a jövedelem, hanem a megtisztelés miatt. Az erdélyi főispánok jövedelme ugyanis csak évi száz forintból és kevés birságból állott. Ez állás inkább tiszteletet hozott, úgy hogy a legmagasabb rangú tanácsosok: kormányzó, kancellár viselték e tisztséget. Az uralkodó 1696 július 19-én erősítette meg Aport, hivatkozva a főkormányshék közbenjárására, Apor érdemeire s bízva az ő hűségében és hozzáértésében. 1697 október 9.-én Bánffy György és Gyulaffy László iktatták be a főkormányshék nevében Bogáton, ahová a megye összegyűlt.³⁰

III. A kincstartó.

A kincstartóság nem a guberniummal vetődött fel, a fejedelemség korában is megvolt. Már Fráter György is viselte e címet és egyben kezébe jutott minden állami pénz. Amennyiben meg főleg a neki juttatott jogokból fejlődött ki az erdélyi fejedelmi hatalom, természetes következmény, hogy a pénzügy fejedelmi joggá lett és egészen Rhédei Ferenc fejedelem koráig kizárólagos joga is maradt.

A kezelés megkönnyítésére a fejedelem kincstartót tartott. Ő nevezte ki és tőle pontos számadást kívánt. A kincstartó elszámolással csak a fejedelemnek tartozott.

Mivel ilyen módon az állami vagyon a fejedelem magánvagyonától nem különült el, a fejedelem egyénisége az ország pénzének növelésére, vagy fogyására erősen kihatott. Költekező fejedelmek az országnak közbe nagy gondot okoztak. Báthory Zsigmondot az ország figyelmeztette is, járjon utána, hogy a pénz jó helyre kerüljön. Szüntessen meg mindenféle haszontalan kiadást és csak szükséges dolgokra költson.¹ Kincstartói jószágokat csak olyanoknak osztogasson, akiktől azok visszakérülhetnek.² Ezzel ellentétben takarékos, jó gazda fejedelmek az országnak nagy hasznára voltak. Bethlen Gábor és I. Rákóczy György a magánkezekbe jutott kincstartói birtokok visszaszerzésével, azok gondos kezeltetésével, a bányák rendezőbb műveltetésével, egyedáruságok (ló, ökörbőr, szürposztó, méz, viasz) behozatalával az államjövédelmet nagyon megjavították.

II. Rákóczy György sok pénzbe került lengyelországi hadjárata, a török zsarolás és a megnövekedett portai adó miatt a pénzek előteremtésében és hováfordításában az alattvalók az eddigieknél jobban résztvenni kívántak. Rhédei fejedelem óta a választási feltételekben kikötötték, hogy ezután a fejedelem és az ország együttesen tesznek kincstartót.³ A pénzügyi tisztek elszámolásait az országgyűlés is ellenőrizte és e tisztek felmentéseiket is onnan kapták. Ezzel a kincstartó országos méltósággá lett. Tagja lett a fejedelmi tanácsnak, amelynek tagjait Rhédei óta teljes számban szintén az ország választotta. Apafi Mihály fejedelem korában az ország ez elgondolása a gyakorlatban azonban nem valósult meg. Amennyiben a fejedelem kiadásait ezután is a kincstartó pénzből fedezték, továbbá mivel a kincstartói jószágok és egyéb állami jövédel-

mek jórészt a fejedelmi család kezében voltak, annyiban a kincstartó keze kötve maradt. Apafi két kézzel szórta magánembereknek a kincstári birtokokat és jövedelmeket. Bornemisza Anna fejedelemasszony ugyan hozzáértő gazdálkodással igyekezett az egyensúlyt fenntartani, azonban az egyre súlyosodó terhek miatt az állam e tékozlást megérezte.

A fejedelemség megszűnésekor a helyzet az volt, hogy a kincstári birtokok közül csak hat gazdaság (a fehérvári, dévai, szamosújvári, kővári, görgényi, vinczi) maradt a kincstár kezében, holott az 1650-iki összeíráskor számuk 15-re rúgott. (Fehérvár, Kővár, Görgény, Gyalu, Kolozsmonostor, Huszt, Szamosújvár, Fogaras, Nagyvárada, Zalatna, Déva, Enyed, Borosjenő, Karánsebes, Lugos és az ezekhez tartozó kisebb városok és falvak). Sok helyütt a dézmszedés is magánkezekbe került. Más jövedelmi ágakat Apafi fejedelem gyakran bérletbe adott. Így az ő korában a kincstári kezelés helyett a bérbeadás és az elajándékozás járta.⁴

A Lipót-féle diplomában az erdélyiek a pénzügyekben is a fejedelemség korabeli helyzet fenntartására törekedtek. A kezükbe jutott kincstári jószágok, dézsmák, árendák visszavétele magánérdekeiket bolygatta volna meg. Félték tehát a bécsi pénzügyi kamarától várható bizottságok (commissio) kiküldésétől. E bizottságok a kincstár gazdasági állapotát és jövedelmezőségét szokták vizsgálni. Ahányszor Erdély a magyar király fennhatósága alá került, a bizottságok is megjelentek. Így 1553-ban I. Ferdinánd király és 1603-ban Rudolf király idejében. Az előbbi bizottság tapasztalatairól terjedelmes jelentésben számol be.⁵ Hogy az ilyen bizottság zaklatásait elkerüljék, a Lipót-diplomába belefoglalták, hogy a bizottságok révén senki se legyen megterhelhető és kincstári hivatalnokok csak is erdélyiek legyenek. Továbbá a dézsmák közül azokat eddig is bérbe szokták adni, ezután is a földesuraknál maradjanak, a dézsmamegváltás (árrenda) azonban a kincstárt illeti.

A meglevő helyzethez ragaszkodás nyer kifejezést a feltételekben is, amelyeket az ország az első kincstartó, Haller János, elé szabott. Mivel a megterhelések, amelyek az új korszakban nyakukba szakadtak, a jövőt illetőleg méltó aggodalmakat váltottak ki, azért a feltételekben a kincstartó kezeit lefoglalták, feltételekkel körülhálózták és az erdélyi álláspont védelmezésére kényszerítették.

E feltételek jórészt a diplomában említett biztosítékok kifejtései, azért remélték, hogy azokat a király is változatlanul fenntartja. Követelték a kincstartótól, hogy kamarai bizottságokat és egyéb újításokat se ő, se mások be ne hozzanak.

Határozott ellenállásra jogosítják fel, amikor felhatalmazzák, hogy ha ilyenek bekövetkeznének, azokat ne fogadja el. Sőt, eféle dolgokat, mint amelyek a házára ártalmasak, a kormányzóval és az egész tanáccsal együtt orvosolni igyekezzenek. Az állandóság biztosítására megígértették vele, hogy az adományozásokat, kiváltságokat nem bántja, hogy ilyen módon a kincstár jövedelmeit gyarapítsa. Dézsmákat és árendákat nem állít fel olyan módon, hogy azzal valakit megbántson. Kincstári helyeken lakó nemességet birtokában törvénytelenül nem zavar. A jogos birtoklás bizonyítására (productio) a törvényes utat megtartja. A szokott jobbágykeresésben gyakorolt módot a megyei tisztekkel megtartatja. A kincstári helyeken a korcsmáltatást a szokott rend szerint megtartja, ingyen munkára, szállításokra senkit sem erőltet, a dézsmákat az országos törvény szerint szállíttatja. Továbbá a sóaknákon lakók kiváltságait fenntartja, házuk szükségére az ingyen sót a nemeseknek kiadja. A harmincadosban becsúszott visszaéléseket megszünteti. A kincstári- és harmincados tisztek állításában az ország törvényeit követi, az utána következő négy kincstári főtiszt állításában (sóaknákon való felügyelő: inspector, harmincadosra vigyázó: inspector, az arany és kéneseő bányák felügyelője: praefectus, a kincstári birtokok és dézsmák felügyelője: praefectus) a főkormánysszékkal együtt jár el. A kisebb kincstári tisztviselőket ő teszi. Főkikötés, hogy a haza dolgaiban a kormányzóval és a tanáccsal egyetértsen.

A kincstartó esküt is tett. Ebben hűséget, a feltételek megtartását ígérte, hasonlóképpen fogadta, hogy mindenben a törvények szerint jár el. Ugyancsak védekezés, hogy a kincstartó a kormányzó és a tanács tudta nélkül az udvart nem értesíti. Ennek alkalmá kettős lehetett: akár a saját kezdeményezéséből eredő felírás, akár a feladott kérdésre a főkormánysszék megkérdezése nélkül való felelés.⁶

A feltételekből, az esküből is kitűnik, hogy az erdélyiek új idő határához érkezésüket érezték. A mult tanulságai fénylő betűk csillogásával mutatták, hogy a bécsi udvar a pénzügyekben, ha hozzájuthat, faültetés mellett erdőritkítást is tervez. Most tehát erdőirtástól rettegtek, amely hagyományaik talajából a gyökérszalakat is kiszakítja.

Nincs szó a feltételekben a kincstári jószágok és egyéb jövedelmi források kezelési módjáról, valamint az egyes pénzügyi tisztek munkálkodásáról, szóval szaktudásukkal szemben felállított követelményekről. Nyilvánvaló, hogy ezek részletezése most is az uralkodó, illetve kincstartó jogai közé tartozott. Az uralkodó ez alapon kapott fogantyút arra, hogy a

jövedelmiforrások kezelésmódját meghatározza, változtassa, fejlessze és jelen formáiból kiemelve. Az erdélyi országgyűléstől előírt feltételek a bécsi pénzügyi kamara és annak kebeléből kiküldött bizottságok hatásai ellen küzdöttek, de a szoros kapcsolat miatt, amely az intézkedésekre jogosított uralkodó és a kamara között létezett, a jövedelmiforrások szükségképpen a kamara intézkedései alá kerültek. Nyilvánvaló a szembehelyezkedés a beváltak tekintett erdélyi és az új, idegenszerű és a bevételek fokozására minden áron törekvő bécsi rendszer között. Érthető tehát, hogy az erdélyiektől a kincstartónak adott feltételek nem maradhattak meg a maguk körülzárt határai között, hanem a bécsi udvar azokat a maga kívánságainak megfelelőleg időről-időre módosította.

Az utasítás, amelyet Haller János kincstartó a bécsi kamarától kapott, kiemelte, hogy az állampénztár tudvalevőleg két forrásból táplálkozik: az adókból és az állandó jellegű kincstári jövedelmekből. A kincstartó a kivetett adót összeszedi és rendeltetési helyére juttatja. Ezzel több dolga nincs. Az állandó jellegű kincstári jövedelmeket illetően az uralkodó azt kívánta, hogy azok gyarapítása címén senkit se háborgassanak a törvényes rend, a Lipót-diploma, az ügynek a főkormány széken történendő letárgyalása és a felséghez való felebbezés mellőzésével. Azért az elkobzással járó perekben a tiszték ne kezdjék rögtön a végrehajtáson, hanem a törvényes utat tartsák be. Amidőn azonban az uralkodó ilyen módon az alattvalók megnyugtására hozzájárult ahhoz, hogy akár jutalomképpen kapott, akár törvényes úton másoktól átvett és a kincstárt illető jövedelmi forrás jogos kezeléséhez a maga igazát ki-ki bebizonyíthassa: ugyanakkor a kincstári jövedelmek visszaszerzéséhez a kincstartónak kezdeményező lépést engedett. Eszerint ahol vagyoneklobzásra elegendő ok volt, ott a főkormány székek tudtával és beleegyezésével rövid úton eljárhatott, a kárvallónak felebbezési joga azonban megmaradt.

Elrendeli továbbá az utasítás, hogy ha a kincstartó után következő négy főtiszt állásában halál vagy egyéb ok miatt üresedés áll be, a kincstartó azt a főkormány székeknek jelenti. A főkormány székek erre, a kincstartóval egyetemben, kinevezésre elegendő személyt hoz javaslatba a felség előtt. A kisebb tiszteket, a felség hozzájárulásával, a kincstartó teszi. Amely kamarai bizottságokat a szükség, vagy az idő megkíván, azokat a főkormány székek véleményének meghallgatásával és a kincstartó bevonásával fogják kijelölni. Miként az adók és egyéb jövedelmiforrások kezelésében a kincstartó a főkormány székek kizárásával nem intézkedhetik, akképpen a főkor-

mányszék sem határoz és tesz bármit is pénzügyekben a kincstartó nélkül. Mivel pénz nélkül az állam fenn nem tartható, a kincstartó azon lesz, hogy az ország megmaradására és a közkiadásokra szükséges összeg előkerüljön. A pénzügyi kamarának gondja, hogy a kincstartót vagy az 1553-ban Ferdinánd királytól adott utasítás szerint, vagy a jelen időknek megfelelőleg irányítsa. Az utasítások megváltoztatását, azok kibővítését, vagy apasztását az uralkodó magának tartotta fenn. A kincstartó hivatali esküt is tett, amelyben új dolog csak annyi, hogy elszámolásra köteles. Ez elszámolás részletezéséről nem esik szó.

Apor-címerrel díszített lunula.

A Bécsből kapott utasításban legfontosabb és az erdélyi gondolkozásmódtól elütő meghagyások: a bányák és jószágok kezelésére a felség helyett a pénzügyi kamara fog adni a kincstartónak utasításokat. Továbbá az utasítás pénzügyi bizottságok leküldését jelenti be. E pontokkal a kamarai befolyás és irányítás nyer jelzést, amelynek bekövetkezésétől az erdélyiek annyira féltek. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a kincstartónak az erdélyiektől nyert választási feltételei ellenére, a kincstartó után következő négy főtiszt megerősítését az uralkodó magának tartotta fenn, hasonlóképpen kisebb tiszteket is a kincstartó az ő beleegyezésével tehetett, akkor nyilvánvaló, hogy

az erdélyi hagyományok a Bécsből jövődő hatások söprő árába kerültek és Erdély pénzügyileg is új határhoz érkezett.⁷

A főkormányshék az utasítást nem is hagyta szó nélkül, hanem arra és az abból levont következtetésekre a felség előtt megjegyzéseket tett. Így az 1553-ik évi utasításra való hivatkozást, ez utasítás elavultsága miatt, időszerűtlennek tartotta. Kérte, hogy az adó ne legyen nagyobb, mint ahogyan azt a Lipót-féle diploma előírja: békében évi ötvenezer, háborúban négyszázezer forint. Felemlítette, hogy Erdélyben a jószágok csak hűtlenség vagy kihalás miatt vétetnek el, gyanú miatt hűtlenség bűne nem áll elő. Ingatlanok összeírása egy királynak sem volt javára, össze nem írása egynek sem esett kárára. Földeket, szőlőket, akár összeírják, akár nem, nem lehet eltitkolni. A jobbágyok összeírása azok elszéledésére vagy engedelmességre ad ürügyet.⁸ Bethlen Miklós a kincstartó helyzetét általában nem találta a Lipót-féle diplomának megfelelőnek. Kívánta, hogy a kincstartó mindent a főkormányshék tudtával tegyen. Az alárendelt tisztektől évről-évre vegyen számadást a főkormányshék tudtával. E számadásokat az erdélyi udvari alkancellária útján a királyhoz és a kamarához terjessze fel.⁹ E tanácsra lényegesen hozzájárulhatott ahhoz, hogy az elszámolás Apor utóbb bővebb utasítást kapott.

Apor kincstartóvá választásakor tünt ki, hogy első alkalommal miért nem vállalkozott ez állásra. Egyik levelet ugyanis a másik után küldötte bécsi jóakaróihoz, a kamarai elnökhöz, amelyekben szerényen erősítette, hogy nálánál alkalmasabb embert kellett volna az állásba beültetni.

Szívesen visszautasítaná — mondotta — e nehéz hivatalt. Választása azonban már megtörtént, a felség meg is erősítette tisztségében, olyan nagy hatalmasságnak pedig nem illendő ellenszegülnie. Ófelsége akaratának engedelmeskedve, most már azon van, hogy az ügyek ismeretébe magát beleélje. Kérte Aichpichl pénzügyi tanácsost, bécsi jóakaróját, hogy ő nem lévén jártas hivatalában, jöjjön segítségére. Legfőbb reményét azonban az utasításokba helyezte, amelyek leküldését nagyon várta. Úgy hitte, hogy ezekből ő tökéletesen megtanulja, hogy mit kell cselekednie.¹⁰ Az erdélyi pénzügyi rendszert jól ismerte, csak a pénzügyi kamara elképzeléseibe nem tudott még beelátni.

A várt utasítás 1696 március 12-iki keltezéssel jött meg. A Haller-féle utasítással összehasonlítva, ez utóbbiból az 1553-ik évi utasításra való hivatkozás kimaradt. Az új utasítás az előzőből több pontot összevont, másokat pedig módosított. Annyira megbővült, hogy kétszerese lett a Haller-félének.

Apor utasítása bevezetésében arra hivatkozik, hogy a Hallernek adott utasításban a változtatás jogát a felség fenntartotta magának. Az új utasításból kitűnik, hogy az azóta eltelt évek alatt az udvar jobban kiismerte magát az erdélyi viszonyokban.

A nyert utasítás gondolatmenete a következő: Az adókról szóló rész a Haller-féle utasítás pótlásaképpen kiemeli, hogy az adókba nem értetődik bele a katonáknak szóló portio és a háborus adópótlás. E tekintetben a kincstartónak nincs más dolga, minthogy a főkormányzók és a hadsereg nyugtáit kicseréli. A jószágelkobzásra vonatkozólag ez utasításnak meghatározása pontosabb: ahol jószágelkobzásra ok van, ott a kincstartó közölje rögtön azt a főkormányzókkel és járjon el a törvény szerint, nehogy a kincstár kárt szenvedjen. Az utána következő négy főtiszt állásának üresedésekor, a kamarához tett előzetes közlés alapján, terjesszen elő kinevezésre a felséghez megfelelő számú alkalmas egyént. A kisebb tisztségekre legkevesebb három alkalmas egyént terjesszen elő a pénzügyi kamara útján. Ha meg a betöltés nem tűr halasztást, akkor a felség megengedi, hogy kincstartó tisztelet magától tehet, de a kamarától utólag jóváhagyást kell nyernie.

A kamarának e beékelődése a felség, továbbá a kincstartó és főkormányzók közé, a szakszerűsége törekvés gondolatát keltheti, de eredménye idővel az erdélyiek mellőzése lett. Megváltoztatása a kincstartónak adott erdélyi választási feltételeknek, amelyek szerint a négy főtisztet a kincstartó a főkormányzókkel együtt teszi. Hasonlóképpen a kisebb tiszteket sem kellett a kamara útján a felséghez terjesztenie, ezeket szabadon állíthatta.

Az utasításnak második része teljesen új. Részben a jogos jószágbirtoklás bizonyítására (productio) és a jövedelmek kezelésére vonatkozik, részben a kincstartó hatásköréről és fizetéséről, most szervezendő tanácsáról szól.

A productiora vonatkozólag — mondja az utasítás — a felség úgy értesült, hogy az erdélyi fejedelmek, főleg Apafi olyan bőkezűleg elosztogatták a kincstári várakhoz tartozó jószágokat, hogy azoknak alig egyharmadrésze maradt meg. Azért, hogy megismerhető legyen, hogy az eredetileg jutalmazott és a mostani birtokosok milyen joggal, milyen érdemek alapján használják e jószágokat, meghagyja, hogy a kincstartó azt nyomozza ki és arra a főkormányzók segítségét is kérje. Akik e javakban ülnek, azokat joguk bizonyítására szorítsák és ha nem törvényesen tartják, azoktól fosszák meg. Hasonlóképpen a fejedelmek bőkezűségéből sok dézsma és dézsma-árenda

jutott magánosok kezébe, egyesek jogtalanul használnak ilyeneket. A kincstartó teljes erővel legyen rajta, hogy ezek joguk bizonyítására szoríttassanak.

Az adományozásban a rend ez legyen: akik jutalmul ingatlant kérnek, azok esetében a kincstartó és a főkormányshék egyező véleményét terjeszti a kamara elé. Ha véleményök az adományozásra vonatkozólag nem egyező, akkor a főkormányshék az erdélyi alkancelláriához, a kincstartó a kamarához küldi véleményét és a felség ezek meghallgatása után dönt. Ingó javaknál és készpénznél a kincstartó ad véleményt a kamarának, érvényben maradván a főkormányshék ajánlása.

A bányákra vonatkozólag az utasítás kiköti, hogy a munkások maradjanak meg kiváltságaikban, nehogy megerhelve elfussanak. Az arany- és sóbányák művelésére, a várak és kincstári épületek javítására a kincstartó küldjön be véleményt és a pénzügyi kamarának idevonatkozó intézkedéseit hajtsa végre. Az aranyosok kiváltságainak megerősítését és az elszökött aranyosok visszahívását kívánja. Kiköti, hogy a kincstári jószágokat katonai terhekkel mód felett ne sujtsák, ingyen munkára és egyéb rendkívüli szolgálatokra ne kényszerítsék. Bormérési, húskiárusítási jogaik megmaradnak.

A kincstartói állás szervezését célozta és tekintélyét emelte annak hangsúlyozása, hogy a kincstári tisztek a kincstartótól függenek. A kincstartó a kárttevőket intse meg, számadásaikat és hátralékaik rendezését sürgesse. A helyzet tisztaságát kívánta biztosítani az az elhatárolás, hogy a tisztán gazdasági ügyeket és a kincstári jövedelmek kezelését a kincstartó egyedül intézi. Ha a gazdasági ügy a politikát és az igazságszolgáltatást érinti, akkor a kincstartó a főkormányshékkal összejön és a kincstartóság erejénél fogva határoz, mint a főkormányshék tagja és része.

A fehérvári kincstári javakból, amelyeket a felség a tanácsstagok fizetésére rendelt, a kincstartó megfelelő részt kap. Ezenkívül neki adja a legfőbb árendátorságot, vagyis a dézsmaváltások bérletét, háromszáz forint évi fizetéssel a bogácsi dézsmával és egyéb törvényes járandóságokkal együtt. Továbbá neki adja a harmincadosok, valamint dézsmások állításának jogát, nem rekesztvén ki a kincstári birtokok felügyelőjének és az albérlőknek a hasznát.

A kincstartó a tanácsában ezeket alkalmazhatja: a közügyigazgatót, azaz kincstári ügyvédet, a két rendes számvevőt, a sóbányák, a harmincadosok, az aranybányák és kincstári jószágok felügyelőit, az előforduló ügyek különbözőségei szerint.

Az utasítás az összes jövedelmekről évi számadásokat kíván, amelyeket a kincstartónak év végén három hónap le-

forgása alatt kell előterjesznie. Az utasításon a változtatás jogát a felség most is fenntartotta magának.¹¹

A helyzet tehát az, hogy a tisztán gazdasági ügyek teljesen a kincstartó alá tartoznak: az adókat átveszi és rendeltetési helyükre juttatja, a kincstári jószágokat és egyéb kincstári jövedelmeket kezelte. Az összes kincstári tisztviselők alája tartoznak. Az alatta álló négy főtszít állításában szava van, a kisebb tiszteket a kamara bevonásával ő teszi. A tiszteket elszámoltatja. A főkormányzék tagja és azzal együtt tárgyalja meg a teendőket. Az ügyvezetés terén: birtokában mindenkit megtart, de az állam javait visszaszerzi. Adományozások alkalmával az érdemességről véleményt mond. A jövedelmi források kihasználására ügyel és a munkásokat nem engedi elriasztani. Harmincad- és dézsmatiszteket tesz. Fontosabb ügyekben tanácsával együtt határoz, a kezelt pénzekről elszámol. Az utasítás szerint feladata az elveszített kincstári jövedelmek helyreállítása, a jövedelmi források gazdaságosabb kihasználása. Főleg e két utolsó kívánság: az elajándékozott kincstári jószágok és egyéb jövedelmek visszaállítása és az állami jövedelmek fokozása az az út, amelytől a kamara az erdélyi pénzügyi helyzet javulását várja. E remény teljesedése lesz Apor arravalóságának bizonyítéka.

Miként Haller János idejében, aképpen most is a főkormányzék a kapott utasításra megjegyzéseket tett és változtatásokat kért az uralkodótól. A jószágelkobzásban az erdélyi törvényekhez való ragaszkodást kérte, a kincstári tisztviselők kinevezésében a Haller idejében kapott utasításhoz ragaszkodott, a kamarai bizottságok kiküldését is a Haller-féle utasítás szerint kívánta alkalmazni. A jószághoz való jogok bizonyításában (productio) az eljárás levezetését a főkormányzékra kívánta bízni. A fejedelmek idejében ilyen esetben az volt a szokás, hogy a productiot a kincstári jószágok felügyelője kezdte, innét felebbezés útján jutott a főkormányzékhoz, majd az uralkodóhoz. A kincstartó tisztán gazdasági ügyekben cselekedjék a gubernium nélkül és levelezzen az erdélyi udvari alkancelláriával. A kincstartó számoltassa meg a pénzügyi tisztviselőket, e célra kérjen elég számoltatót a főkormányzékától. A kincstartó tegyen esküt. A felség a nemesség ingyen sóját adassa ki és a szegény népnek való olcsó sóadást engedje meg.¹²

Az utasítás Aport aggodalommal töltötte el. A bécsi utasítás ugyanis az erdélyi választási feltétellel nyilvánvalóan nem egyezett. Látta, hogy a felség parancsai az ország dolgaitól küönböznek. Azon töprengett tehát, hogy a középútat hogyan találja meg. Nem volt azzal tisztában, hogy a leteendő esküt

minden pontjában elfogadhatja-e. Nem akart ugyanis mindenben Haller után indulni, aki szerinte majdnem tudatlanul kötötte le magát.¹³ Főleg az elszámolás módja foglalkoztatta, lehetetlennek tartotta, hogy a kincstartó az összes jövedelmekről három hónap alatt elszámoljon.

A kincstartó ugyanis, fejtegette, pénzt nem vesz be, nem fizet ki, a tisztek számadásait ő vizsgálja felül. Hozzá még személyesen számoljon el, mondotta. Már közel van a hatvanadik évhez, méltatlankodott, alkalmatlan ilyen öreg embernek Bécsbe lovagolni. Hogy ily módon számadásra kényszeríttessék, azt nem fogadhatja el, erről a kamarát is fogja értesíteni.¹⁴

A kamarát azonban a támasztott nehézségek nem hátráltatták abban, hogy rendelkezéseit kiadja és felvilágosításokat kérjen. Alapfelfogás az volt az udvarban, hogy Erdélynek a sajátjából kell kijönnie, sőt a kincstartónak hasznot is kell felmutatnia. A kamarának határozott tervei voltak, amelyeket a kincstartó útján meg akart valósítani. Mint leggazdagabb jövedelmi forráson, a són kezdte a felvilágosítás-kérést. Nem zárkozott tehát el az előtt, hogy intézkedés előtt a kincstartótól kérjen véleményt. A kérdésekre küldött válaszok Apor hozzáértésének jelzői.

A sóárusításban az volt a helyzet, hogy bizonyos mennyiséget a Palatino-Transilvanica Societas helyezett el Magyarországon és Ausztriában, egyes helyeken a szepesi pénzügyi kamara nyert elárusítási jogot, Erdélyben és Erdélyen kívül is a kincstartóság kereskedett.

A kamara meghagyta, hogy az erdélyi sót az említett három helyre sorozzák. A darab kősó 75—80 bécsi font legyen. A szepesi kamara Bihar-, Szabolcs- és Szatmármegyékben kereskedik, Erdélynek a kereskedésre marad: Zaránd-, Csanád-, Szörény-, Temes-, Arad-, Békésmegye és egész Erdély területe. A Szamoson és a Maroson való szállítás helyreállítandó, amihez a Societas Palatinalis pénzzel járul hozzá.

A válaszok, amelyeket Apor adott, jobban rámutatnak a helyzetre. Felemlítette, hogy a Societas Palatinalis szárazon és vizen minden alkalmat saját javára fordít, úgyszólván, hogy ahová ő szállít, onnét senki sem jön be az erdélyi kerületbe. Úgy kellene, hogy amely sómennyiséget e társaság számára termelnek, azt idejekorán vegye is át a bányákban. Másképpen a só természeténél fogva, olvadva fogy és idővel nem nyomja a kellő fontot, alakjában sem marad meg. A szepesi kamarával az a baj, hogy nem marad meg a neki kijelölt területen, ami miatt Erdély veszít. Ha e helyzet nem javul, akkor az erdélyi kincstartóságnak a kereskedése csak Erdély marad. Itt azonban nem

lehet sok sót eladni. A magánbányákat ugyan a törvény betiltja, de Erdély természeténél fogva sóban gazdag, a visszaélést nem lehet megakadályozni. Vannak helyek, ahol egyenesen a földből lehet kiszedni a sót. Továbbá igen sok az ingyen só.

A só súlyára vonatkozólag kifejtette, hogy a felségnek eddig is haszna volt abból, hogy a rendelt súlynál kisebb sók is voltak. A kisebb sóból ugyanis a sóvágók többet vágtak ki, a bányákból többet hoztak és a kocsik is több sót vittek. Most sok törmelék só áll elő, amely törmelék elkallódik. Eddig nem súly, hanem darabszám szerint fizették az árat.

A kamara azt kívánta tovább, hogy a nemesség ne kapjon több ingyen sót, mint amennyi háza szükségére kell. Eddig is így volt, felelte Apor. Most is ki-ki portái arányában kapjon. Kívánta továbbá a kamara, hogy a tiszték az őket megillető részen kívül illetményeket (accidentia) ne kérjenek. Apor válasza szerint a felség e célra ötezer sót engedett, amelyeket év végén pénzben, vagy pedig természetben vettek ki. A kincstárnak olcsóbb, ha természetben adják ki. Az erdélyi kereskedelemre átengedett partium-beli megyékre (Zaránd, Csanád, Szörény, Arad, Békés) megjegyezte, hogyha tekintet lenne e bajokra, amelyeket a helyek átszenvedtek és az állatok hiányára, a sókereskedéshez jobban kedvet kapnának. Azért a kősó az ő részökre ne harminc, hanem húsz krajcár legyen, a harmincad azonban az ő részökre is maradjon meg a vámmal együtt (páronkint egy forint tizenöt krajcár). Ha Erdélyben már vámot fizettek, akkor a határon harmincadot már ne fizessenek. Középszolnok, Kraszna, Kővár vidéke eddig Széken vett sót. De mivel itt csak egy bánya van, Középszolnok és Kővár ezután Désen vehessenek, az országon kívül azonban ne szállíthassanak. A szepesi kamara eddig Kolozson és Tordán vett sót, az országon kívül való kereskedelemre meg Désen. Fizessen húsz krajcárt a só darabjáért. A Maroson és Szamoson való sószállítás olcsóbb, azért ez úton a kereskedést mozgítsák elő. Most csak a Maros van használatban, azelőtt a Szamos is.¹⁵

A hozzá intézett kérdésekre így megfelelően, védekezett, hogy hozzáértők előtt válaszában sok hiba lesz, de szegyenkezés nélkül megmondja, hogy a kamarai dolgokban eddig járatlan volt. A kamara felvilágosításaival jőjjön a segítségére.¹⁶

Azonban csüggesztőleg hathatott rá, hogy jóakarattal és szükséges elmélyedéssel megformált javítási szándékaival csak korhadt fát díszített friss lombozattal. A sóbányák ugyanis romokban voltak és összedőlés előtt állottak, a fizetetlen munkások meg elköltözéssel fenyegetöztek. E helyzetet főleg a lehetetlen beosztás idézte elő, amely a só értékesítésében rend-

szerré lett. A Societas Palatinalis arra kötelezte magát, hogy a bányaeszközök helyreállítására és sóvágók díjazására fizet, de ez ígérletét kényszeredetten teljesítette. A neki kijáró sómenyiség részben felhalmozva feküdt, a kiszállított sóból pedig Erdély nem igen látott pénzt. A kincstartó a társaság emberei-nél lépést tett a pénz megszerzésére, de eredmény nélkül. Bethlen Miklós kancellár, aki a Magyarországra szállított só árát felszedegette, adott ugyan tizenötezer rajnai forintot, de ez a kiadásokra el is ment. Hogy a fizetetlen sóvágók kedvüket el ne veszítsék és a bányákat üresen ne hagyják, Apor a saját pénzéből ezer, majd háromezer forintot fizetett nekik. Kérve-kérte a kamarát, hogy legalább huszonötezer forinttal jöjjön a segítségére.¹⁷ Ez összeggel tud majd valami gazdálkodást kezdeni, egyébként az egész mű összeomlik. Mivel egyéb jövedelmek a főkormányzók és táblabírák fizetésére, vagy egyéb kiadásokra szolgáltak, jövedelem alig volt Apor kezében.

A kamara is, Apor is, abban a meggyőződésben voltak, hogy a jelenlegitől eltérő gazdálkodással több eredményt lehet elérni. Az út azonban, amelyet követni akartak, nem mindenben egyezett. Az intézkedésben sem állottak egyforma alapon: Apor alkalmazkodni kényszerült, a kamara a hatalom árnyékában szabadon rendelkezett. A kamara ismerete az Erdélyt elválasztó nagy távolság ellenére is szembe-tűnő és a hozzáküldött tájékoztatások révén egyre nagyobb erőre kapó. Kérdéseinek tömege a kincstartót állandó feszültségben tartotta és munkára szorította. A kérdések és intézkedések árja újra és újra kinövő hidrafejek módjára izgatta Aport: alig készült el egyik munkálatával, a következővel már is hátralékban maradt. Az újabb gazdálkodási rendszerre való áttérésben felbukkanó ötletek, a mult állapot feltárásának és felszámolásának gondjai mind az ő lelkén szűrődtek keresztül.

Alig küldte el a kamarának a sóügyben a feleleteket, a kamara újabb utasításokat adott. Ezek nemcsak a fő jövedelmi forrásra: a sóra vonatkoztak, hanem az egész vagyonszösszeségre kiterjedtek. Apor szinte megijedt a sziklatömb módjára rázúduló teendők tömegétől és súlyosságától. Reá hárult, hogy a kamara terveivel szemben az erdélyi jogos hagyományoknak is érvényt szerezzen. Épen azért a kérdések kidolgozására időt kért. A kamara utasításainak formáiban és megkülönböztetéseiben, mondotta, nagyjelentőségű dolgokat lát. A súlyos megfontolásokat oly könnyen egybefoglalni nem tudván, amit kifejtendőnek vél, azt levélben vagy emberével illő formában legközelebb véleményezi.¹⁸

Hónapokig tartó nekifeszülés következett, amelynek terhét

bekövetkezett betegsége még súlyosbította. Munkálatában a főkormányszéktől is kért felvilágosító adatokat, amivel szintén időt vesztett. Betegsége után, mondotta, nem volt más gondolata, mint hogy a sóbányákról és egyéb gazdasági ügyekről szóló véleményét egybefűzze és megbizottjával: Tatrosi Mihállyal a kamarának felküldje.¹⁹

Sok utánjárással a mű végre is elkészült. Terjedelmes tanulmány, bevezető sorai alapján önálló alkotás. Messze meghaladja azokat a kereteket, amelyeket a kamara a kincstartó részére megvont. Nemcsak felvilágosít ez irat, hanem az erdélyiek szerzett jogainak szemmeltartásával javaslatokat tesz, azokra döntést kér. Apor kincstartóságra termeltségének beszédes emléke az, amelyből értékes megállapításai, a ragyogó ékszer drágaköveinek színpompájával, előcsillognak.

Amennyiben, írja a bevezetésben, a kamara minden egyes határozatában őt arra inti, hogy az uralkodó hasznával gazdálkodjék, hűséggel és szorgalommal feleljen meg kötelességének, továbbá, hogy a sóbányák és egyéb jövedelmi források súlyos helyzetét mérlegelje, és mivel a kamara a sóbányákból a kiadások csökkentése és a bevételek fokozása révén nagy összegeket remél: nehogy a felség parancsát teljesíteni akarván, olyan visszaélést vezessen be, amely miatt az erdélyi nemeség a kincstartót vádolja, a sóbányákról és többi gazdasági ügyekre vonatkozólag küldi pontjait a kamara ítélete és döntése alá.

Az irat a sóról egyéb kincstári jövedelmek felé halad. Alapgondolata az, hogy a kincstartó minden hatalmat saját kezében fogjon össze. Mivel, mondja, rend a dolog veleje, és az ügy jobban elintéződik egynek, mint több embernek igazgatásával, a főbb és az alsóbb kincstári tisztek egyaránt tőle függjenek és magukat az ő intézkedéseinek ellenmondás nélkül alávéssék. Így aztán egy kézbe futó szálak módjára mindent összefogván, intézkezhetik, a bajokat eltávolíthatja, a rendes kezelést biztosíthatja. A kincstári ügyekben mondhasson ítéletet és azt végrehajthassa. A mellette levő tanács egészüljön ki és ő, mint kincstartó, a megillető rangba kerüljön. Az egyseges vezetés és fegyelmezettség jut kifejezésre tehát az ő elgondolásában. Ezek birtokában a szervezetükben jó dolgokból a beléjük esett hibákat eltávolíthatja.

Legtöbbet a legfontosabb jövedelemnél: a sónál időzik. Kívánja, hogy a só-inspector, akit tudvalevőleg az erdélyiek véleményének megkérdezése nélkül nevezett ki a felség, tartsa őt felebbvalójának. Az ő beleegyezése és tudta nélkül a legkisebb dologba se elegendje magát, hanem előbb a kincstartóval tanácskozzék. Évnyegyedenként készítsen kimutatást arról,

hogy mennyi sót vágtak ki, mennyit szállítottak el. Évnegyedenként vegyen utasítást a kincstartótól a bajok megszüntetésére és eszközök vételére. Csak ötszáz sót ajándékozhat el a kincstartó előzetes engedélyével. A bányák építésében a kincstartó tanácsával éljen, kiadásait a kincstartó írására eszközölje. Hasonlóképpen a kamaraispán, a mázsáló mesterek, a sóvágók és szolgák ismerjék el a kincstartótól való legfőbb függést. Mivel a felség kijelölte, hogy hol lehet sót árúsítani, ki-ki a neki kijelölt helyen szerezzze azt be. Ha a sóvágók sót akarnak ajándékozni, minden darabért hat krajcárt fizetnek. A sóvágóknak régi időben kiváltságaik voltak, ezekben maradjanak meg. A városi polgárok, akik az egyes sóbányákhoz tartoztak, a bányákat illető kötelezettségeiknek tegyenek eleget. A sóvágók mentesek legyenek minden köztehertől és adótól. Azelőtt a sóbányákhoz nagy gazdaságok tartoztak, amelyek magánosok kezére jutottak, ezeket adják vissza.

A nemesség háza szükségére mindig elegendő sót kapott, sőt olyan bőségben adták nekik, hogy a kincstár kárára azzal kereskedhettek. Ezután a nemesség háza szükségére tizenöt darab kősót és egy kocsi törmeléksót kapjon. Így az erdélyi nemességnek, ezer portájához mérten, évenként tizenötezer darab kősót és ezer kocsi törmelékkel kellene kapnia. Saját területén senki titokban sóbányát nem nyithat. A romban heverő bányák helyreállítására pénz kellene, de ő a bányákat adósságokkal megterhelve találta. A kamara gondoskodjék helyrehozásukról. Mivel a Palatinalis Societas a sóvágásra pénzt nem adott, a fizetetlen munkások elszéledtek. A társaság a részére kivágott sót szállítsa el. A kamara parancsolja meg, hogy a kincstartó a társaság sóját tegye félre és a társaságnak legyen rá gondja, hogy azt eladja-e vagy nem. Ellenőrzés végett a társaság is csak cédulával szállíthassa a sót, amellyel t. i. a határon a jogos vételet igazolni tudja. A bányahelyeken lévő nézeteltérések előbb a kamaraispán elé kerüljenek, onnét felebbezés útján a kincstartóhoz. A csempészsót a harmincadoló helyeken vegyék el. A Palatinalis Societas a bányahelyeken embert tartson, hogy azok a sót megolvastva átvegyék és arról a társaságnak feleljenek. A meglevő kamaraispánok és egyéb tisztek jobbára annyira tapasztalatlanok, hogy kicserélésük kívánatos.

A sóbányászat vezetése ily módon a kincstartó kezében lévén, kívánja, hogy odajussanak a többi jövedelmek is. Azt akarta, hogy mindazok a jövedelmek: dézsmák, árendák, kincstári jóságok, amelyeket elidegenítettek, kerüljenek vissza, a jövedelmeket ugyanis szerinte többnyire olyan emberek bírják, akik jogosan arra érdemeseknek nem mondhatók. A visz-

szaszerzés régi módjával szemben azt erősítette, hogy produc-tiora a kincstartó bárkit kényszeríthet, a gazdasági dolgokban ugyanis, utasítása szerint, ő jár el. Mivel közeledik az idő, amidőn mindennemű kincstári jövedelmet, a Societas Arendatoria bérlete lejárván, a kincstár visszakup, a kamara tudassa a kincstartóval, milyen módon és milyen rendben vegye vissza azokat. Ajánlotta, hogy a kincstári birtokokhoz tartozó javakról a kincstartó pontos leltárakat készíttethessen. Kapjon parancsot, hogy a Liber Regiust (a fejedelmi adományozásokról szóló összefoglaló könyvet), továbbá a kincstári javakról szóló számadásokat és leltárakat és minden írásos feljegyzést haladéktalanul adjanak át a kincstartónak. Mindezek alapján jut olyan helyzetbe, hogy az állam javain örködhethik.

Az adó is jusson a kincstartó kezébe. Az utasítás ugyanis meghagyja, hogy a kincstartó úgy gazdálkodjék, hogy a haza fenntartására és védésére szükséges eszközök előjőjenek. Mivel azonban a harmincadok jövedelme a főkormányzék fizetésére és a felségtől megjelölt célokra szolgál, a kincstári javak, dézsmák és aranybányák bérletben vannak, a sóbányák meg a Societas Palatinalis kezében vannak, a kincstartó nem tudja milyen jövedelmekkel töltsen meg a kincstárt. Az adók nagyobb része évenként a katonaság fenntartására szolgál, szükséges volna, hogy amit az adóból e célra fel nem használnak, a haza szükségére azt a kincstartó felhasználhassa.

Hasonlóképpen terjedjen ki hatalma ezekre is: a fehérvári javak kezelését a kincstartó kapja meg. A mostani rendszer mellett, amikor az egész főkormányzék kezeli, e javak tönkrementése következik be. Hasonlóképpen jó lenne, ha a kövári kerület igazgatását is teljes hatalommal a kincstartó kapná. E kerület jelenleg a tisztek gondviseletlensége, az adók és portiók elhelyezése miatt kimerült és elhanyagolt. A kolozsvári és fehérvári káptalanban (levéltárban) működő személyek is a kincstartótól függenek és neki engedelmeskedjenek.

Legyen nagyobb hatalma a végrehajtásban. A kincstartónak nyelve szabad, de lábai, kezei meg vannak kötve, egy lépést sem tehet a főkormányzék engedélye nélkül. Parancsolni könnyű, de mit használ a parancsolás, ha az engedeleneket meg nem büntetheti és meg nem javíthatja. A kincstartó így inkább báb, mint igazi tisztt. A kamara adjon tehát neki tekintélyt, hogy hivatalát a felség parancsára jól tölthesse be. A főkormányzék tehát legyen segítségére a végrehajtásban. Hasonlóképpen a legfőbb haditanács az erdélyi generálisnak adjon arra parancsot, hogy a kincstartó kérésére neki segítségére legyen minden jogos és megengedett dologban.

Ezeken kívül kívánta, hogy a kincstári jószágokra vonatkozó régi kötelezettségeket állítsák vissza. Így a kincstári várakat eddig a hozzájuk tartozó birtokok jövedelméből hozták rendbe. Mivel e birtokok nagyrészt magánosok kezében vannak, az új tulajdonosokra háruljon e teher. A sóbányák mellett álló kamarai házakhoz az épületefát régebben a szászok hordták össze. Elég erdőjük lévén, hasonlóképpen cselekedjenek most is. A német katonák zsarolásai a harmincadoló helyeken szűnjenek meg. Az országba bejövő kereskedők peres ügyei a kincstartóhoz tartozzanak.

Befejezésül a számadás-adásról beszél. Az erdélyi fejedelmek idejében a felügyelő sem tartozott számadással, annál inkább ilyennek kell lenni a kincstartónak. Ha azonban a kamara megmarad szándéka mellett, adjon rendeletet, hogy a kincstartó a számadást hogyan intézze el. Mivel a kincstartó semmi pénzt nem kezel, hanem a pénzeket kinevezett pénzszedő (perceptor) szedi, az ő dolga számadást adni. A jövőre nézve is jó, ha a pénzszedő itt a kincstartó előtt számol el két főkormányiszéki tanácsos jelenlétében. Ezt a számadást a kamarának bemutatják és a pénzszedő onnét kap felmentést.

Fizetésére nézve megemlíti, hogy kincstartó fizetése kétezer rajnai forint a bogácsi dézsmával együtt. Azonban a tanácsosságért ezerkétszázötven forint, főrendességért háromszáz forint ügyis járna, így a kincstartóságra átlag ötszáz forint marad. A sóbánya-felügyelő is ezer forint évi fizetést kap. A kamara tehát javítsa meg az ő fizetését, nehogy utódai tudatlansággal és gyávasággal vádolják.²⁾

E pontok alapján Apor elgondolása világos. Központosítás, házikezelés, a régi kiváltságok visszaadása, visszaélések megszüntetése azok az eszközök, amelyeknek révén a Bethlen és Rákóczy fejedelmek idejében történt gazdálkodás rendszere visszaáll. Az Apafi korszakban történt hibákkal és tékozlással szemben arra az erős rendszerre óhajtott visszatérni, amely rendszer Apafi előtt Erdélyt a jól gazdálkodó fejedelmek takarékosága és a központi gazdálkodás révén olyan gazdaggá tette.

A kamarához tett felterjesztésében Apor a magánkezre jutott kincstári birtokok visszaszerzését sürgette, azonban a nagymérvű elzálogosítások mellett e birtokok visszaváltását az állam nehéz pénzügyi viszonyai miatt szinte lehetetlennek látta. Úgy, hogy a pénz előteremtése céljából az elzálogosított birtokok végleges eladására is gondolt. Kifejtette pl. hogy Kővár kilencvenhárom falujából alig maradt valami a kincstár kezén. Ha az egész birtokot eladnák, legkevesebb százezer tallér jönne be. Ha ez összegnek felét a kincstár a zálogösszegek visszatérítésére fordítaná, ötvenezer tallérja még megmaradna.

Hasonlóképpen nyolcvan-kilencvenezer tallérért Szamosújvárt is el lehetne adni. A zálogösszegek visszafizetése után harmincöt-negyvenezer tallér itt is megmaradna. Görgény hatvan-zer rajnai forintot ér. Kielégítés esetén fele megmaradna. Hasonló a helyzet egyéb helyeken is.²¹

Javaslatra pillanatnyi szükségén segíthetett volna, de a kincstári jószágok visszaszerzésének útját örök időkre elzárta volna. A tényleges helyzet szükségszerűségéből fakadt és sok pernek, elkedvelledésnek vette volna elejét. Végrehajítása azonban a kincstári birtokokra vonatkozó törvény megváltoztatását kívánta volna meg, amely törvény szerint a tiszta kincstári birtokok örök időkre el nem adományozhatók.

Mialatt Tatrosi Mihály Apor tanulmányával Bécsben járt, az alatt Erdélyben nem szakadt meg az élet. Apor közben szükséges intézkedéseket tett. Részben az ország lakóseit értesítette, részben a főkormányzék elé terjesztett szükséges javaslatokat. Így az ország rendeit felszólította, hogy minden vidék a számára kijelölt sóaknából vegyen sót, nem többet, mint amennyi házi szükségére egy évre elég. Minden kősóért harminc dénárt fizetnek azok kivágása fejében, ugyancsak harminc dénár a törmelék só vékája is. Akik az Erdélynek átengedett területen (Zaránd, Csanád, Szörény, Temes, Arad, Békés megyékben) kereskednek sóval, azok egy kősóért hatvan dénárt, harmincad gyanánt meg hetvenöt dénárt fizetnek. A főkormányzékhez tett javaslataiban a kincstári jószágok jókarban állításáról, a Societas Arendatoriatól visszanyerendő jövedelmekről, a titkolt sóaknák: u. n. kantár aknák ellenőrzéséről beszélt. Kívánta, hogy a kincstári javakkal jutalmazottak azok javítására épületefát szállítsanak, hasonlóképpen a szászok a várak javítására adjanak elegendő fát. A titkos sóaknákat a gubernium tiltsa be. A főkormányzékét és az országot együttesen arra kérte, hogy a só kivágására, továbbá a szükséges eszközökre pénz előállításáról gondoskodjék.²²

Intézkedései, kérései nem találtak általános tetszésre, az erdélyiek ugyanis gyanusan néztek minden változást sejtető lépést. Apor panaszkodott is, hogy az emberek, akik eddig azt tették, amit akartak, most nem szívesen látják, hogy a kincstartóság ilyeneknek ellenszegül.

Félévi távollét után, 1697 március havában, Tatrosi Mihály a kamarai határozatokkal végre visszajött. A ráutalásokból következőleg, a válasz legalább is harmincnégy pontból állott. Ezek közül szemmel tarthatók: A kamara megígérte, hogy a sóvágók és a sóbányák mellett lévő városiakok kiváltságai megmaradnak; a sóbányákhoz tartozó birtokok visszaszerzésére a kincstartó eljá-

rást kezdhet; teljes portás nemes a fejedelem utolsó akaratából tíz darab ingyen sót és ugyanannyi véka porsót kap; az alkalmatlan kamarai ispánokat a kincstartó cserélje ki.²³

A nemességet a maga egészében főleg az ingyen sóra vonatkozó rendelkezés érintette. Eddig háza szükségére szükséges mennyiségű sót kapott. Apor is portánként tizenöt darab sót és egy kocsi törmelék sót ajánlott. A kamarai intézkedés most a só mennyiségét tíz kősóban és ugyanannyi véka porsóban állapította meg. Mivel a nemesség nagyrészt gazdálkodással foglalkozott, az ingyen só korlátozása nagy elégedetlenséget keltett. Amikor a porták szerint számított sórendeletet Apor az országgyűlésen előadta, iszonyú zaj keletkezett és a kamarai végzést helyeselni egyértelműleg vonakodtak. A felség ugyanis a régi helyzetet a Lipót-féle diplomában megígérte.²⁴

Fokozta az ingerültséget, hogy Bécsből az a hír jött, mintha Apor Erdélyben kamarát akarna felállítani. Mivel pedig a kamara neve gyűlöletes, mondotta Apor, ha hatalmuk lenne hozzá, őt talán felfeszítenék. De ő csendben és mérsékletben úgy akarja köteles dolgait intézni, írta Bécsbe, hogy semmi jogtalanságot ne cselekedjék, sőt a kincstári dolgok útvesztőjében javítást eszközöljön.²⁵

Az erdélyiek tehát nem óhajtottak kamarát, azaz kincstári kezelést, hanem a meglévő rendszert akarták fenntartani. Országgyűlésen fejtették ki, hogy a főkormánysház az országgal együtt kérje, hogy az összes javak, dézsmák, harmincadok bérletbe, Erdély kezelésébe kerüljenek. Apor, aki az ellenkező nézetet vallotta, azt erősítette, hogy az erdélyiek nem az állam javát, hanem a saját érdeküket keresik²⁶. Ha azonban a kamara a bérletrendszer mellett marad, akkor meglévő bérleteit ő sem hajlandó másnak átengedni. Híre járt, hogy a kamara a harmincadokat, amelyeknek bérlete eddig az övé volt, áruba bocsátja és a legtöbbet ígérőnek adja. Erre nem a saját hasznáért, mondotta, hanem a becsületéért a bérletet tovább is a maga számára kívánta, amennyiben eddig is ő bérelte a harmincadokat. Az elvételt annyira megszegyenítőnek tartotta, hogy ha másnak adnák, mondotta, később inkább minden kamarai tisztséget visszaadni, mintsem a harmincadokat elveszítse²⁷.

Tatrosi leérkezése után történt intézkedésekből kitűnik, hogy Apor nagy átfogó erővel felépített tervezete a maga egészében elfogadásra nem talált. A központosításért és javulási lehetőségeikért emelt sok szó annyira nem ütötte meg a bécsi füleket, hogy a következő eseményekben annak visszhangja nem hallatszott. A kamara régi útján haladt, képzelete jelenleg az elvesztegetett állami javak visszaszerzésének és a meglévők jobb kihasználásának határain túl nem terjedt. Mintha csak

attól fázott volna, hogy erdélyi embernek adott ekkora hatalommal a pénzügyi kamara beleszólása veszít. Nem épített tehát, hanem a régi épületet tatarozgatta és rendbehozása révén remélt reá emelni új tetőt. Egyelőre annyit tett, hogy egyes jövedelmeket kincstári kezelésbe vett, másokat visszaszerezni próbált.

A kincstartó azért, a kamara meghagyásából, az országgyűlésen kihirdette, hogy ki-ki a neki adott faludézsomáról, dézsma árendálásról szóló adománylevelét 1697 április 20-ikán Tordán, a kincstartói tanács helyén, mutassa be.²⁸

A kitűzött határidő csakhamar eltelt és amint várni lehetett, „mégis többire senki se jelent meg”. Az eset egyrészt a kincstartó hatalmának növelését tette szükségessé, másrészt az erdélyiekben lappangó bizonytalanságot árulta el. A bizonyítás elrendeléséből adományaik elvesztésére következtek. Apor erre az iratok bemutatására új határidőt tűzött ki: június hó 25-ikét.

Hasonló eredménytelenség elkerülése végett az árendák pénzbeszedőinek megparancsolta, hogy a megye szolgabírái által ez újabb időpont mindenütt hirdettessék ki. Ezek kötelessége volt, hogy a birtokosokat személyesen vagy jobbágyuk által értesítsék. Amely szolgabíró e felszólításnak nem tesz eleget, a következményeket magának tulajdonítsa.²⁹

Közben más munka is folyamatban volt. A kamara ugyanis azt is kívánta, hogy Apor az erdélyi kincstár jövedelmeiről 1690-ig, a főkormányszéki rendszer kezdetéig, visszamenőleg számoljon el. Igen nagy feladat elszámolni olyan időről, amidőn Apor nem is volt hivatalában, sőt még elődje, Haller János, sem töltött be akkor kincstartói tisztet. Az elszámolást nehezítette, hogy az 1690. és 1691. évről az elszámolások lappangtak, mivel ez években a pénzügyek sokak kezén forogtak. 1692-től, Haller kincstartósága óta, az volt a nehézség, hogy amikor Haller hivataláról lelépett, Apornak nem számolt el, hanem a főkormányszéktől kapott felmentést. A kamara erre mérlegelte a nehézségeket és az elszámolást csak 1692 óta követelte meg. A legnagyobb nehézség Apor szerint 1696-ban mutatkozott, amióta behatóbban folyt a gazdálkodás. A kincstartó tanácsával együtt tehát beletemetkezett a munkába, hogy a követelésnek is eleget tegyen.³⁰

Sok munkát adó feladat volt továbbá a megmaradt kincstári birtokok leltározása. A birtokok váraiban német katonák ültek. Apor kérte tehát a szepeni generálist, a várak parancsnokainak adjon meghagyást, hogy a kincstartó embereinek szabad bemenetelt engedjenek. Ahogy a kincstartó értesült, a német parancsnokok több helyen még a fegyverek vasait is leszedték és saját hasznukra fordították. Egyben arra is kérte a generálist, rendelje el a parancsnokoknak, ne elegyítsék ma-

gukat a kincstári javak bevételeibe és kiadásaiba. A gazdálkodás ugyanis nem rájuk tartozik, hivatásuknál fogva a várakra és az azokban elhelyezett katonákra legyen gondjuk.⁸¹

A kamara arra is felszólította a kincstartót, hogy a harmincadok jövedelmét tárja fel. A kamara ugyanis ingadozott, hogy azokat továbbra is bérbe adja-e, vagy a kincstartó kezelése alatt állami kezelésbe vonja.

Apor húsz év óta bérelte a harmincadokat, sérítő mellőzetésnek vette tehát, ha bérbeadás esetén nem neki adják a bérletet. A helyzet ferdeségét és a bécsi kijárás rossz következményeit mutatta, hogy fenn kéz alatt sok mindent el lehetett intézni. Így most is többen, főleg gróf Csáky László, voltak azon, hogy a jól jövedelmező harmincadokat maguknak megszerezzék. Apor kész volt arra, hogy az eddiginél nagyobb bérösszeget ajánljon fel, nehogy a bérlet más kezére jusson. Bécsi pártfogóit levélben kereste fel, hogy érdekében eljárjanak. Jellemző a bécsi viszonyokra, hogy pártfogóinak: a pénzügyi kamara tagjainak, közbenjárásuk jutalmául pénzt kínált fel. Kleinburgnak száz aranyat, báró Aichpichlnek és Pranknak is aranyakat ígért, nehogy haszontalan szolgáljuknak tűnjék fel. Ez ajándékozás bepillantást enged a rendszerbe, amely az erdélyi pénz nagymérvű kivándorlásához vezetett.⁸²

Hogy más bérlőkkel szemben a bérbevételt Apor menyire becsületének kedvéért erőltette, mi sem mutatja jobban, minthogy a kamarának a bérbeadás helyett a kincstartói kezelést ajánlotta. A kiadások ugyanis, amelyek a harmincadokat terhelték (főkormányiszék, táblabírák és az erdélyi alkancellária fizetése, a sóbányák segítése, a tűzérség ellátása), olyan nagyok, hogy azok a bérelni akaróktól ígért összegekből soha sem telnek ki. Ha e fontos jövedelmet nem ők, hanem mások kapnák bérletbe, az esetre is azt kívánta, hogy mint kincstartó, felügyeletet gyakorolhasson. Fáradtsága jutalmául a jövedelemből némi pénzt remélt és biztosítani akarta, hogy a tőle kinevezett harmincadosok hivatalaikban megmaradjanak és az azoktól beszédett hűséglevelük (reverzálisuk) szerint tőle függenek. Kívánta, hogy az idegen kereskedők vitás ügyeiben ő ítélkezhessek. Utasításának 11-ik pontja szerint ugyanis, mondja, az összes kincstári tisztviselők tőle függenek, a külföldi kereskedők vitás ügyeinek intézésére meg az erdélyi törvénykönyv (Approbata Constitutio) jogosítja fel.⁸³

A kincstartó hatalmának ilyen körülbástyázását szükségessé tette az a körülmény, hogy a kamara az erdélyiek megkérdezése nélkül harmincad-felvigyázót (inspectort) nevezett ki. Nyilvánvaló, hogy e megbízással a kamarai ellenőrzés erősítését és az erdélyi

igazgatás erejének csökkentését célozta. Tehát a kamara ez esetben is ugyanúgy járt el, mint ahogy előzőleg a sóbányák felügyelőjét (inspectorát) is kinevezte. A harmincadfelügyelőt utasításokkal is ellátta, amelyeket előzőleg maga a kincstartó sem ismert.

Bíró Sámuel lett az új harmincadfelügyelő, aki bécsi útja alkalmával járta ki magának ez állást. Újabb eset a külön utakat taposó erdélyiek biztatására. Apor e kinevezés miatt személyében is megsértődött, másrészt ez alkotmányellenes intézkedés ellen is szót emelt. Fogadkozott, hogyha Bíró lejön, őt el nem ismeri, a harmincadokat ki nem adja, amíg ennek utasítását nem látja. Híre járt annak is, hogy a dézsma főrendatorságát is, amely hite szerint a kincstartósággal elválaszthatatlanul összefüggött, egyesek keresik.³⁴

Nem csoda tehát, ha mindezek hatása alatt elkeseredett. A háttérben rosszakaróinak kezét látta, akiknek az udvar felül. Betegség is gyötörte, amely ellen egy időre az algyógyi fürdőben keresett enyhülést. Kész volt tehát, amint jóakarói előtt hangoztatta, hivataláról is lemondani, hogy minden teheről megszabadulva, ezután nyugodtan éljen.³⁵

Közben az idő telt és a kamarához felküldendő iratok elkészültek. Ez írásokkal 1697 július közepén Tatrosi Mihály indult útnak³⁶. Apor utasítást adott a kezébe és úgy engedte el.

Tatrosi egész sereg írással ment fel. Az A. iratcsomóban volt a jövedelmek általános kivonata 1692–1696-ig. A B. iratcsomóban voltak a só bevételeiről és kiadásairól, valamint a pénzkiadásokról és bevételekről szóló kivonatok. A C. iratcsomóban a kincstári jövedelmekről szóló elszámolások. A D. és E. iratcsomóban a dézsmák és árenda bérletekről bemutatott adományleveleket küldték fel.

Továbbá felmentek az összes utasítások (instruikció), amelyeket mint kincstartó a tiszteknek hivatalba lépésükkor kiadott. Épp így a hűségiratok (reversalis), amelyeket ugyanakkor tőlük bevett. A kamara ítéletére bizta, hogy azokban hol javítson. Így bementek az utána következő négy főtiszt, továbbá az udvarbírók (provisorok), dézsmások (decimatorok), kamara ispánok (camerarius), közigazgatók (fiscalis director), a számvevő (exactor), a jövedelmek pénzszedője (perceptor), számtisztek-ellenőrök (rationisták), bérlők (arendatorok) utasításai.

Egyben beszámolt arról, hogy mit végzett. Feltárta a nehézségeket, amelyek fennállanak, eltüntetésükre új javaslatokat tett, vagy a régieket megismételte.

A javítások ügyében: gondoskodott a várak javításáról, amint azt a kamara meghagyta. Különösen Déván, Szamosújváron, Görgényben. A kolozsvári pénzverő ház leégett, ha a kamara parancsolja, rendbehozhatja, ezer forint elég lesz. Déván,

Vincen és Görgényben a szőlők műveletlenül állanak, mivel a tisztek a kincstári javak eladományozása miatt nem művelhetik. Hogy a szőlő ki ne pusztuljon, dézsmafizetés és gondozás fejében tanácsos lenne olyanoknak átadni, akik azokat meg is művelik. A tordai, vizaknai és széki alkalmatlan kamaraispánok helyett megfelelőket tett.

Javaslatai: a kamara szabja meg, mely ügyek tisztán politikaiak, tisztán gazdaságiak, vagy vegyesek, hogy a kincstartó kioktatva szabadon járhasson el. A fehérvári gazdaságot a kincstartó kezelje. A harmincadokat a kincstartó igazgatása alá helyezték és ne adják bérletbe. Biró Sámuel harmincadfelügyelőt a kamara mozdítsa el. A gazdasági tisztek tőle függenek.

Nehézségei: a szász papok áthelyezésükkor a kincstárnak bizonyos illetéket fizettek, úgyszintén végrendeletükben annak számára bizonyos összeget kellett hagyniok. Ez az állapot maradjon meg. Az adófeleslegnek, amely a katonaság ellátása után fennmarad, ahogyan azt előzőleg kérte, a kincstartó kezébe kellene befolynia, de eddig semmit sem kapott. A sóvágók és a sóbányák mellett lévő városlakók kiváltságairól a kamara a főkormányszéktől véleményt kért. Ez irat elintézetlenül fekszik a főkormányshézen.⁸⁷

Az egész eljárás azt a benyomást kelti, hogy az ügykezelés kamarai szemmel nézve javult. Bementek a számadások, amelyek bepillantást adnak a gazdálkodásba. Az ellenőrzés is nagyobbodott, vele együtt annak a lehetősége, hogy erre hivatkozva, a kincstartó is pontosabb munkát és elszámolást kívánjon a tisztektől. A tiszteknek adott utasításokban, bepillantás révén, a kamara javításokat eszközölhet és hasznos megállapításokat tehet.

A kincstartó jelentősége mindezek révén látszólag emelkedett, de intézkedéseiben lényegében ezután is kötve maradt. Kötötte a kamara, amely nélkül terveket szabadon meg nem valósíthatott. Kötötte a gubernium, amely sokszor más utakon járt. Nehezítette helyzetét a rendezetlenség, amilyenek: a politikai és gazdasági ügyek pontos szét nem választása, a főkormányshézeknek a végrehajtásban mutatott vonakodása. Vitás helyzetet teremtett, hogy Bécsben a kincstartó megkérdezése nélkül felügyelőket (Száva Mihály sófelügyelő, Biró Sámuel harmincadfelügyelő) tettek, a kijárásokra bőséges alkalmat adtak. Apór hatáskörének emeltetésével, a kezét lekötő lehetetlen helyzet feltárásával próbált ez állapotot változtatni, de minden nagyobb eredmény nélkül. Két kő között őrlődött: a kamara parancsai és az ezekkel ellenkező erdélyiek bizalmatlankodásai között.

A sok nehézséget fokozták a bécsi kamarának közben támadt követelése, amelyekről valószínűleg Tatrosi Mihály értesítette Aport. Ezek között állott, hogy a kincstartó halála

után az elszámolások rendjén örököszeit is kártérítésre kötelezik Apor kitartott ama nézete mellett, hogy mivel ő semmi pénzt nem kezel, nem ő számol el, hanem neki számolnak el a pénzügyi tisztek. Főleg testvérei, igen szegény rokonai miatt aggódott, nehogy ezeket az ő halála után zaklatásoknak tegyék ki. Ezek eredményezték, hogy a betegsége miatt elcsüggedt és keserűséggel telt lelkéből a türelem kifogyott és lemondási szándékában megerősödött. 1697. augusztus 15.-én Kollonics biboroshoz, Kinszky kancellárhoz, továbbá a bécsi pénzügyi kamarában ülő jóakaróihoz: Aichpichlhez, Prankhoz, Komornikhoz, Palmhoz írt leveleiben tudatta, hogy hatvan éves korától és a folytonos elerőtlenedése súlyától sujtva, állását ott hagyni kényszerül. Kérte, hogy a felségtől az elbocsátását eszközöljék ki, hogy így élete hátralévő részét nyugodtan tölthesse. Gyerekkorától kezdve úgy is unosuntig munkálkodott.³⁸ A felséghez benyújtott lemondó levelében is fiatalosága első napjaitól kezdődő állandó munkálataira, a fejedelemség korabeli elfoglaltságaira, majd az új korszakban vállalt teendőire, két éves kincstartóságára, előre haladott korára, közelálló halálára utalva, erősítette, hogy a folytonos tehernek tovább megfelelni nem tud. Kérte tehát, hogy a felség mást tegyen helyébe.³⁹

Magánleveleiben lemondásának okait jobban kiegészítette, vagy pontosabban körvonalozta azokat. Hivatkozott a gyűlölködésre, amelynek a kincstartóság annyira ki volt téve. A szófogatatlanságra, amellyel találkozik. Ismeretes, mondotta, hogy az erdélyiek késedelmeseek, meggondolatlanok, ellenszegülők, engedetlenek. Állandóan jönnek a productionról, a kincstári javak visszaszerezéséről, a várépítésekről és egyéb ügyekről szóló kamarai rendeletek. A kincstartó éjjel-nappal izzadva jó intézkedéseket tesz, de senki sem engedelmeskedik. Ha meg a kincstartó a főkormányzék tekintélyéhez folyamodik, azzal szemben sem viselkednek különben. Máskor meg azt hangoztatta, hogy lemondásának oka az öregség és hivatalának terhe. Életének végeközeledvén, mondotta, már lelki üdvét kell gondoznia. A két helyről jövő intézkedések és újítások miatt az ügyek annyira összekuszálódtak, hogy mindazok rendezésére magát gyengének tartja. Tatrosinak erőtlén vénségét, maradékainak biztonságát, azaz vagyonának megmaradását hozta fel elbúcsúzása okául.⁴⁰

A bécsi udvar azonban nem szívesen vette lemondó levelét, amit Tatrosi útján tudomására is hozott. Apor hozzáértése, őszinte viselkedése, sok jó tanácsa miatt az udvar e megütközése nem volt váratlan. A határozott visszautasítás Aport is más véleményre bírta. Megnyugodott tehát a kapott parancsban, de a kamara védje is őt meg tisztének tekintélyében, ne csak névleg, hanem tényleg is legyen kincstartó és parancsait

senki se bocsássa el a füle mellett. Biró Sámuellel azonban egy parton nem ül, a harmincadokban a legfőbb igazgatás az ő kezében, mint kincstartó kezében, maradjon meg. Pártfogóitól már előzőleg az elszámolásban való új rend feladását, a kisebb tisztek kinevezéséhez való jogát, a külföldi kereskedők pereiben bíraskodásának megmaradását kérte.⁴¹

A felkeltett vihar tehát elült és a teher Apor roskatag vállain maradt anélkül, hogy a vitás ügyekben a kincstartó javára vagy a dolgok tisztázására intézkedések következtek volna. Apor várt, amíg a Bécsbe felvitt számadások, a pénzügyi tiszteknek adott utasítások és egyéb függő kérdések napirendre kerülnek és Tatrosi Mihály a kincstartóság bécsi ügyvivőjével (agensével) együtt fenn mindent kijár.

Tatrosi állandóan értesítette őt a dolgok állásáról, úgy, hogy összeműködésük szemmeltartható. Apor biztatta Tatrosit, hogy ügy foglaldjk az ügyeskedések ez iskolájában, hogy még vizsga is lesz itt lenn. Amikor meg működésében eredményt látott, buzdította, hogy elvonván a singet, az araszt is vonja utána, dolga végzetlenül ne jöjjön haza.⁴²

A közbeeső idő gondolkörében azonban a szőnyegre hozott kérdések jó ideig a maguk mozdulatlanságukban ültek. Apor bármit javasolt, az ügy nem haladt előre. A kamara erdélyi ügyekkel foglalkozó bizottságának közben jelentést tett a sóbányák helyzetéről, amelyben a már megállapított bajok tovább éréséről számolt be: magánosoknak ne legyen sóbányájuk, az ingyen sóadás kisebbíttessék, a só kivitele cédula nélkül tilos legyen. Kétszázezer kőso tető nélkül a szabad ég alatt olvad.⁴³

Majd összefoglalólag ismertette a dézsmák és aranybányák helyzetét és újból felsorolta a kincstartó kívánságait: a gazdasági dolgokat egyedül igazgassa, a végrehajtásnál a gubernium segédkezzék, a kisebb tiszteket a kincstartó tegye, a kincstári perekben őt ne zavarják.⁴⁴

Azután a gyulafehérvári birtok kezeléséről terjesztett be javaslatot. E szerint a jövedelmet a főkormányszék tagjai között egyenlően osszák fel. Bethlen Miklós ezzel szemben a mellett volt, hogy a szétosztás rangsor szerint történjék. Kinszkytól vártak döntést.⁴⁵ Azután a kamara kívánsága szerint a dézsmák három utolsó évi jövedelméről a kimutatást beküldte. A kamara újabb kérdéseire már kifakadt: ha minden szőrszálát megtapogatnak, nem tudja, mikor lesz vége.⁴⁶

A lassú, már egy év óta tartó intézések miatt türelme végre is fogyóban volt és a bécsi híreket várva, kifakadt az erdélyi ügyvivő: Döry László ellen, mivel ez őt csak rövidesen értesítette a szóban levő dolgokról. Valóban megtetszik, méltatlankodott, hogy — nyár lévén — most van a dámákkal való sétállásnak ideje Bécsben.⁴⁷ A bécsi hosszas hallgatás komoly elhatározásokat sejtetett.

IV. Német vezetésre való áttérés a gazdálkodásban.

A pénzügyi kamarának eddig tett intézkedéseiből új jövedelmi források feltárása, nagyszabású átalakító gazdasági módszer beállítása csak előjelek formájában mutatkozott. Mint gazdálkodási rendszer, a róla való véleménykeltésre egyelőre alkalmatlan volt és csak idegenszerűségével ijesztgetett. A jött rendelkezések a jövedelmekből elcsipegetés megszüntetését és a meglévő jövedelmi források jobb kiaknázását célozták. Apor is ugyane nézeteket hangoztatta. Ennek tulajdonítható, hogy lemondásakor nem ejtették el, sőt önbizalmának erősítésével még bátorították.

Allandó felvilágosításának, küzdelmének tulajdonítható, hogy a főjöveldmi forrásnak: a sókereskedelemnek legfőbb akadályozóját, a Societas Palatinalist a bécsi udvar mellőzte és vele a szerződést nem újította meg. E cselekedetével Apor igazolta és Erdély bevétele fokozásának reményét keltette.

E társaság megszüntetésekor a kamara sószállításra néhány ezer forintot küldött le Erdélybe. A pénzt egy Hirsch Mátyás nevű „becsületes némettől” küldötte. Hirsch a gyulafehérvári (váradjai) sólerakodó helyről a Maroson Szegedre szállította a sót. A becsületes német azonban csak részegeskedett és gondatlansága miatt a Maroson 6 sószállító hajó elsülledt.¹

Alkalmazása bevezetés a német tisztviselők Erdélybe szivárgására. Eddig csak Bilinger Györgyről tudunk, aki Száva Mihály sófelügyelő kinevezése idején, mint ellenőr, került Erdélybe. Az erdélyiek tiltakozása után, mint magánember élt Szebenben. Hirsch kinevezésével egyidejűleg a somlyai lera-
kodó helyre Prezner Kristófot, a gyulafehérvárra meg Numsi Mátyást helyezte a kamara. Hivatásuk az erdélyi só átvétele. Ennyi hatalom azonban kevés lett nekik. Prezner a bányákból való szállításban intézkedett,² Numsi meg a só felől rendelkezett, Somlyón és Gyulafehérváron a saját felelősségére tisztviselőket tett, amit a törvény tiltott.³ A németek behelyezkedése ezzel megkezdődött. Mostantól kezdve nemcsak idegenszerű újítások aggasztották a lelkeket, hanem az erdélyiek rovására történő térfoglalások ellen is védekezniök kellett.

A Societas Palatinalis megszűnésével az állami kezelés ugyan megerősödött, mindamellett a kamara a bérletrendszerrel

még nem szakított. A jelek arra mutatnak, hogy cselekedeteiben még nem átfogó tervszerűség vezette. Az egyes jövedelmi ágakat a következő időszakra is bérbe adta. Így az arany- és kenesőbányák bérletét 1698 márciustól Apor István és Bánffy György kapták.⁴ 1697 május 1-től a harmincadok új bérlete is megkezdődött.⁵ A dézsma főárendátorsága Apor kezében volt. Az udvar annyi változtatást tett, hogy a szász dézmákat 1698 január 1-től három évre maguknak a szászoknak adta.

A mód, ahogy a kamara ezt az elhelyezést tette, méltán bántotta Aport, mivel a szászok a dézmákat az ő értesítése nélkül kapták. Az ötletszerű és az előző bérlek megkérdezését mellőző eljárás utóbb rendszerré lett. Az érzékenységre ügyelés Bécsnek nem okozott gondot, elveit saját nézőpontjai szerint valószínűsítette meg, nem törődve azzal, hogy intézkedései a tényleges helyzetnek megfelelnek-e.

Így a szászoknak adott dézsmákkal egyszerre kérdőjel gyanánt tűnt elő: honnét fogják megkapni járandóságukat mindazok, akik eddig a dézsmákból nyertek kielégítést? Közöttük egyházi és világi személyek, akik e dézsmákból adományokat nyertek. Továbbá a kincstartó mellett lévő tisztek: közügyigazgató, számvevő, kincstári ügyvéd, pénzszedők, titkárok, dézsmások és a hátralékaikat követelő bécsi alkancelláriai tagok.⁶

Úgy volt tehát csak hajlandó a dézsmákat kezéből kienvedni, ha a szászok feltett kérdéseire megfelelnek: Megadják-e a dézsmák jövedelmét? A református papoknak járó búza, zab és egyéb vetemény-dezsmákat kiszolgáltatják-e? Ő maga is megkövetelte az ajándékokat (honorariumokat), amelyek neki eddig a dézsmákból kijártak.

A szászok védekeztek, hogy őket a felség a bérlet összegén kívül más kötelezettséggel nem terhelte. A dézsmásoknak járó tartozásokat megadják, de jövőre ennek megfizetésére sem vállalkoznak.⁷

Hasonló nehézséget okozott a Societas Palatinalis hirtelen történt lekapcsolása is. Megszűnését ugyan Apor állandóan kívánta, az előzetes értesítés nélkül jött elintézés azonban őt is, a társaságot is meglepte.

Mihelyt azonban a felségnek és a kamarának parancsát megkapta, hogy a társaság helyett a kereskedést folytassa és a só t Somlyó és Szeged felé éjjel-nappal szállíttassa, azonnal munkába állott. Sietnie kellett, mivel novemberre járt az idő és a tél beálltával a forgalom megakadhatott volna. A nagy esőzések miatt a Maros éppen megáradt és így nagyon alkalmas volt a szállításra. Apor tehát, hogy a vett parancsnak

engedelmeskedhessék, a társaság számára vágott só felhasználására gondolt, amely a Maros partján felhalmozva állott. A társaságnak a hajói is ott voltak, amelyek mindjárt vihetnék is. Tehát a főkormányshéket és az országot szándékaról értesítvén, ígéretet tett, hogy a társaságot a bányákból kielégíti és a hajókért is illendő árban megfizet. Tervét azonban nem fogadták el, mire — látván a késedelmet és a kárt — a sópajták

Báthory és Apor egyesített címer a régi nemesi konviktus bejárájában.

ajtájának lakatját megnyitotta és a sól onnét hajókra rakatta. A buzgóságból származó erőszakolás nyilvánvaló volt, amit Apor maga is érzett. Utasította tehát bécsi ügyvivőjét, hogy az ellenkező jelentésekkel szemben a történeteket ott világítsa meg. Egyben száz hajó építését is tervezte.⁸

A kincstartó állásának fontosságát a Societas Palatinalis megszűnése emelte, amennyiben ezután munkája nagyobb körre terjedt. Még a tisztek felküldött utasításaira adandó válasz volt hátra, amely a kincstartó és a tisztek teendőinek szabályozására és magára a termelő munkára volt hivatva határozatokat hozni.

Tatrosi Mihály végre 1698. év végén lejött a válaszokkal. Apor erre 1699 január 12.-ére a kincstartó tanácsot összehívta, hogy ott a szükséges kérdésekkel foglalkozzanak.⁹ Tatrosi lehozta az utasításokat, amelyek a felküldöttek áldolgozásainak bizonyultak. A kamara azokat alapul vette, bár kézhezvételükkor nem tartotta őket kielégítőknak. Apor védekezett is, hogy azok nem tőle, sem tiltkárától, Csereitől teltek ki. Természetes is, hogy elkészítésükben felosztották a munkát.

A most küldött utasítások első sorban teljes számban fennmaradásukkal elégítenek ki, úgy, hogy ezek alapján a kincstartó feladata és hatása tisztán kibontakozik. A kincstartóval szemben köteles engedelmesség, az ő elsősége és felelőssége megfelelő kiemelést nyerne. A szervezethez, amely az egyes gazdasági ágak irányításában és munkájában megnyilatkozik, a felépítettség, amely az egyes gazdasági ágakból a kincstartó személyéig felnyúlik, a szétágazó ügyek összefogásáról tesz tanubizonyosságot. Nincs szó mélyreható újításokról, csak kiegészítésükről, egy multban bevált gazdálkodási módnak újra felvételéről. Ugyanis, amint a felküldött és válaszkeppen lejött utasítások szembeállításai mutatja, a régi beosztás helytálló, hozzá ragaszkodás esetén országgazdagító. Csak a források erőtlenedtek el, amelyek érdekében az utasítások készültek, a kezelési hibák hatalmasodtak el, amelyek a fejedelmi kor befejező évtizedeiből nyúltak át.

Az utasítások szelleme szerint, a gazdálkodásban a legfőbb gond a kincstartóra hárul. Ő az egyedüli, aki az országos pénzbeszedő pénztárával egymagában rendelkezik, e pénzbeszedő (perceptor) a kincstartó parancsa nélkül a jövedelmekből a saját felelősségére kiadást nem eszközöl.¹⁰ Ami pénz befolyt, arról felelnie kell a kincstartónak. Papiroson mindez szépen hangzott, de a jövő megmutatta, hogy az utasításokhoz ragaszkodásban, fenn és lenn is, hiányzott a következetesség és őszinteség.

Apornak a pénzekért való felelősség okozott a legnagyobb gondot. Eddig is mindig azt bizonyította, hogy a kezén nem forogván semmi pénz és mivel a tisztek nem neki számolnak el, nem felelhet azokért. A most nyert intézkedések is nyitva hagyták a kérdést, hogy az egyes tisztek mulasztása esetén a kártérítés a kincstartót terheli-e. Az utasítások szerint a kincstartó személye előtérbe került, az a kérdés most már, hogy tekintélyének érvényt szerezhet-e. Egyidejűleg a főkormányzékhez is parancs jött, hogy a kincstartónak hathatós segítséget nyújtson. A jövőre maradt tehát annak megmutatása, hogy a kincstartó a jelen idők áradatával sikeresen szembeállhat-e.

A kincstár jövedelmének gyarapítását, amelyre bérletek elhelyezésével és részben házikezelés bevezetésével a kamara törekedett, kívánta szolgálni Apor is, amikor a kincstári jószágok rendezésére a figyelmet felhívta. Apor Péter éppen ez időben ment fel Bécsbe, vele küldött fel válaszára bizonyos kérdéseket. Egyik kérdése: Nem lenne-e itt az idő a kincstári jószágokra vonatkozó adományozások igazoltatására? Ő maga ugyan a kincstári birtokok visszaszerzését elkésettnek tartotta, de mert a kamara a jószágok eladását nem helyeselte, annak meghagyásához alkalmazkodott. Az ő ajánlatára a kamara elrendelte, hogy a fehérvári jószágot ne az egész főkormányzók, hanem egy ember kezelje, de a főkormányzók ez ellen felírt. Most tehát erre is határozatot vár.¹¹

Közben a kamara cselekedeteiben változásokat sejtető jelek mutatkoztak. Itt is, ott is aknák robbantak fel és felszálló füstjükkel tetek érkezését hirdették. Így Biró Sámuel, az erdélyi törvények ellenére lett harmincadfelügyelő, Bécsben járván, ott a jövőre nézve további biztatásokat kapott. Ezek hatása alatt itt lenn eldicsekedett és Apor szerint úgy tartotta magát, mintha a császár miniszterei közül ő volna a második.¹² Ugyancsak Bécsben járt Száva Mihály sóbányafelügyelő is és az ott hallottak hatása alatt, itt lenn beszédeivel és tetteivel a kincstartóval szemben fegyelmzellenséget szított. Apor panaszkodott, hogy azóta több tiszt nem teljesíti a reá bízott teendőket. Így, amikor Balogh országos pénzbeszedőnek megüzente, hogy a kisebb tisztek számadásaival a kincstartói gyűlésen jelenjék meg, az visszaüzente, hogy Apor parancsai őt nem kötelezik. A kincstartó fogadkozott, hogy inkább meghal, mintsem hogy alárendeltjétől ily kemény szókat eltűrjön. Nem pénzen vette, hanem az ország választásából bírja tisztét, hangoztatta. Sem festett, sem képzelt, hanem valóságos és élő kincstartó akar lenni.¹³

Száva is engedetlenül viselkedett. Amikor Apor a kincstartói gyűlést új időre összehívta, mire ő megérkezett, akkorra Száva a gyűlést önkényesen elhalasztotta. Apor tehát a kamarától várt védelmet.¹⁴

Viselkedésük bomlasztott olyan körülmények között, amikor a tisztek ellen a kincstartó különben is panaszkodott. Így 1698 december 16-án az elszámoló-gyűlésen, előzetes értesítés nélkül, tizenegy dézsma-albérő nem jelent meg. 1699 február 10-én már nagyobb tisztek is hiányoztak: hét árendaszedő, három udvarbíró, tizenegy dézsmás. Május elsején öt udvarbíró, négy árendaszedő és hét dézsmás. A kincstartó büntetéssel való fenyegetéssel igyekezett rendet teremteni.¹⁵

A tisztek ilyenmő kihágásai mellett a kamara bántó intézkedései is megnyilatkoztak. A kamara a só szállítására ugyanis pénzt küldött, ennek kiutalását nem a kincstartóra, hanem Numsira bízta és a pénzt a kincstartó kikerülésével az országos pénzszedőnek, Balognak adta. Apor méltatlankodva kutatta, hogy a kamara miért nem az ő kiutalására bízta az összeget. Neki ugyan így könnyebb, de ezzel becsülete szenved. Numsi hűsége sem nagyobb, mint az övé, meg ez elintézés költségesebb is. Továbbá az országos pénzszedő hogy fog két helyre számadást adni, a kincstartónak és Numsinak is. A kincstartó követeli a rendelkezést, viszont Numsi a lerakódó helyen és a Szeged felé szállításban a parancsolást saját jogának tartja. Így a közügy veszt, tehát egyiket a másiktól függő helyzetbe kell hozni.¹⁶

Apor méltatlankodásai az önértében és hivatali tekintélyében sértett méltóság jogos panasztevései és egyben a törvényes helyzet fenntartásának újabb erőpróbái. Első sorban a kincstartó megrövidítéseit látta, de ezen keresztül Erdélynek a Lipót-diplomában biztosított pénzügyi jogait védte. E jogokat a maga egészében tekintette, holott azokból, mint a szájából a fogakat, egyet-egyet mindig kihúztak és félredobtak. Megérezte, hogy itt a rendszer-védelemről van szó újabb elsöprő áradat-tal szemben.

A tiszteknek Bécsben szerzett benyomásai ez új helyzetnek lettek előhírnökei és egyben kuszált állapotok előidézői. Bizonytalanság kapott lábra: kinek is engedelmeskedjenek, kinek mi a teendője? Száva és Numsi a hatalom kérdésében vitázott, Balogh pénzszedő arra hivatkozott, hogy mióta a sőt a kamara kezeli, ennek rendelkezésére évnegyedenként Dizent Mihály Lőrinc sóigazgatónak (director salium) kell elszámolnia.¹⁷ Mind e dolgok Apor értesítése nélkül intéződtek, ő csak utólagos megállapításokat tett, panaszkodott, védekezett és az erdélyi törvények megsértésének tudatában a régi rendszer épségén örködött. A pénzügyek terén ugyanaz lett a helyzet, mint volt Erdély megszállásában. A kitűzött tervek szerint az ügyek feltartóztatás nélkül haladtak előre és hagyományokat, törvényeket sodortak magukkal.

A tervek keresztülvitelében következő lépést kamarai bizottság (commissio) beindítása jelezte Erdélyben. Pár évvel ezelőtt báró Aichpichl Károly Theobald vezetésével járt már benn Erdélyben ilyen bizottság, de az „megfarsangola s elméne”. Közkieltségen néhány hintóval, nagy sereggel utazta be az országot. Mindenfelé vendégeskedtek, de a bizottság tagjai komoly munkát sehol sem végeztek.¹⁸ Akkor még nem

volt a most érezhető feszültség az országban, a bizottság beérkezésének nem voltak aggasztó előzményei. Apor először úgy értesült, hogy a bizottság tagjai Prank és Kleinburg pénzügyi tanácsosok lesznek. Mindketten szakemberek és jóakarói voltak, megbízásukkor tehát még örömet mutatott és jövetelük jelzését kérte. Utóbb Walterschircen ezredes neve bukkant fel. E katona megbízását Apor már megszegyenítésnek tartotta volna. Egyszerűen kíváncsiskodásnak minősítette várható munkáját és a saját személyével szemben bizalmatlankodásról panaszkodott.¹⁹ Az ezredes küldetése nem bizonyult igaznak.

Az újabb izgalmak lényegesen hozzájárulhattak ahhoz, hogy Apor lemondási szándéka újból felelevenedett. Különben is hónapok óta betegeskedett, baja ellen Csikban, gyógyfürdőben keresett gyógyulást. Öregsége, a terhes tiszt, a jogtalan támadások is elvették kedvét és hivatalától megszabadulva, Istennek és önmagának akart élni.²⁰

Elhatározása egyre erősödött, mivel a jogtalanságokhoz folytonosan újabbak kapcsolódtak. Így Biró Sámuel harmincadfelügyelő azért támadta, mivel ő nem részesült a vámon a kereskedőktől kapott ajándékokban. Apor megmagyarázta neki, hogy ez ajándékot a kereskedők a méltányos vámolásért adják, de ezzel, mondotta, a felséget semmi kár nem éri, mert ő a harmincadokért a meghatározott bérletet úgy is megfizeti. Az ajándék is csak a bérlőé lehet. Lelkiismerete nem bántja, írta Aichpichlnek, mivel a felség jövedelméből saját hasznára nem fordított és a kincstári jövedelmekből csak az őt megillető jövedelmet húzta.²¹

Bécsben hamis ismertetést adtak róla, írta a bécsi ügyvivőnek: Döry Lászlónak, de ez úgy nem igaz, mintha valamely ördög kijönne a pokolból és azt mondaná, hogy ő Isten. Isten úgy áldja meg és boldogítsa lelkét, hogy egy pénzt se vett a kezébe, se a kamaráéból, se más kincstári jószágból, se a sójövdelemből. Balogh hivatalba lépése óta egy pénzt sem utalt ki senkinek, sem fizetésben, sem másképpen. A sókereskedéshez való pénzhez hozzá sem nyúlt, mivel abban Numsi intézkedik, nem ő.²²

A bántalmak gyűltek, megfeküdték lelkét és erősítették lemondási szándékát. Azonban szégyenletesen, tekintélyének csorbulásával nem akart távozni. Mikes Mihály felvetette előtte, hogy az üresedésben levő generálisságot, az erdélyi hadak fővezérségét, szerezzék meg a kincstartóság helyébe. Most tehát Apor Kálnoky Sámuel erdélyi udvari alkancellárhoz fordult, hogy ez kérdezze meg jóakaróit: Kollonics biborost, Mikes

Mihályt, Hevenessy bécsi jezsuita házfőnököt. Ha ezeknek tetszésére van, mentül csendesebben és becsületesebben lehet, otthagyni mostani hivatalát. Mivel azonban a generális a rangsorban a kormányzó után következik, illő, hogy ez fizetésében is kifejezést nyerjen. Ne legyen tehát úgy, hogy a kormányzó kapjon kilencezer, a generális háromezer, a kancellár hatezer forintot, hanem a kormányzó kapjon nyolcezer, a generális hétezer, a kancellár hatezer. Tarthassa meg továbbá a bogácsi dézsmát. Vagy fizetése legyen egyenlő a kancellár fizetésével Tarthassa meg azt a kétezer forintot, amelyet a felség különleges jóakaratóból nyert. Aichpichl és Kleinburg Erdélyben jártukkor láthatták, hogy ilyen állású ember, mint ő, magát vissza nem húzhatja, hanem bő költséggel és kiterjeszkedve kell élnie. Kérte tehát még a főrendátorságot is.

Hallja, mondotta, Walterschircen ezredesnek ellenőrzőül küldését. Bánná, úgymond, ha az ő lemondásának alkalmatosságával befűrná magát és így német igazgatás alá kerülnének a kincstári javak, amelyektől az ország dolgai, továbbá nagy kapcsolatok és következmények függnék. Kálnoky tehát úgy lásson a dologhoz, hogy a szegény hazának kárt ne tegyenek. Ő készen áll a visszalépésre, csak lássa, hogy édes hazája vigasztalására hivatalát magyarnak engedi át. Akkor aztán csendesebben szállhat koporsójába.²³

Mikor pedig a felhozott okokra jóakarói a hivatalcserét helyeselték, ígérte, hogy az új állást nem becstelennül viseli, mint tette a legutolsó generális: Bethlen Gergely, hanem tekinthetlennel tölti be, mint Kemény János, Mikes Mihály, Teleki Mihály. A kincstartóságot ez esetre Kálnoky Sámuelnek szánta. Másokat is értesít szándékáról, Aichpichl és Kleinburgot. Lent levő jóakarói is ajánlották a cserét.²⁴

Az Erdélybe küldendő kamarai bizottság személyében a kamara végül is megállapodott. Vezetőül báró Thavonat Lajos Albertet szemelte ki. Úgy tudják, írta a főkormányzékhez a kamara, hogy Erdély jövedelmekben gazdag, ezek tanulmányozására az uralkodó bizottságot küld ki, amelynek élén a kamara tanácsosa, a szepesi kamara prefektusa, legfőbb kamaragróf: báró Thavonat áll. Melléje titkáru Eckler Györgyöt küldték. „Thavonat nagy elméjű, aktivitású, mosolygó, mindent ígérő, semmit sem adó, egyszerűen csak merő cameralis ember” volt.²⁵

Bethlen Miklós szerint²⁶ e bizottság Erdély nyakára hozása, a diploma megrontásával, ez okokból következett be: előidéztek többek között a kormányzó és Apor harmincad- és egyéb

árendálásai. Továbbá Apor István és Száva Mihály „lopások” és a kormányzóval egyetértésük, mert a császárnak semmi jövedelme sem volt az erdélyi kincstári javakból. Cserei Mihály szerint²⁷ a bizottsági tagok azért jöttek, mert Bánffy György és Apor ellen szüntelen mentek a panaszok Bécsbe, hogy a harmincadokat negyvenezer, az arany-, kénesőbányákat tizenkétezer forinton bérelvén, öt-hat annyival is többre menne a jövedelem. Apor ellen Száva Mihály és Balogh Ferenc szüntelen írogattak, hogy csak a maga hasznát keresi, a jövedelmeket elteszi és nem adja a felségnek. A sóaknákra, kincstári jószágokra gondot nem visel, sőt tiszteket nagy ajándék fejében évenként tesz, ezek meg a kincstári jövedelmeket meglopják, mivel pénzük van benne. Ugy is van, mondja Cserei, ha Apor István hivatalát rendesen viseli és a sok ajándékon annyira nem kap, az udvar kamarai bizottságot nem küld soha Erdélybe, mivel az uralkodó a Lipót-diplomában ezt megígérte. Magunk vagyunk az oka, mert már görög, rác, román, cigány árendálja az egész kincstári jövedelmet Erdélyben, amelyik t. i. többet ígér.

Azonban a bérbeadás rendszer volt akkor Erdélyben és Apor előtt is az egyes jövedelmeket körülbelül hasonló összegben mások is bérbevétték. Legnagyobb bérlete a harmincad bérlet volt, amely két évtized óta az övé volt és ez úton lett „ködmönből nyuszt s bársonyba öltözött ember”.²⁸ A kereskedők kedvéért, a harmincadhelyek forgalmáért azonban olyan sokat tett, hogy a kereskedők nehézség nélkül adták az ajándékokat, amelyeknek elfogadása szintén erdélyi rendszer volt. Hasonlóképpen szokásban volt, hogy a tisztek kinevezésükkor ajándékot adjanak. Hogy a magyarok mellett más nemzetbelieket is nevezett ki, éppen nem szólott a diploma ellen, mert a Lipót diploma a hivatalokból az Erdélyen kívül lakókat zárta ki. Apor ilyen alapon jajdult fel a német tisztviselők beözönlése ellen. Maga közpénzeket nem kezelte és a jövedelmi források gyümölcstelensége ellen legtöbb szót éppen ő emelt. Jövedelmeinek jogosságát többször magyarázta.

Thavonat kinevezésekor a kamara maga mondta, hogy Erdély gazdasági helyzetét a múlt idők kimutatásaiból ismeri.²⁹ A kamarai bizottságokra gondolt, amelyek a múltban Erdélyben megfordultak. A pénzügy terén sem történt más, mint amit az abszolutisztikus bécsi kormányzati rendszer Erdélyben egyébként is meghonosított. A Lipót-féle diploma keretében a bérletek megszüntetésével, a kincstartó hatalmának támogatásával, a jövedelmi források állami kezelésben való fokozásával, a magánkézbe jutott állami jövedelmi források visszavételével,

a bányák jókarba helyezésével a megoldás az erdélyi törvények szerint történhetett volna. Ehelyett a bécsi udvar a kamarai, azaz a közvetlen Bécsből igazgatás, lenn a kincstartó helyébe a kamarai bizottság rendszerére lépett át. Az erdélyi gazdálkodási rendszer hiányai alkalmas ürügyül szolgáltak a német és így erdélyi szempontból alkotmányellenes kezelés bevezetésére.

A további okok még, amelyekkel Bethlen Miklós a Thavonat-féle kamarai bizottság lejtövetelét megmagyarázta s egyszersmind a kamara jövő céljait is megjelölte, a következők: Az udvari kamara megcsontosodott törekvése a mindenütt uralkodásra. A főkormányzók jövedelmének elvételével a kamara nyereségének növelése. A sok gyenge állású német elhelyezése a kisebb hivatalokban. A nagyobb állású németek törekvése, hogy a commissariatust tiszttségével gazdagíttassanak. Külszín: az erdélyi kincstárnak és a kincstartóságnak átalakítása azzal a reménykeltéssel összekötve, hogy minden az erdélyi szülöttek kezén marad.

„Jaj, mi szegény együgyű bolondok, ezt elhittük”, — átlapította meg a külszín levedlése után Bethlen⁸⁰ és vele együtt mindazok, akik a vezetők félretolását szívesen várták. Apor mellől elálltak azok is, akiket ő tett emberré és a kamarai bizottsághoz „csapák magukat” és ott vádaskodtak. Bethlen Miklós nem szünt meg Aport a bizottság előtt és a bécsi udvarban gyalázatba hozni.⁸¹

A kincstartó Thavonat küldetéséről már 1699 nyarán tudott. Jöjjön szerencsésen, jöttét ő szívesen elviseli, írta Kleinburgnak.⁸² A kamara július harmincadikán kelt értesítését szeptember 12.-én kapta meg, mely szerint a bizottságnak kezére játszik és hű felvilágosítást adjon. Ennek teljesítését kézséggel ígérte és erősen várta a commissariusokat. Cserei Mihály egész bagázsijukkal kísérte őket Déstől, — ahová Apor őt küldte — Fehérvárra.⁸³

A bizottság feladata a só-, az arany- és higanytermelés megvizsgálása volt.⁸⁴ De nemcsak a meglévő helyzet megálapítására, hanem egyben a termelésfokozás lehetőségeinek kipróbálására és számadások áttekintésére is vonatkozott.

Thavonat Aportól először a fémhányák felől érdeklődött. Apor betegsége miatt nem mehetett vele, de ígérte, hogy alkalmilag szolgálatára lesz. Felhívta figyelmét Radnabányára, és a Gyulafehérvár közelében levő bányákra.⁸⁵ A bizottság megállapította, hogy a bányákat nem használták ki kellőképpen.⁸⁶ E bányák megvizsgálása után a sóbányák megtekintése következett.⁸⁷

Tapasztalatai alapján a bizottság az arany- és kénesebányák állami kezelésbe vonását tartotta szükségesnek. Az aranybányákat az erdélyi fejedelmek sem méltatták kellő figyelemre, ez az állapot folytatódott a fejedelemség megszűnése után is. Nem fizette ki magát a termelés. Nagyobb befektetés a termelés fokozására nyújtott reményt, ez utat akarta megpróbálni Thavonat. Amikor a bizottság véleményét Apornak tudtul adták, ez nem várta be a felség határozatát, hanem a bérlettől annak lejárta előtt önként visszalépett. A bányákat kibocsátotta kezéből a topánfalvi jószágok bérletével együtt, melyek a jövedelem nagy részét szolgáltatták.⁸⁸

A sóbányák megtekintéséről és azok jobbkarba állításáról a bizottság Aporral gyűlést tartott. A bizottság a sókivitel fokozását sürgette, mire Apor elrendelte, hogy a kamarai ispánok a kivágott kősókat a gyulafehérvári lerakódóhelyre szállítsák. Hangoztatta, hogy a kitermelt és eladott sóról ezután szorosabb számadást tartoznak adni.³⁹

Azután a bizottság figyelme a vármegyékben lévő dézsmák és dézsmaváltások felé fordult. Ezek helyeit óhajtotta megtudni.

Apor erre elrendelte, hogy írják össze a falukat, amelyek a kincstárnak dézsmával, vagy azok megváltásának összegével (arenda) tartoznak. A kimutatás tüntesse fel, hogy melyik falunak mennyi a dézsmája, mennyi az árendája, hasonlóképp kik azok, akik az árendákat tartják.⁴⁰ Így Aport a főárendátorság elvesztése is fenyegette.

Közben a fővezérség (generalisság) kérdése is eldőlt. A szavazók egyhangulag választották meg. Apor a felséghez küldött írásában kiemelte, hogy e tiszthez való nemértését érzi. Inkább bevallja tehát, mintsem később szégyenére tünjék ki. Hatvan éve miatt lovon ülnie nehéz. A hadviselés idegen foglalkozás neki, mivel soha sem szokta meg. Így nem is merné vállalni, de ha a felség mégis felvételi vele, kéri utasításokat küldessen neki.⁴¹

A kincstartóságot azonban még letenni nem tudta és így egyszerre két főméltóságot viselt. A kincstartóság betöltésére Kálnoky Sámuel érdekében fáradt. A terhektől akart tehát szabadulni és most újabb terhet vett magára, amin Bécsben nevettek is.

Ilyen módon álmában sem gondolta, védekezett. Bár Thavonat és Eckler azt tanácsolták, hogy mindkettőt tartsa meg, de ő azt nem akarja. Mint eddig is, úgy ezután is Kálnoky javára beszélt.⁴²

Thavonat Apor a kincstartóságban ugyan marasztalta, tanácsait azonban nem követte. Bécsbe jót írt róla, munkája azonban mást mutatott, ahogyan arról Apor panaszkodott.⁴³ Haladt a maga útján, Apor érzékenységgel nem törődve.

A beálló 1700-ik évet Thavonat azzal kezdte meg, hogy az arany-, kénesőbányákhoz az erdélyiek megkérdezése nélkül felügyelőt a bizottsággal tétetett. A felügyelő Köleséry Sámuel orvos lett, aki nem volt erdélyi ember. Eckler a zalatnai udvarbírónak tudtul adta, hogy a kincstartónak a bányákban nincs intézkedési joga, sem Köleséry nem függ tőle. Apornak ez eljárás nem tetszett ugyan, de mert a kincstartóságtól való felmentését úgy is tervezte, eleinte eltűrte.⁴⁴

A sóbányák megvizsgálása Száva Mihály felügyelőnek nagy kedveltséget okozott. Száva a tett kifogásokra a kamarai bizottság előtt azzal védekezett, hogy tekintélyét, szabadintézkedését a kincstartó elvette, kezét-lábát megkötötte. Viszont Apor azt állította, hogy őt hivatali teendőiben soha sem akadályozta. Arra intette csak, hogy a kamarai ispánok ne kezeljenek pénzt, hanem adják át azt az országos pénzbeszedőnek, nehogy az más célra menjen. Továbbá nem engedte, hogy Száva tiszteket tegyen, mivel ez a kincstartó joga. Intette őt, hogy ne csak ülve parancsoljon, a bányákat ne másokkal vizsgálta, hanem a kamaraházakat személyesen látogassa, a hiányokat jegyezze fel. Mindenki tudja, hogy Szávát a porból ő emelte fel és az ország méltatlankodásai ellenére kezénél tartotta. Azt is felhozta Száva, hogy Apor az ő jövedelméből ötezer forintot Kleinburgnak adott. Ez igaz, de azt a felség és kamara intézkedéséből annak fizetésére szánta.⁴⁵

Száva a kamarai ispánok kezében pénzt hagyott ugyan, de 1698 óta, amióta a sóbányák a kamara kezébe kerültek, egy kamarai ispánt sem marasztaltak el rossz pénzkezelés miatt. 1692 május 10-től 1695 végéig ellenben, a kincstartói ellenőrzéskor 11.348.77 forint kárt ítélték meg. Száva a kamara ispánoknak pártját fogta és azt állította, hogy csak ötezer forinttal tartoznak. Amikor bizonyító írások hiánya miatt védelmét nem vették figyelembe, haraggal felugrott: Menjetek, akasszátok fel, kövezzétek meg a kamara-ispánokat.⁴⁶ Száva le is mondott, de visszatartották. Ugyanígy járt Balogh pénzkezelő is, akit Apor lemondásakor kérlett, hogy legalább mint vizsgáló (censor) maradjon meg a kincstartó mellett.⁴⁷ Maga Apor is szívesen távozott volna a kincstartói állásból, de attól tartott, hogy lemondása után azt nem töltik be. Félt, hogy a bizottság lassan kiveszi a tisztségeket az erdélyiek kezéből.

Ugyanis tisztviselőt tett Apor tudta nélkül, Apor jelölését meg nem vette figyelembe. Apor a kamarától várt intézkedést.⁴⁸

Nem volt vele tisztában, hogy a bizottságnak mennyire terjed a joga. Kérdést intézett ez ügyben Bécsbe is.⁴⁹ Bizonyos titokzatosság jellemezte a bizottság működését. „Nem hogy annak a mélységes udvarnak dolgait kitanulhatná az ember, de mi itt csak az egy commissionak dolgait is ki nem tanulhatjuk” — állapította meg.⁵⁰ Apor tartózkodó viselkedést mutatott tehát a bizottsággal szemben, amit írásából Bécsben is észrevettek.

Erre védekezett, hogy a bizottságnak kezére járt és az engedelmességet, amelyet a felség neki és az ő tisztjeinek meghagyott, a bizottsággal szemben kimutatja. Szükség esetén egyébként a bizottság véleményét ki is kérte és a productiokat (birtokjog igazolás) annak tudtával tette.

Ide terjesztette be munkálatát is arról, hogy a haza a sok adóztatást már nem bírja.⁵¹

Thavonat következő lépése a harmincadoknak Aportól és Bánffytól való elvétele volt. 1700 márciusában már híre járt, hogy vannak, akik a harmincadok árendáját maguknak szeretnék megszerezni. Apor ennek hírére utasította a kincstartóság bécsi ügyvivőjét, hogy vigyázzon, amit más megad, azt ő is megadja a bérletért, csak az ő gyalázatára más bele ne álljon. Ha azonban a felség kincstári kezelésbe kívánja vonni, álljon tetszésében. Pártfogóit is felkereste, köztük Hevenessy jezsuita házfőnököt.⁵²

Thavonat viselkedése is egyre jobban elkésérltette. Ugy érezte, hogy ez ővele lenézően bánik. Szívesebben eltűri, panaszkodott, hogy hóhér keze alatt elessék, mint hogy megvetettségben éljen. Thavonat neki minden intézkedési jogát elveszi és működésében zavarja. A tábornoknak, Rabutinak is írt: így keze-lába levágottan, erő, tekintély nélkül, vértelenül nem szolgálhat se a felségnek, se a tisztességnek. Mivel már egyéb semmi sincs azon az egy hitván elpusztult fiskális jószágon kívül, arra nem kell thesaurarius, mondta Apor.⁵³

A harmincadok bérletéből (1697 május elsején) előzőleg már kiesett, a kamara akkor azt Bánffy Györgynek és Csáky Lászlónak adta, Biró Sámuel meg harmincadfelügyelővé tette. Egy év múlva Csáky meghalt és 1698 május 1-től Apor lépett a helyébe. Biró Sámuel felügyelő ekkor is megmaradt, sőt új utasításokat is kapott, mivel Bécsben nem tartották összeférőnek a kincstartóságot és harmincadosságot. A harmincadosságra vonatkozólag tehát a kincstartó legfőbb felügyeletét

három évre felfüggesztették és azt a felügyelőre bízták. Thavonat úgy gondolkozott, hogy a bérbeadás időpontja Csáky bérletétől kezdődik, onnét számítva, a három éves bérletet lejárnak vette és 1700 május 1-én a bérletet megszüntette. Mostantól kezdve tehát a harmincadok is állami kezelésbe kerültek. Apor méltatlankodott, mivel csak két év óta tartotta a bérletet, de a helyzetet megváltoztatni nem tudta.⁵⁴

E mellett nagy nehézséget okozott neki a Thavonattól erőszakolt elszámolás. 1690-től kezdve kívánt elszámolást, ami miatt a pénzügyi tisztek hetek számra együtt ültek. Mivel az elszámolások tíz évre nyúltak vissza, olyan időre is, amikor Apor nem is volt kincstartó, a tett kifogások nagyon elkésé-
rítették.⁵⁵ Bethlen Miklós számtalan kétséget támasztott, úgy, hogy a kincstartón keresett összeg a százezer forintot is meghaladta.

A kincstartói jövedelmekből a kamarai bizottság hatvanezer forintot követelt; az ország is abból az időből, amikor Apor a commissariatust feje volt, harmincezer forint után keresett.⁵⁶

A feladásokban nem volt hiány. Maga Apor Bethlen Miklósról, Pekri Lőrincről, Szávára, Balogh Ferencről, Biró Sámuelre, Kálnoky Sámuelre gondolt. Olyan emberek vesztegetik el tekintélyét, akiket többnyire ő emelt fel, — mondotta. De azért Isten jóval fizessen nekik a gonoszért. A sok keserűség miatt annyira megháborodott, hogy kicsinyben mult, hogy meg nem bolondult, Ő nem is kincstartó már, hanem váz, — panaszkodott. Isten vegye ki ez inségből, örömmel megválna tisztétől, csak ne válna szégyenére. Ha a magyarokat nem szánná, hogy azonnal kiesnek a tisztből, vagy igen gyalázatosan megcsonkítva következnek, semmivel sem törőd-
nék, csak itt hagyná állását.⁵⁷

Thavonat tehát állami kezelésbe helyezte az arany és kén-
esőbányákat és a harmincadokat és érdeklődött a dézsmák iránt. A sóbányák addig is állami kezelésben voltak, a kincstári jószágokat is a kincstartó kezelte. Így a dézsmákon és árendákon kívül minden bérlet megszűnt. A kincstartó félretolása után mindezen ügyekben az Erdélybe jött kamarai bizottság vette át a felügyeletet és irányítást.

Az erőteljesebb gazdákodással Thavonat tényleg eredményeket ért el. A harmincadokból ugyanis hetven-hetvenötezer forint, az aranybányákból huszonöt-harmincezer arany is bejött évenként, a kéneső (higany) bányák százezer mázsá kénesőt termeltek.⁵⁸ E mellett elvonta a főkormányshéket fizetését, a só-

vágásokat rendellenül fizette és a honorariumokat (ajándékokat) is megszüntette. Befektetéseket tett, így a sóbányák segítségéhez harminchétezer forintot előlegezett. Nem kell azonban annyira csodálkozni, hogy Thavonat szép hasznot hajtott, vélekedett Apor, mert ezúton, ahogy Thavonat tette, az erdélyiek is tudtak volna annyit szerezni.⁶⁰

Tehát elvonások, nagyobb ellenőrzés, erősebb befektetés és ezek alapján jövedelemfokozás a kamarai bizottság gazdálkodásának módja. A kincstári kezelésbe vonástól maga Apor is előnyöket várt, éppen azért ennek szükségességét előzőleg többször hangoztatta. Állami kezeléssel, megvonásokkal és azzal a tekintéllyel, hatalommal, amellyel a kamarai bizottság rendelkezett, a kincstartó is több eredményt mutathatott volna fel.

Nagyobb újításokat, mélyebb elgondolásokat Thavonat elgondolásában sem látott. Felhozta, hogy Thavonat a sóbányák művelésére harminchétezer forintot előre elküldött, a harmincadokban sem haladt előre, amennyiben az általa készített díjszabást adta a harmincadosok kezébe.⁶¹ Így Thavonat sikerét a Bécsből nyert nagyobb szabadságban, Apor gondolatainak megvalósításában és a honorariumok közcélra fordításában találjuk meg.

Az 1700-ik év november 17-én az uralkodó a kamarai bizottsághoz új elnököt nevezett ki gróf Seau (Seeau) János Frigyes kamarai tanácsos személyében⁶¹, aki működését a következő évben kezdte meg. Nagy elméjű, tevékeny, mértékletes, egyenesebb ember volt Thavonatnál. Eckler maradt meg mellette titkárnak. A következő év augusztusában ez elnököt állásában testvéröccse, gróf Seau János Honorius váltotta fel. Értelmes és emberséges ember, de ebéd után gyakran részeg volt.⁶²

A bizottság a gyulafehérvári fejedelmi házban szállásolta el magát és oda rendeltette a főkormányiszéket is. Tanácskozásba ugyais az uralkodó meghagyása szerint, a főkormányiszéket is belévonta. E tanácskozáson a bizottsági elnök a kormányzóval együtt a főhelyen ült, az elnök mellett a kancellár, a kormányzó mellett a kincstartó következett s utánuk a többiek.⁶³

A bizottság német tisztviselők alkalmazására az uralkodótól felhatalmazást kapott. Eszerint olyan esetben, amikor alkalmas erdélyit nem találtak, bármilyen nemzethez tartozó ki volt nevezhető. Eddig is olyan alapon ültettek be német tisztviselőket, hogy az erdélyieket hanyagoknak, vagy önzőknek

találták.⁶⁴ Az uralkodó rendelete alapján az erdélyiek alkalmazásának megállapítására ezután még szabadabban állott az út. Német vezetés alatt német tisztviselők látták el a pénzügyeket. Kevésbé utóbb, Apor Péter korában, a sókezelésben már csak németeket találunk.⁶⁵ Új világ kezdődött tehát Erdélyben, amelynek előnyeiért és hátrányaiért a dicséret vagy gáncs az új rendszer vezetőit illeti. A kihasználás fokozásának túlzásai és a nyomukban járó elégedetlenség is az ő rovásukra írandók.

V. Államháztartás.

Miként az élőfa is erejét a rendkívüli esőből és az állandó talajnedvességből meríti, aképpen az erdélyi kincstár is két forrásból táplálkozott: állandó és rendkívüli jövedelmekből. A kincstár rendkívüli jövedelméül az adó szolgált, rendes jövedelmei pedig a bányákból, harmincadokból, dézsmákból és kincstári jószágokból teltek ki. Ide sorozhatók a kereskedő társulatoknak a fizetségei és a szász papoknak kinevezésükkor köteles adományai.

A fejedelemség korában a jövedelmek kiaknázásában érvényre jutott szempontok nem a dermesztő merevségnek, hanem a körültekintő alkalmazkodásnak példái. A kornak jellege és a fejedelmek egyénisége élénk színekben tükröződnek vissza a jövedelmi források felkutatásában és azok felhasználásában. Nagyvárad és környékének elvesztése után az ország területének egyharmadrészével kisebbedett, jövedelmei is területi változásával arányosak.

A fejedelemség megalakulásának korában Ferdinánd magyar király biztosai a sójövédelmet 15—20.000 forintra becsülték, de állításuk szerint rendszeresebb műveléssel 40.000 forint is bejönne. Az aranybevéltést 4—5000, az ötvenedet 3—4000, a szentmáriónnapi adót 8500 forintra tartották. A harmincadhelyek közül, amelyek Erdélyt minden oldalról körülvették, egyik-másiknak jövedelmét is ismerték. Ilyen harmincadhelyek: délen Brassó, fiókja Töröcsvár; Szeben, fiókja Verestorony. Észak felé Szatmár, Tasnád. Északkelet felé Beszterce. Nyugat felé Nagyvárad, Déva, Vincz. Az évi bevételt 260—292.000 forintra tehetjük.

A Báthory fejedelmek korában (1571—1613-ig) a harmincadok észak felé bővültek: Nagyvárad, Debreczen, Bajom, Székelyhíd, Margita, Nagyfalu, Tasnád, Hídvég, Zilah, Zsibó. A kincstári jószágok nevei is ismereteseek: Fehérvár, Fogaras, Szamosújvár, Déva, Lippa, Jenő, Karánsebes, Lugos. A kapuadón kívül új adóalap a kalangya adó, minden kalangya után egy denár. Báthory István a bőrrrel való kereskedést monopóliummá tette. Az évi jövedelem 300.000 forint.

Bethlen és a Rákóczyak korában (1613-tól 1658-ig) a sójövédlem évi 50—66.000 forint volt, a szász papok adója 4000

forint, Bethlen szigorú ellenőrzéssel, a kincstári jószágok gyarapításával, a székelyek között levő jobbágyok megadóztatásával fokozta az államjövödelmeket. I. Rákóczi György korcsmáltatással, a jószágok gondos kezelletésével, baromgyűjtéssel, kéneseő, méz, viasz, méhser elárúsítással gazdagította a kincstárt. Monopoliumok a ló- és ökörbőrrel, majd mézzel, viaszszal, szűrposztóval való kereskedés.

Apafi fejedelemsége korában (1658—1690-ig) a sójövödellem 40.000 tallér, a dévai és váradjai sólerakodók évi bérlete 35.000, majd 38.000 tallér, ez időben kétszerannyi forint. Az aranybányászat évi jövödelme 15.000, az ezüsté 17.000, a kéneseő 4000 forint. Harmincadhelyek 1660-ban: Debrecen, Nagyvárad, Kolozsmonostor, Dés, Mármaros, Beszterce, Töröcsvár, a tömösi, brassói, bodzai, berecki fiókhelyekkel, továbbá Verestoronny, Zajkány, Váradja. Az adót új adózók bevonásával növelték. A kiadások általában a bevételekkel voltak arányosak.¹

A fejedelemség megszűnése után a bevételek a régi alapokra helyezkedtek, azonban a már ismertett körülmények miatt nagyon megcsappantak. A Lipót-féle diploma a tartomány adóját béke és háború esetére meghatározta, de jóideig a háborús adót kellett fizetnie (400.000 forint). Ez összegnél azonban az adó feljebb emelkedett, amelyet részben pénzzel fizettek, részben a katonák ellátására terményekben adtak. Az évi adó 1,000.000 forintra is felment.² A régi időkhöz viszonyítva a különbséget ezek az adatok jelzik:

Amíg a fejedelmi kor kezdetén évenként kétszer kapunk 99—99 dénár, azaz két forint, Bethlen és a Rákóczi fejedelmek idejében évi húsz forint, Apafi fejedelemsége alatt 18 tallér, azaz 36 forint volt az adó, addig most a pénzfizetés portánként 1000 forintra felment. Így oszlott meg: 300—400 forint pénz, 120 köböl búza, 300 köböl zab, 50—60 szekér széna, 40—50 mázsa hús³ A kereskedelemnek háborús időben beállott pangása a pénzforgalmat csökkentette, amihez egyes években a rossz termés is járult. Az adózó nép a nagy terhet tehát igen nehezen viselte.

Az állandó jövödelmek helyzete a következő:

I. Arany-, kéneseőbányák. Ez időben a kincstárnak aranybányája nem volt, egy-két magánembernek volt gyenge saját bányája. Az itt termelt aranyból az Approbata Constitutio előírása szerint tizedrész a kincstárt illette.⁴ A kincstár a fiscalis jószágokon a szegénységgel dolgoztatott. Így aranyat bányásztak Zalatnán és Abrudbányán, ahol a kincstár egy-egy nehezéket (5 forint értékű arany) két forint ötven dénárért váltott

be. Beszterce vidékén Radnabánya is aranytermő hely volt, de különböző okok miatt sokáig műveletlenül állott.⁵ Apor a beszterceiek kérésére tovább művelését régi kiváltságaik alapján megengedte.⁶ Ezekon kívül Hunyad- és Zarándmegyében, részben a kincstár, részben a magánosok jószágain, lehetett aranyat találni.⁷

A kincstári aranybánya bérlet a kénesőtermeléssel mindig együtt járt. Most kénesőt a zalatnai birtokon termeltek, bár Háromszéken is található volt. A kénesőt előzőleg főleg Lengyelországba és Havasalföldön át Törökországba szállították, sőt Velencéig is eljutott.⁸ A termelés szabad volt, de a kitermelt kénesőnek egytized része a kincstárt illette, máskor mászáját helvenőt forintért váltotta be.⁹

A felség 1694 november 22-én helybenhagyta, hogy az arany- és kénesőbányák bérlete Bánffy Györgyé és Apor Istváné legyen. A bérlet a következő két évre szólott. 1698 márciusától a bérletet megújították. A bérletet a bérlők albérletbe adták ki.¹⁰ Miután a következő évben, a bérlet lejártá előtt, Thavonat e bányák művelését a kincstár részére követelte, Bánffy és Apor a bányabérlettől visszaléptek.

A bérlet összegét 10.000 rajnai forintban számították, ami 12.000 magyar forintot tett ki.¹¹ A visszavétel főoka az volt, hogy a felség előtt a bérösszeget csekélynek tüntették fel.

A jövedelem nagyságát gyarapította az a körülmény, hogy a bányákhoz tartozó jószágokat Apor és Bánffy adományozás útján életük végéig megkapták, sőt az adományozás utódjaikra is kiterjedt. Zalatnához és Topánfalvához a következő birtokok tartoztak: Zalatna, Petresán, Galac, Abrudfalva, Bucsum, Körpenyes, Topánfalva, Kis- és Nagyaranyos, Bisztra.¹² Adatok igazolják, hogy a jövedelem tulajdonképpen e jószágokból került ki.

Az 1698-iki kimutatás szerint kénesőbánya tizenhat volt, az előző évben húsz. A bérlők a kéneső mázsájáért ötven forintot adtak, ahogy ez régóta szokásban volt. A szegény munkásokra való tekintettel Apor és Bánffy ez összeget 60 forintra emelték. Az arany- és kénesőtermelés nagyságát kevésnek tartották. Azt állították, hogyha új munkásokat kapnának és új ereket találván, új bányákat nyithatnának, több lenne a jövedelem.

A termelés 3400 aranyat (5 forintjával 17.000 forint) és 20 mázsa kénesőt tett ki. Ennek értéke 200 forinttal számítva 4000 forint. Az arany darabját 2 forint 70 dénárért, a kéneső mázsáját 60 forintért váltván be, a bérlők bevételüket 11.550

forintban számították.¹³ A jövedelem tehát még a bérletösszeget sem érte el.

A bevételt a termelés fokozásával iparkodtak növelni. Így az aranybeváltásból a következő 1699. évben 4000 nehezék arany jött be. Ennek értéke 20.000 magyar forint. A beváltóknak 9800 forintot fizettek ki, bevételként tehát 10.200 forint maradt. Kénesőből 31 mázsát termeltek. Ennek értéke 200 forintjával 6200 forint. Beváltásért kiment 2170 forint, megmaradt 4030 forint. 10.200 és 4030 forint összegéből a 12.000 forint bérletet leszámítva, a bérlők ez évi tiszta bevétele 2230 forint. A fokozás a termelésben eszerint 600 darab arany és 11 mázsa kéneső.

Ekkora termelés mellett jövedelmét a kincstár sem emelhetné volna, mivel a tiszta jövedelemből még beruházásokra is kellett. Őt cigány aranyosással foglalkozott, eredménye 200 darab arany, 1000 forint értékben. A beváltásért a bérlők 375 forintot adtak ki, így bevételül 625 forint maradt.

A bérlőknek nagyobb haszna tehát a bányákhoz tartozó birtokokból került ki. Ez állítást a számítás igazolja. Az egykorú tudósítás részletesen felsorolván az egyes helyekről jövő jövedelmeket, az aranyból és kénesőből bejövő 2230 forint hozzáadás után 14.685 forint 20 dénárt kapunk. A 625 forint porarany jövedelemmel együtt 15.310 forint 20 dénárt találunk, 1698-ban 19.308 forint 35 dénár a jövedelem.¹⁴

Poraranyosással különösen a cigányok foglalkoztak, akik az aranyport az Aranyos és Szamos folyókban találták. A kincstárnak meghatározott mennyiséget szolgáltatottak be és azután az arannyal kereskedhettek. Volt fővajdájuk. Apor kincstartó egy Boldizsár nevű ötvös cigányt tett fővajdájukká és meghagyta neki, hogy a törvény szerint embereire gondot viseljen. Ne engedje, hogy azok elszéledjenek, aki ezt megteszi, azt megfoghatja és visszaviheti. A cigányok két társaságot alkottak és szokás szerint 40 nehezék aranyat kellett jól megtisztítva az országos pénzszedő kezébe beszolgáltatniok.

Mivel így a cigányok közérdeket szolgáltak, ezért a megyei tisztek, falusbírák őket jogaikban nem háborgathatták. Lovaikat postára el nem vihették. A cigányoknak szabad helyeken, a folyók mellett szabad volt legeltetniük.¹⁵

A gazdálkodásba a zalatnai udvarbírónak adott utasítás enged bepillantást: Minden Isten alkotása a földön, kezdi az utasítás, amely alkotások gondoskodásáról való megemlékezésre hívnak fel és hálára köteleznek. Különösen a bányákban csodálandó Istennek gondoskodása és bőkezűsége és kérnünk kell az ő jószágát, nehogy amit az országnak ily módon adott, az

a tiszték miatt haszontalan legyen. Az udvarbíró ügyeljen, hogy a munkások szavaikkal, cselekedeteikkel Isten haragját fel ne keltsék.

Az udvarbíró hivatalba lépésekor a kincstartó kezébe hűséglevelet (reverzálist) ad, elkéri a leltárt (urbariumot), amelyeknek előírása szerint a munkások dolgait rendezi, a jövedelmeket összegyűjti, igazságot szolgáltat, mindent szorgalmasan figyel és feljegyez. A leltárban feljegyzett dolgokra szorgalmasan ügyel és azt időről-időre kiegészíti, a hiányokról a kincstartót értesíti. A malmokra nagyon vigyáz, nemcsak az épület és víz, hanem a vám miatt is. A rétekre és állatokra gondja lesz. A felső-közép-alsó birtokokon: Topánfalván, Abrudbányán, Zalatnán a kijáró illetményeket begyűjti.

Mivel az arany- és kénesőbányák nagy kiterjedésük miatt, miként másutt is, nehezen ellenőrizhetők, azért nagyon vigyázzon és a csempészést büntetéssel sújtsa. A tolvajokra 200 forint büntetést szabjon, ismételt esetben 580 forintot. Aki az ilyent nem jelenti fel, ugyanígy bűnhődik. Jóhírű embert tartson az aknában, aki a munkások között legyen, kinek kinek helyét megjelölje. Az engedetlen 40 forint büntetést fizet. A bányák-ból és a folyókból kiszedett aranyat az udvarbírónak kell átadni. Aki a kénesőt be nem szolgáltatja, 66 forint büntetést fizet, az arany be nem szolgáltatásáért 200 forint büntetés jár. Ismételt esetben a vétkes kétszeresen fizet, harmad esetben halállal lakol.

Ha a munkás elegendő anyagot vágott ki, akkor őt a kohóhoz hívják és jelenlétében az ércet kiégetik. Az eredményről írást kap, amelyre az udvarbíró a kéneső mázsájáért 50 forintot és ugyanannyi dénárt ad. Az aranynehezék után a munkás 2 forint 75 dénárt, ha termésarany, akkor 3 forintot kap. Az itt dotgozó 40 román évenként 4 mázsa kénesőt szolgáltat be ingyen és azt fizetség nélkül kidolgozza.

Ügyelni kell arra, hogy a rablók éjjel az üres aknába be ne menjenek. Aki aranyat akar venni, az az ár felől a kincstartóval állapodjék meg, ott határozzák meg a harmincad összeget is. A vevő ezután az országos pénzszedőnél az összeget leteszi és annak írásával megy az udvarbíróhoz és a harmincadoshoz. Az udvarbíró gondosan ügyel a titkos útakra, amelyeken az aranyat és kénesőt elvihetik. A hamispénzt elkobozza.

Fizetségek: Az udvarbíró évi száz forintot kap és terményeket. A számtiszt harmincöt forintot és terményeket. Hasonlóképpen kisebb összegeket és terményeket kapnak: a kohómester, bányamester, kertész, kohófelügyelő, két hajdu.¹⁶

Az arany- és kéneseő-bérlet jövedelmét az állam a főkor-mányszék és táblabírák fizetésére fordította. 1695-ben az aranybánya árendája a felség rendeletére a tüzérség vezetőjének fizetésére ment.¹⁷

Ezüstbánya Kapnikbányán volt, a kövári kerületben, de ez időben elhagyottan állott. Réz- és vasbánya helyül Belényest találjuk. A hunyadi vasbányák magánkézben voltak, Apor azt ajánlotta, hogy a kincstár vegye azt kezelésbe, mivel Erdélyben hasonló vasbányák nincsenek.¹⁸

A kamara Kolozsváron pénzverőt állított fel. Apor szerette volna, ha azt az erdélyiekre bízzák, de valószínűnek tartotta, hogy Bécsből jön ember a pénzverésre. Apor 1696-ban alkalmas házat vett e célra Kolozsvárt. A pénzveréshez a található eszközöket összeszedte, a hiányzókat meg a bécsi kamarától kérte. Gyakorlat híjján a személyekre, a munkára nézve a kamarára bízta magát.

Vardaint küldte a kamara vezetőül. A szükséges eszközöket meg útnak indította. Ez eszközök Nürnbergben készültek. Július 29.-ére az eszközök megérkeztek, de még mindig nem teljes számban. A leküldött Vardainnal Apor nem volt megelégedve, mivel ez nem akart függni a kincstartótól, másrészt a tudományát szűkkeblűen magának tartogatta, abba másokat nem vezetett be. Pedig Apor úgy gondolta, hogy azért küldték Erdélybe, hogy másokat is betanítson, különben a pénzverésnél alkalmazott magyarok tudatlanok maradnak. Talán a vezető ez eljárásának tulajdonítható, hogy a pénzverő nem hozta meg a kívánt hasznot.¹⁹

A pénzverő, amelyet szépen megépítettek, 4000 forintnál többbe került. Azonban 1697-ben a városi nagy lúznek áldozatul esett. Apor remélte, hogy 100 forintból helyre hozhatja. De a pénzverő ezután sem tudott lábrakapni, senki sem akart ide munkát hozni. Munkahiány miatt Vardain is mintegy nyugalomba töltötte az időt, csak fizetését vette fel évenként. Majd a görögök akarták a pénzverőt bérbe venni, kérésüket Apor a kamarához betejesztelte.²⁰

A pénzverő mellőzését bizonyára elősegítette, hogy a pénzveréssel nem mindig voltak megelégedve. Így Demeter István nevű görög kereskedő hitelezőjének az adósságot meg akarván fizetni, e pénzverőben készült aranyakkal fizetett. Ugyanis magánemberek is verethettek pénzt. A hitelező az arany tisztaságáról meg akart győződni és az aranyból egyet-kettőt az olvasztóba vetett. Úgy találta, hogy az arany nem tiszta, hanem igen foltos. Az aranyakat hamisaknak gon-

dolta tehát és a bírónak megjelentette. A bíró próbát rendelt el, 10 aranyat olvasztottak meg és nem találták azokat tisztának. A pénzverőt erre addig fogságra vetették, amíg a pénzverő vezetője meg nem érkezett. Kítűnt, hogy a hiba abból állott elő, hogy az aranynak 23 karátot és 8 szemert kellett volna tartalmaznia és csak 23 karátos volt.²¹

II. Dézsma-árenda jövedelem. A dézsma (decima sc. pars) a régi egyházi tized, amely a hitújítás után (1556 után) is a lakosságon maradt. Az államnak adott természetbeni adó lett belőle. A jobbágyság fizette és a Székelyföld kivételével érvényben volt. Egyesek engedélyt kaptak, hogy a termésadót pénzzel megválthassák. Ezek az ú. n. árendát fizették. A dézsma is, árenda is, a kincstár jövedelmét alkották, ennél fogva, mint egyéb kincstári jószág, nem voltak elidegeníthetők. A kincstári jószágok felügyelőjének gondviselésére voltak bízva. Papok és tanítók régi kiváltságképpen jogot kaptak arra, hogy a dézsmák és árendák negyed részét, ú. n. quarta-ját itt-ott a maguk számára felszedjék.

A fejedelemség korabeli törvények többször foglalkoztak a dézsmák és árendák helyes kivetésével, igazságos beszédével, a beszédők: dézsmások visszaéléseinek megszüntetésével. Ilyenek: nemes embert ez adófizetésre ne erőltessék, viszont a jobbágyságot arra rászorítsák. Ne egyféle terményből vegyék ki az összegek után járó dézsmát, hanem elegendően mindenből. A dézsmát idején összegyűjtsék és így a határt jókor felszabadítsák. A szegénységet a termények messze szállításával ne zaklassák. Törvényellenes ajándékokra a lakosságot ne kényszerítsék.

A szász dézsmák teljes egészükben nem folytak be a kincstárba, mivel sokan ezekből kapták járandóságaikat. Így egyházi és világi személyek, tiszték: fiscalis-director, főszámvévő, kincstári ügyvéd, dézsmások, a bécsi alkancellária.²² Ez összegek kiadása után maradt meg az a mennyiség, amelyet bérletbe szoktak adni. A szászok dézsmája 10.000 forintot ért. Apor István volt a dézsmabérlő, amíg a kamarai bizottság ezt tőle el nem vette. A szász dézsmahelyek kerületek szerint: szászkézdi, besztercei (két kerület), újgyházszéki, disznódi, kőhalomszéki (két kerület), keresztényszigeti, szerdahelyi, nagysinkai, szentágotai, musnai, berethalmi, asszonyfalvi, trapoldi, szászsebesi, kisekemezői, szelindeki. 1697-es összeállítás szerint asszonyfalvi helyett nagysellyki dézsma áll.²³

A magyar megyék nagyobb része dézsma helyett váltságösszeget: árendát fizetett. Ahol a dézsmafizetés megmaradt, ott a kincstári javak felügyelője szedte be. Az árenda bérlete

évi 3000 forint. Árendahelyek: Belső-Szolnok, Doboka, Torda, Kolozs, Fejér, Hunyad, Küküllő megyék²⁴

Dézsákat egyes emberek, iskolák, vallások kaptak. Így pld. Apor István is. Aporé: Medgyes székben Bogács, Segesvár székben Prod, Kőhalom székben Mikvásár, Szentpéter, Sibrek. A katolikus egyházé: Medgyes székben Berethalom, Segesvár székben Bene, Szereda székben Kisapod, Nagysink székben Báránkyút, Besztercze székben Lekencze, Kőhalom székben Kacza, Szeben székben Szelindek, Ujegyház székben Márpold.²⁵

A dézsákat a dézsmások, az árendát az árendaszedők (perceptorok) szedték fel. Az árendaszedőt a megye választotta és hivatalba lépésekor reverzálist adtak a kezébe. Az árenda adóvá lett, amit az mutatott, hogy a pénzt az országos pénzszedő (generalis perceptor) kezébe szolgáltatták.

Az árendaszedő hűségiratában megígérte, hogy a felség barátainak barátja, ellenségeinek ellensége lesz. A pénzt igazán felszedi és azzal elszámol. Ha adósságban marad, feljebbvalója: Apor kincstartó megveheti rajta. Az utasításban, amelyet hivatalba lépésekor kapott, meghagyták neki, hogy működésének megkezdését a megyei gyűlésen jelentse és az árendás helyekről írott leltárt ott közölje. A dézsma- és árenda-adásra köteles helyeket tartsa számon és eljövén a fizetések ideje (Szentgyörgy-nap, Szentmárton-nap), azokat hajtsa be. Fizetése 35 forint, továbbá a birságok és elkobzott termények egyharmad része.²⁶

A dézsmást utasítása arra kötelezte, hogy ez utasítást közzétegye, határkerülőket tartson, dézsmáláskor magát túlságosan ne vendégteltesse. Elégedjek meg két-két tál étellel és egy-egy kupa borral. Dézsmáláskor hívásra azonnal induljon, a papot és hites bírakat maga mellé vevén, szedje a dézsmát. A gabonarakásra vigyázzon, nehogy a kincstárnak kára legyen. Mezei terményekből, borból, továbbá bárányból, méhből vegyen dézsmát. Betakarításra, elcsépelésre vigyázzon, szőlőpásztorokat állítson. Hirdesse meg, hogy dézsmálás előtt nem szabad bort eladni, avagy azt vízzel keverni. A dézsmálást idejében elvégezvén, a határt mielőbb szabadítsa fel. A dézsmák szállítására a főtisztek beleegyezésével tegyen rendelést, a szállítással a szegénységet ne zaklassa, számadásait hordja magával, hogy a károkat feljegyezhesse, a kártételeket a kincstartó vagy a kincstári jószágokon levő felügyelő nélkül ne fizettesse meg. Ezek határozatok meg a csépeltetés idejét és működését felülvizsgálják, elszámolással tartozik.²⁷

Megtörtént, hogy a főkormányzókat felszólították, hogy pénz helyett kincstári jószágok terményeit fogadja el. A fő-

kormányshék azonban pénzt is akart kézhez kapni, a terményekhez tehát a szász dézsmák árendáját is kérte.²⁸

III. Harmincad-jövedelem. Harmincad határvámot kereskedés céljából a határon kivitt és behozott áruk után fizettek. A fejedelemség korabeli törvények sokat foglalkoznak vele. Eszerint: a harmincadok a kincstári jószágok közé tartoztak. Az áruk után járó harmincadok nagyságát a káptalanokban (levéltárakban) elhelyezett kimutatások őrizték. Az ország határain belül kereskedők harmincaddal nem tartoztak. A határokon kivitt és el nem kelt marhákért nem kellett még egyszer fizetni. Aki harmincad fizetés nélkül kelt át, azt tolvaj kiáltásra a falú népe köteles volt üldözni. A megszabott díjon felül nem szabad harmincadolni.

A harmincadokat részben vagy egészben, egyedül vagy társsal, húsz éven át Apor bérelte. A brassói (töröcsvári) harmincad bérlete 23.000 forint volt, hajdan 30.000 forint. Az összes harmincadok bérösszege 45.000 forint, sőt 48.000 forint. 1697 májustól három éven keresztül a bérlet összege 40.000 forint volt. A bérletösszegezen felül maradó jövedelem az utóbbi években 14.000 forint.²⁹

A harmincadoló helyek: Délen a verestoronyi, töröcsvári, tömösi, bodzai szorosokon ki- és bejárók részére: Töröcsvár, Brassó, Tömös, Szeben, Bereck. Nyugat felé, a Maroson szállított só miatt, Déva, Szászváros, Vulkán (Volkány) és Zajkány. A Temes-vidék felszabadításával kezdődő kereskedelem miatt Lippa és Karánsebes. Ez utóbbi helyeken a harmincadosok nem akartak a kincstartótól függni, úgy kellett őket rászorítani. Észak felé harmincadoló helyek: Kolozsmonostor, Máramaros-sziget. Kelet felé Beszterce, Lápos mint fiókhely, Dés, Bodza. A váradyai, szászvárosi, dévai harmincadot vagy vámot nem számították mindig a harmincadhelyek közé.³⁰

A bejövő és kimenő kereskedők a határvámokat el nem kerülhették. Ott teljesített befizetéseikről cédulát (scheda, scheda scilicet regia) kaptak, amelyet a harmincadosok részére a kincstartó küldött szét.³¹ A harmincadosokat e módszerrel ellenőrizték.

Az ellenőrzés és a kereskedelem zavartalanságának megvédése a kincstartóra volt bízva. A belföldi kereskedelemben arra ügyelt, hogy a helyi tisztek húzás-vonást ne cselekedjenek, ezt követelte meg tehát a határvámokon is. Amíg a pénzügyi kamara felügyelőt nem tett, Apor egyedül gyakorolta az ellenőrzést.

Tiszteket ő tett. Ha visszaélést követtek el, a felügyelő

őt erről értesítette. A harmincad (vectigal) a bérlőket illette. Felemás helyzetet eredményezett, hogy a felügyelőé volt az intézkedés, a tiszteket viszont a kincstartó tette. Ugyanő büntetett és a harmincadok nagyságát is ő szabta meg. Aporral való nézeteltérésük miatt Bánffy György és Csáky László bérlők bérletük évében jövedelmüket nem vették fel, hanem az a kincstárba folyt.

Amikor Csáky halála után helyébe Apor lépett, akkor a felügyelő három évre új utasításokat kapott. Az utasítás meg-hagyja, hogy a harmincadok a szokott nagyságon túl ne emel-kedjenek, a felügyelő a harmincad helyeket negyedévenként látogassa meg, a visszaélések felől a bérlőket és a kamarát értesítse. A bérlők megengedett jövedelmet szedhetnek, de nem akarja a kamara, hogy ez a kereskedelem kárára történjék. A harmincad jövedelmeket jegyezze fel és tudassa a kamará-
val. A vizás ügyeket intézze el, ítéletétől a főkormányshé-
hez lehet felebbezni. A tiszteket utasításai betartására szorítsa és azok kivonatát a kincstartóval és a kamarával közölje.³²

Eszerint a kincstartó kezében maradt a tisztek kinevezése, a felügyelő joga a közvetlen ellenőrzés, igazgatás, amíg Apor bérlete tartott.

A harmincadoló helyeken keresztül bonyolódott le a kül-
földdel való kereskedelem. Erdélyből főleg állatokat: marhákat,
sertéseket, juhokat, továbbá bőrt, viaszt, mézet, sót, kénesőt
és gabonaféléket szállítottak külföldre. Az újabb időben kül-
nösen Bécsbe. E kereskedést részben a nemesek, lejött német
kereskedők, örmények és görögök irányították. Többször meg-
esett, hogy több nemes ember összeállott a közös vállalathoz,
meghatározott mennyiségben pénzt adtak össze és bizonyos
árukat összevásárolva, azzal kereskedtek. Így Apor István
Mikes Kelemennel, Bethlen Gergellyel, Matskási Boldizsárral
és Samarjai Péterrel lépett ilyen kereskedelmi szerződésbe.
Fejenként 700—700 forintot adtak össze és örökkel keresked-
tek. Megígérték, hogy a kárt és hasznot együtt viselik, egymást
meg nem csalják. Apor, mint a harmincadok bérlője, az álla-
tokat a határon harmincad nélkül engedte át. Mivel bérletet
fizetett, ezzel az államnak nem tett kárt. Más alkalommal
Mikes Kelemennel, Bethlen Miklóssal, Toldalagi Jánossal, Mikó
Istvánnal juhokkal és méhekkal való kereskedésre társult. Fe-
jenként 500—500 forintot adtak össze és egyezséget kötöttek
egymással.³³

A görögök kereskedő társulatot alkottak (compania Graeca)
egymással. Amíg Erdély a török fennhatóság alá tartozott, évi
800 forintot fizettek. Bizonyos kiváltságokat élveztek és saját

bírójuk alá tartoztak. Ennek ítéletétől a kincstartóhoz és a felséghez felebbezhettek.³⁴

Az Erdélybe való árubehozatal a fejedelemség korában Konstantinápoly felől volt igen erős. Nemcsak Erdélybe, hanem Erdélyen keresztül más országokba is vittek árukat. Temesvár felszabadulása után a kereskedelem iránya Erdély kikerülésével inkább Nagyvárad—Debrecen felé vette útját. Amíg az orosz győzelmek a Fekete-tengert számukra meg nem nyitották, addig a hozzájuk vezető kereskedelmi útvonal Erdélyen és Lengyelországon ment keresztül. Apornak az volt a véleménye, hogy ez útvonalra rendkívüli kedvezményekkel a kereskedőket vissza kellene csalogatni. Ugyancsak ő nagyon félt attól, hogy ha a harmincadokat az ő kezéből kiveszik, más bérlők alatt a harmincadok a kereskedők elriasztása miatt végső pusztulásra jutnak. Szerinte amikor Bánffy Györgv és Csáky László kapták a bérletet, ez állapot be is következett. Egyes görög kereskedők ugyanis Erdélyből Törökországba költöztek, példájukat mások követni akarták, ami a kereskedelem csökkenését jelentette. A harmincadok rossz híre Moldvában és Erdély szomszédságában más államokban is elterjedt. A baj annál nagyobb, mivel az egyenetlenségek idején a szorosokban rablók tűntek fel, akik a kereskedőket fosztogatták. Biró Sámuelnek, a harmincadok bérlőjének, közlése szerint 1701-ben az Erdélyből kivitt, oda behozott vagy rajta átvitt áruk harmincada 64.060 forintot tett ki. Ezt 5%-os kamatnak véve, az áruk belső értéke 1.281.200 ft.³⁵

A kereskedőknek adott kedvezmények a kereskedelem fokozását célozták. A bérllet-rendszer ilyen kedvezményeket megengedett, mivel a bérlő nem volt merev számokhoz kötve. Az adott vámkedvezmények miatt fellendült kereskedelemben a bérlő megtalálta számítását. Apor a görög kereskedő társulattal megbeszélést folytatott és a szebeni és brassói úton bejött árukra velük megállapodott. Így 1698-ban kötött megállapodásukban (accorda) egyes áruk harmincadjára így szerződtek: Öreg bál (mázsa) karmazsin után fizettek 24 forintot. Ugyanannyi szőnyegnek 25, patyolatnak 40, selyemnek 90, bőrnek 10—20, báránybőr bélésnek 20 forint volt a harmincadja. Teveszőr öv után 10, 50 vég aba (posztó) után 8, egy lóteher (kb. 80 kgr.) török cérna után 10, szőnyeg után 18 forintot fizettek.³⁶

Az ajándékok, amelyeket a kereskedők a harmincadolás-kor a bérlőnek adtak, rendszeres fizetségekké váltak. Apor szerint a kamara éppen azért állapított meg a kincstartónak olyan csekély fizetést, mivel feltételezte, hogy járulékokból (accidentiákból) pótolja a hiányt.³⁷

A határon vámoló harmincadost utasítással látták el. E szerint hivatalba lépésekor hűségiratot (reverzálist) kellett kiállítania, amelyben a felségnek és a bérlő uraknak engedelmességet fogadott. Kötelességévé tették, hogy jól vámoljon, erről cédulát adjon, vámolásairól jegyzéket vezessen. Mivel mindenüvé maga nem mehet, maga helyett megbízható embereket küldjön. Az utakat cirkáltassa, hogy a kereskedők a vámhelyeket ne kerüljék el. Ha a vámok kikerülése miatt árut koboz el, azt a kincstartónak jelentse. Ilyen esetben őt csak egy forint illeti meg, a többit küldje a kincstartónak. A sókereskedésre különösen ügyeljen. A kereskedő harmincadot csak egyszer fizet. Az országon átmenő áru után csak félharmincad jár. A kereskedő-rendeket becsülje meg és sarcolás nélkül engedje útjukra. Az ajándékok háromnegyedrészé a bérlőké, egynegyedrész az övé. Cédulát olyan áruk után ad, amelyeknek értéke az 1 forintot eléri. Elszámolásra köteles. Reverzálisában az utasítás betartására tett ígéretet. Apor véleménye szerint fizetésére évi 50 rajnai forint elég.³⁸

IV. *Sójövedelem.* A sóbányák helyei: Dés, Szék, Kolozs, Torda, Vizakna. Ezeken kívül Sófalva jött még számításba. Bálványosváraán olyan sok volt a só, hogy azt a földszínén is lehetett találni. Kevés költséggel bányanyitásra lett volna alkalmas. Ezeken kívül egyes helyeken túrték a sószedést, ilyenek Szentpál, Szováta, Görgény, stb.³⁹ Az erdélyi kincstár számításában mindig az öt említett bányahely szerepel.

A bányahelyek hajdan virágzók voltak, de az újabb időben különböző körülmények miatt hanyatlottak. A bányákhoz tartozó jogoknak elvesztegetése, (bormérés, mészárszék állítás), jószágok eladományozása, a sóvágók kiváltságainak figyelembe nem vévése, fizetlensége, a bányák jókarban tartásának elhanyagolása, a felszerelések romlása, a zúgbányák elszaporodása a bányáknak folytonosan ártottak.

Az 1696-ik évben a tordai sóvágók bírái, mint a dologban jártasok, megbízást kaptak, hogy a bányahelyeket járják be és a hiányokat állapítsák meg.

Désen úgy találták, hogy az új bányában a hágcsók hiányosak, a nagyobb bányában kötelek nincsenek. Lovakra, bőrökre is szükség van. A kamarai ház megromlott, a sóvágók és a kamarai ház szolgálói harmadik éve fizetetlenek. A hiányok pótlásán felül új bányanyitásra 5000 forintra lenne szükség. Széken ostorfának nevezett gépezet szükséges. A kötelek és a kamarai ház teteje rosszak. Csak egy bányája van, 5000 forint költséggel új bányát kellene nyitni. Tordán a lépcsők, kötelek, bőrök, kocsi, hámok szorultak javításra, a gépezetek

is megromlottak. Több bányája volt, amelyekben nagy hiányok mutatkoztak. A Dörgő-aknát néhány éve a tatárok égették fel. Vizaknán a nagyobb bányában az ostorfa (orsófa) volt rossz és a kisebb bányában is sok volt a hiány. Az öt bánya rendbehozására 43.417 forint 79 dénár lett volna szükséges. Pénzhiány miatt javításukat folyton halogatták.

A termelés nagyságát jellemző adatok világítják meg. Vizakna kivételével, amelynek évi 40.000 sót kellett kivágnia, a másik négy bányában 1696 január 1-től július végéig 231.609 darab sót termeltek. Ebből magába az országba, továbbá a Maroson és Somlyó felé 114.569 darabot szállítottak el. A Maroson való szállításra 41.493 darab esett. 1693-ból eredő összeírás szerint a bányák évi 480.000 sókockát termeltek.⁴⁰

A só értékének felszámolására az árak vezetnek nyomra. A 75—80 bécsi font súlyú kősó az akna száján harminc krajcárba került. Ehhez jött a vám és a harmincad, a só párja után 1 forint 15 krajcár. 1698-ban Vizaknán a kereskedők részére egy kősó 60 dénár, a harmincad 75 dénár. Saját használatra Apor 15 krajcárt ajánlott harmincadfizetés nélkül. A kamara az árat harminc dénárban állapította meg. Az ár az idő s a só nagysága szerint annyira ingadozott, hogy sókocka árban 10 dénárt, majd 10 krajcárt is találunk. A kamara úgy számított, hogy a kiadásokon kívül a sóból 30.000 forintnak kell bejönnie.⁴¹

A kereskedés és sókiosztás megkönnyítésére az országot kerületekre osztották fel. A vizaknai bányából kaptak: Brassó a hozzátartozó Barcasággal, Fogaras földe Fogaras váráig, Fejérmegye Sárkányerdőn kívül (Zalatna, Abrudbánya, Topánfalva kivételével), Nagysinkszék, Köhalomszék (Darócz, Zombor, Kacza, Mikvásár, Szentpéter, Bene falu kivételével) Újgyházszék, Medgyesszék, Szebenszék, Szászsebesszék, Szerdahelyszék, Szászvárosszék, Hunyad, Zaránd, Szörény, Tömös, Békés, Csanád és Arad megyék. A sófalvi bányából: Háromszék, Csik-Gyergyó-Kászonszék, Fejérmegye (Sárkányerdőn belül), Udvarhelyszék, Marosozsék, Segesvárszék, továbbá Köhalomszékéből Darócz, Zombor, Kacza, Mikvásár, Szentpéter, Bene faluk. A tordai bányából: Torda és Küküllő megye, Aranyozsék, Abrudbánya, Zalatna, Topánfalva. A kolozsi bányából: Kolozs, Középszolnok. A széki bányából: Beszterceszék, Doboka és Kraszna megye. A dési bányából: Belső-Szolnok, Kővár vidék és Kraszna megye.⁴² A szepesi kamara a neki átengedett területekre (Bihar, Szabolcs, Szatmár megye) kereskedelem végett Kolozson és Tordán, a külső kereskedelemre Désen és Széken vette a sót. A só kiszállításáért és a bányák művelésére egy

só után 14 krajcárt fizetett. Apor közbenjárására, miután a török visszaszorításával Vaskapuig a zarándi út felszabadult, a vizaknai bányából Zaránd megyébe és Halmágy vidékére is megnyílt a szállítás.⁴³

Szigoruan meghagyták, hogy mindenki csak ott vehet sót, ahová a beosztása szól. A kamaraispánok és a harmincadosok szigoruan ügyeltek arra, hogy a háza szükségletére kapott sót senki az országból ki ne vigye.

A kamaraispán a só átvételekor cédulát adott, amellyel a szállító magát igazolni tudta. Ha a kamaraispán valakit cédula nélkül engedett el, büntetést fizetett. Aki cédula nélkül vitte el a sót, azt tőle elvették, magát pedig példaadásul keményen megbüntették. A hamis céduláért 50 forint büntetés járt. A cédulával való igazolás az ingyen sóval való kereskedést akarta korlátozni és a titkos bányákat megszüntetni. Így tehát a cédularendszer a kereskedelmet védte. Aki az országból kereskedés céljából a sót kivitte, az a harmincadoló helyeken magát e cédulával igazolta. Akik Vizaknáról vittek sót, azok Hátszegen, Lippán, Halmágyon vagy Zalatnán mutatták be cédulájukat, akik meg Székről vittek Középszolnok, Kraszna megyébe, Kővárvidékére, azok Belényesen, Somlyón, Berkeszen igazolták magukat. A karánsebesi és lippai újabb harmincadokon olyan só után is fizetettek harmincadot, amelyek után Erdélyben azt már lefizették, ettől tehát eltiltották őket.⁴⁴

Apor mindent megtett a kereskedelem előmozdítására, azért mint kincstartó sok esetben a kereskedők javára intézkedett. Így kereskedőket nem volt szabad zavarni és sok fizetéssel más utakra terelni. A zajkányi harmincados mégis a Vizaknáról hozott só után egyet-egyet levett minden egyes szekérről. Ezenfelül a vámoláskor sócédulapénzt szedett. A számtisztek a bányákban is, járulék címen, 100 darab kősó után 4 krajcárt szedtek. A kincstartó tehát e visszaéléseket eltiltotta.⁴⁵

A Magyarországra szállított sót Szilágyssomlyóra kocsin, Szegedre meg a Maroson szállították Désről, Kolozsról, Székről Somlyóra, Tordáról és Vizaknáról meg a fehérvári (váradjai) lerakódó helyre („Portus“-ra) vitték a sót.

A bányákból útnak indítás gondja a kamaraispánra hárult. Ő volt az egész sóbánya lelke. Hivatala pontos végzésére esküt tett és reverzálist adott. A felszerelésekről leltárt vezetett, a kezelt pénzekről pedig elszámolt. Szolgálatra olyanokat alkalmazhatott, akiknek állandó lakóhelyük és megfelelő tulajdonságaik voltak. A mázsálómesterek, számtartó és a sóvágók az ő tudta nélkül senkinek sót nem adhattak. A kamara-

ispánnak tehát a titkos vevők ellen fel kellett lépnie, a hamis cédulával járókat pedig meg kellett büntetnie. Ő gondoskodott arról, hogy a sót rendes nagyságban vágják, és hogy abból mindig elég legyen. Körüljárta tehát a sóvágó gépeket, vasárnaponként meghallgatta a mázsálómesterek jelentését és azokat saját jegyzései alapján ellenőrizte. Vasárnap tüzte ki azt is, hogy a gép a héten hányszor fordul sóra, hányszor hoz fel vizet. A tisztékkel nem volt szabad összejátszania, a cédulákat a kincstartótól kellett kérnie. A kamaraházakat, sópajtákát nem volt szabad pusztulni engednie. Vezette a bányához tartozó gazdaságot is. Fizetése évi 400 forint, útjaiban napidíjat kapott. Személyzetéhez tartoztak: a számtartó, minden aknához egy mázsamester, gépelyes (felvonó-gép kezelő), rovólegények, taligás, sóhányók, kovács, ács, aknabíró, vendégfogadó-kapitány, aki a sóvágókat fogadja és azokra felügyel, kulcsár, lovasok stb. A foglalkozások: mázsamester, aknabíró, vendégfogadó-kapitány stb. magyar munkásokra utalnak. A sófalvi kamaraispánnak adott utasítások egy és más dologban kiegészítő adatokat tartalmaznak. Így azoktól, akik ingyen sót kaptak, a vágás árát szedje be. Egy kősóért a kereskedőtől 12 dénárt vegyen. Gondja legyen arra, hogy naponként legalább 6 sót kivágjanak.⁴⁶

A kamaraispánok felett felügyelő (inspector) állott, akit a pénzügyi kamara kinevezésekor is, utóbb is utasításokkal látott el. A kincstartó után első helyen intézkedett. Gondoskodott arról, hogy munkásokban ne legyen hiány, visszaélések ne történjenek. Az utasítás előírta: a bányákkal szemben fennálló kötelezettségének tegyen eleget. A gazdaságokat évnegyedenként szemlélje meg, a kamaraispánok számadásait sürgesse, a pénzt a pénzszedő kezébe adja. Az alkalmazottakat szükség nélkül ne cserélgesse. Fizetése évi 1200 rajnai forint, útjai után napidíjat kap. Különösen ügyelnie kellett arra, hogy a sószállításban fennakadás ne álljon be.⁴⁷

A szállításra szánt sót pajtákban helyezték el. Apor azon volt, hogy amely sót a Societas Palatinalis szállított, azt már a bányahelyeken különítsék el az erdélyi sótól. A szállításért járó pénz felét a bányában fizették ki, másik felét Somlyón, vagy a gyulafehérvári lerakódó helyen. Ez utóbbi helyen rakták a sót hajóra és szállították a Maroson Szegedre. A kincstár nem tartott sószállító fogatokat, hanem a szállításra fuvarosokat fogadtak. A felség úgy képzelte, hogy a környékbeli lakosságot a szállítással járó pénzszerzésen szívesen kap. Főleg a szegénységen való segítséget hangoztatta. Apor felvilágosította, hogy a szállításért járó pénz nem a jobbágyoké, hanem a gazdájuké.

Azt ígérte azonban, hogyha a felség parancsolja, e pénzt a szegénység kapja.⁴⁸

Ha szállításra került a sor, Apor meghirdette, hogy akik a maguk kocsijukkal és marhájukkal sót akarnak szállítani, azok reá készüljenek és jelenjenek meg. A dési, kolozsi, széki aknáról Somlyóra vitt kősók után, darabonként számítva harmincharminc dénárt fizettek ki. Akik Tordáról Fehérvárra szállítottak sót, azok minden darab után 6 polturát, (egy poltura 6 dénár), a széki aknáról szállítva meg hét polturát kaptak.⁴⁹

200.000 kősó szállítása pl. egy alkalommal így alakult: Tordáról 100.000 darab kősó Fehérvárra szállítva 17 dénárjával 17.000 forint szállítási költséget emésztett fel. Kolozsról 50.000 darab 21 dénárjával 10.500 forintot. A lerakodó helytől Szegedig hat garasával a költség 54.000 forint. Vagyis 100.000 darab kősó szállítása e két bányahelyről Szegedig 81.500 forint kiadást jelentett. 50 hajó felszereléséhez, személyi és dologi kiadásokra is pénz kellett, úgy, hogy e 150.000 kősó Szegedreállításának összes költsége 89.177 forint 50 dénár. 50.000 só Désről Somlyóra szállítása 5 garasával és mellékköltségekkel 15.820 forintot emésztett fel. Az összes kiadások összege eszerint 104.997 forint 50 dénár. A kősó szállítása tehát, amíg az a két magyarországi lerakodó helyre ért, darabonként átlagos összegben 52 dénár, azaz fél forintba került.⁵⁰ A drága szállítás a só árát erősen emelte.

A Somlyóraállítás részleteibe az oda való számtiszt (rationista) utasításai engednek bepillantást. A bányából jött sót ő vette át és szolgáltatva a felség embereinek kezébe. Ha a só 80 fontnál kisebb volt, arról a kincstartót értesítette. A különböző nagyságú sókból azonban a kívánt súlyt összehozta. Az aknatisztekkel és a felség oda rendelt embereivel össze nem játszhatott. Megkívánták tőle, hogy a szekereket ne várakoztassa és őket kifizesse. Ha nem volt pénz, akkor a tartozásról cédulát adott. Év végén elszámolt. Fizetése évi 400 forint volt. Hivatalba lépésekor esküt tett, amely szerint az utasításban felsorolt kívánságoknak eleget tesz.⁵¹

A másik irányban a gyulafehérvári (váradjai) sólerakodón alkalmazott számtiszt szintén utasítás szerint működött. Ő gondoskodott arról, hogy a bányából jött sót alkalmasan helyezték el. A sót a hozott cédula szerint vette át. A szekereket nem volt szabad várakoztatnia és nem volt szabad engednie, hogy azokat megsarcolják. Az utasítás megkívánta, hogy a szekereket fizesse ki és a sóról pontos jegyzéket vezessen. Fellebbvalója parancsa nélkül nem rakathatót sót a

hajókra. A télen ott veszteglő szállító hajókra ügyelt. Év végén működéséről elszámolt.⁵²

Mihelyt a sót szállításra kiadta, attól fogva a hajómester és a kormányos viseltek arra gondot. Ha a pajták javításra szorultak, azokat a kincstartó hozatta rendbe. A számtiszt eleinte lovaslegényt, utóbb hajdukat tartott maga mellett, hogy őket ide-oda küldhesse. Ha egy szekeres az útban a sóból elvett, vagy azt hiányosan hozta be, kártérítéssel tartozott. Az ilyeneket a számtiszt meg is verelhette.⁵³

A Maroson szállítás vezetői hajósmesterek voltak. E hajósmester esküvel kötötte le magát, hogy a felséghez hű lesz, kárára semmit sem tesz és a maga hasznát nem keresi. Megígérte, hogy hajókat csináltat és ha a szállítás ideje eljön, a kormányosokat, hajósokat összeszedi. A sót megindítván, ügyelt, hogy abban útközben semmi kár ne essék. Nem engedi, hogy a kormányosok a hajóra titokban sót rakjanak. Ha meg Szegedre ér, a só mázsálásakor jelen lesz. Nem engedi, hogy a hajósok útban a sóval kereskedjenek. Utasítása szívére kötötte, hogy a hajóeszközöket: vasakat, köteleket magáncélokra felhasználni ne engedje. Sórakodáskor a kormányosokat és hajólegényeket összeszedvén, a széjjel levő hajókat összegyűjti és minden hajóhoz elegendő kormányost és hajóst állít. A hajókat mód nélkül meg nem terheli. Ha valamelyik hajó a súly miatt elsülledne, ő fizeli meg a kárt. A hajókat, amelyek ez időben nagy számmal készültek, jól megnézi, hogy alkalmasak-e. Évi fizetése 300 rajnai forint, a hajón utazáskor napidíja 30 dénár.⁵⁴

Az utasítás ellenére a szállításkor hibák csúsztak be. Így sok sót vittek ki az országból titokban. Megtörtént, hogy a hajókra dugva néhány kősót felraktak és itt-ott elosztogatták. Apor a kamara előtt azzal védekezett, hogy két-három sónak felrakása a hajósoknak privilégiuma volt. Abban a tudatban ugyanis, hogy nekik is van sójuk a hajón, figyelmesebbek voltak a szállításra és az elmerüléstől, ami gyakran megesett, a hajókat jobban védték.⁵⁵

Az erdélyiek a szegedi lerakodón is tartottak tisztet. Ez a hajón érkezett sót felmázsáltatta és a felség embereinek kezébe adta. Miként Somlyón történt, ő is a különböző nagyságú sókat nyolc mázsára kiegészítve adta át. Ha a hajó elsülledt, vigyázott arra, hogy hajósok a sót el ne osztogassák, vagy azt el ne adják. Volt rá eset, hogy a kormányosok és a hajósok megrészegedése okozta a hajótörést. Ilyen esetben utánajárt, hogy a kár megtérüljön. Évi fizetése 400 rajnai forint volt.⁵⁶

Ez a szegedi portusi diák (számtiszt) a fizetéssel azonban nem volt megelégedve, arra hivatkozott, hogy idegen országban pénzen él, azért 600 forintot kért fizetésül. Panaszkodott, hogy szolgálata nehéz, vízáradattól, tolvajoktól kell félnie, hajdukat kér tehát maga mellé. A Maros ugyanis négy-öt helyen javítást kíván, ami a hajók süllyedését nagyon elősegítette. Ilyen alkalommal és máskor is, a tolvajok öten, hatan, tizen fegyveres kézzel állottak a hajó elé, borraalót, sót, kenyeret, dohányt kértek és azokat erővel is elvették. És a hajósok, veszedelmes úton járván, nem mertek nekik ellenszegülni. A hajduk tehát az utak biztosítására is szükségesek. A hajduk a hajókon és a pajták körül is segítettek.

A Maros mentén a végvárakban katonák ültek. Így Tót-váradján, Solymoson, Lippán, Aradon, Fellakon, Nagylakon, Csanádon. Ezek kapitányai a hajósoktól sót kívántak. Viszonzásul Apor őket arra kérte, hogyha a hajó útközben megakad és tavaszig kell vesztegelnie, nyujtsanak segítséget, hogy a jó őrizetben legyen.⁵⁷

A kereskedelem Erdély határán túl is folytatódott. Szegeden kívül Debrecen, Pest lettek főlerakodó helyek Magyarországon. Az uralkodó megengedte, hogy erdélyiek Budán főpénztárt nyissanak. A pénznek ide kellett volna befolynia. Budai főpénztáros és egyben a lerakodó helyek pénzügyi ellenőre is Schedel Kristóf lett.⁵⁸ A debreceni és szegedi sótiszték őt értesítették, mennyi só jött Erdélyből és a lerakódóhelyeken mennyi van felhalmozva.

Az irányítást az erdélyi alkancellária végezte, amelyet a főkormányshé a só dolgában intézkedési joggal ruházott fel.⁵⁹ Mivel az erdélyiek a Societas Palatinalis tagjai voltak, azért a bécsi alkancellária a Societas ottani embereivel állandóan tárgyalt. Ezek Vorster Kristóf és Wertheimer Simon voltak.⁶⁰

A közös gazdálkodás az erdélyiek hátrányára ütött ki. Vorster a sóvágásért, szállításért és magáért a sóért rendetlenül, vagy egyáltalában nem fizetett. A só árában mázsája után tizenöt garas járt volna.⁶¹ 1695-ben szállításra adott kölcsönért már 50.000 német forinton felül tartoztak az erdélyieknek. A kiszállított sóért Bethlen Miklós kancellár is szedegetett fel pénzt.⁶²

Az alkancellária sokat foglalkozott a sóüggyel és azt kívánta, hogy a pénzkezelést válasszák ketté. Az erdélyi sóból bejött pénzből a Societas bécsi emberei ne szállítsanak, erdélyi pénz csak erdélyi ember kezében forogjon. Külön embere legyen az erdélyieknek és külön embere a bécsieknek.⁶³

A bécsiek viszont az erdélyi sót drágának találták. Emiatt,

a megállapodás ellenére, lengyel, Péterváradja felől meg török, havasalföldi sót engedtek be, úgyszintén mármarosai sót is árusítottak. A lengyel só mennyisége két év alatt a négyszáz mását is elérte.⁶⁴

A Societas megszűnése után (1698 november) a sókereskedés a felség kezébe került és ezzel az árusításban új rend állott be. Az erdélyiek budai főpénztárának jelentősége ezzel megnagyobbodott.

V. *Kincstári jószágok jövedelme.* A fiskus-jószágok közül ez időre csak Gyulafehérvár, Déva, Szamosújvár, Kővár, Görgény és Vincz maradtak az állam kezelésében.⁶⁵ A többi jószágok adományozások révén magánkezekbe jutottak. Mivel visszaváltásukra nem volt pénz, az állam jövedelmének növeléséhez nem járulhattak hozzá. Csak Gyulafehérvárt váltották vissza, mivel annak jövedelme a főkormánysház eltartására szolgált.⁶⁶ Az elosztásban Bethlen Miklós álláspontja lett irányadó, aki a jövedelmet a rangsornak megfelelőleg osztatta ki. A részesedés arányát a bor értékesítése is mutatja. A fehérvári korcsmákban ugyanis, amelyeket a főkormánysház állított (a várban, a városban, a hídnál, a majorban), a tanácsosok borát a következő arányban mérték: a kormányzóé kilenc, a kancellaré hat, a kincstartóé négy, az országgyűlés elnökéé kettő, a többi tanácsosé egy-egy negyven akós hordó. Kivülük senki „palást alatt” korcsmát nem tarthatott.⁶⁷ Tehát nem Apor álláspontja győzött; ő a jövedelmet egyenlőképp akarta felosztani.

A megmaradt jószágok közül Szamosújvár 80—100 tallér, Görgény 60.000 német forint, Kővár 100.000 tallér értékű gazdaság volt. Ezeket a katonaság tartására, egyben a kincstár jövedelmeinek kárára, igen nagy adózás terhelte. Így Kővárra, amelynek 93 falujából alig maradt meg valami, 30.000 német forintot vetettek ki. Mivel Apor látta, hogy a megmaradt néhány birtokkal nagyobb gazdálkodást nem lehet kezdeni, azt ajánlotta, hogy a kincstár vagy valamennyit szedje össze, vagy azokat is adja el, amelyek még megvannak. A megmaradt jószágokon fizetéscsökkentéssel, takarékoszággal, gondos utánjárással remélt jobb helyzetet teremteni. Javasolta, hogy a romladozó várakat a kamarától remélt 50.000 frttal és a gubernium fizetésének ide fordításával hozzák rendbe. A gubernium pénz helyett természetbeniekből kapta volna meg járandóságait. Munkaerőre s a nemességtől felveendő kölcsönre is gondolt.⁶⁸

E kincstári jószágoknak várai voltak. Felszerelésükbe az az utasítás ad bepillantást, amelyet a dévai vár helyzetének megállapítására kiadtak. Eszerint meg kell nézni az épületeket,

magát a várat, hadiszereket, házieszközöket. Továbbá meg kell vizsgálni a csűröket, kerteket, gazdasági eszközöket és állatokat. Össze kell hívni a jobbágyokat, összeírni fiaikat, állataikat. Meg kell állapítani, hogy milyen jövedelmek vannak a vásárokból, korcsmákból és a jobbágyok fizetéseiből.⁶⁹

Az egyes jószágok élén külön udvarbíró állott, az udvarbírók felett meg felügyelő (inspector, praefectus). Ez utóbbinak utasítása kiemelte, hogy mivel nemcsak a szétszórt gazdaságban való földművelést, jövedelmeket, hanem pénzt, dézsmákat, szász papok adóját és hasonlókat kezel, azért hivatala pontos teljesítésére esküt tesz. Az összes udvarbírák, árendások, dézsmások számadási könyveit, leltárait bekéri és ezek alapján mindenről teljes tájékozódást nyer. A váraknak és házaknak gondját viseli és a szükséges javításokról a kincstartót értesíti. Gondja lesz a szőlők, kertek és állatok gondozására, nehogy az udvarbírák a kincstár kárára valamit elhanyagoljanak, a károkat a kincstartónak jelenti. A javakért folyó pereket a fiscalis directorral tudatja. Az alárendelt tisztectől számadást kíván. A birtokok határait megvédi és ha valaki azokból elvesz, azt perli. Ha a tiszték ellen panasza van, azt a kincstartónak értésére adja. Évi fizetése 500 forint.⁷⁰

Az udvarbírák utasítása előírta, hogy legyenek szorgalmasok, a birtokhoz tartozó földeket megvédjék, gondozzák, az egyes falukban megfelelő munkafelügyelőket rendeljenek. A várakat jól rendben tartsák, az iparosok számát növeljék. A malmokra különösképpen ügyeljenek, hasonlóképpen a hal-tartókra, csűrökre. A tavaszi munkákat, aratást idejében tartassák. A keresztet huszonöt kévből alkossák. A szőlőkre nagy figyelmet fordítsanak, hordókról gondoskodjanak, a szőlőt éretten szedessék. Az állatokat tisztán tartassák. A pásztor egy-egy tehéntől 1—1 veder vaját, 2—2 veder sóstejet szolgáltatson be. A tehenek betegségeit is ő gyógyítja. A pásztorok minden tíz juh után 100 font tömlőtúrót és 20 font ordát adjanak. A sertéseket télen az erdőben makkolják. Az udvarbírák a dézsmákat pontosan szedik, a kertekről, a gyümölcsfákról meg ne feledkezzenek. „Szárnya lévén a jövedelmeknek”, éberan ügyeljenek. Elszámolással tartoznak és hivataluk átvételekor hűséglevelet adnak.⁷¹

Az udvarbírák évi 100 forint fizetést kaptak, a számtartók 40-et, a porkolábok 40-et, kulcsárok 10-et, béresek, sütők, csűr-bírók 6-ot, a jobbágyok után járó nemes pallér 8-at. Ezekhez még termények járultak. 1699-ben fizetésleszállítással az udvarbíró 80, a számtartó 30, a porkoláb 30 forint fizetéssel érte be. A fiskusi várak egyben tömlőcök is voltak.⁷²

A kincstári jöszágok jövedelme évi 30.000 forintra rúgott.⁷³

VI. *Költségvetés. Pénzügyi ügykezelés.* Az állam bevételei a felsorolt forrásokból táplálkoztak. Ezeken kívül bevételek voltak: a szász papok megerősítési díja (census cathedraticus), a görög kereskedők adója, egyedáruságok: a dohány és viasz jövedelme, pénzverés. A befolyt összegek közül az adó a katonaság fenntartására ment, a többi különböző célokat szolgált. A bevételek és kiadások arányát 1697-ből eredő költségvetések szemléltetik.

Az egyik szerint, amely Apor magánlevelében olvasható, az arány a következő: Bevételek: harmincadok bérlete 34.000 forint, árenda 2000 forint, census cathedraticus 4200 forint, a görög kereskedők évi fizetsége 660 német forint. Összes bevétel 24.800 forint. Kiadások: a kormánysház fizetésére 42.000 rajnai forint, a sóra kiadás 25.000 rajnai forint, katonaságra 10.000 német forint. A kiadások szerinte 72.000 vagy 75.000 német forintra rúgnak, a bevételek pedig csak 42.800 forintra. A hiány 33.000 forint.⁷⁴

E költségvetés azonban annyira hiányos, hogy abból tiszta képet nem alkothatunk. Pontosabb a másik költségvetés, amely az egész év mérlegét részletezi. Eszerint: harmincad jövedelem 44.000 forint, árendából befolyt 3000 forint, census cathedraticus 5600 forint, szász dézsmák jövedelme 10.000 forint, sóeladás bevétele Erdélyben és Erdélyen kívül 4000 forint, a görög kereskedők adója 800 forint, arany- és kénesejövdelem 12 000 forint, kincstári jöszágok bevétele 30.000 forint, dohányból bejött 1000 forint, viaszból 1000 forint, szász papoktól és a szebeni bírótól 3000 forint, a pénzverésből 1000 forint, az összes bevétel 115.400 forint. Kiadások: a fő kormánysházra a gyulafehérvári kincstári jöszágból és a harmincadokból 30.000 forint, az ítélmestereknek 1500 forint, a táblai bírácoknak 3000 forint, az udvari alkancelláriának Bécsben 7000 forint, a postára 5000 forint, a tüzérség személyi kiadásaira 5000 forint, a sóbányák tisztjeinek és egyéb szükségletekre 30.000 forint, rendkívüliekre 30.000 forint. A kiadások összege 111.500 forint.⁷⁵

A pénzügykezelés és az állami gazdaságvezetés az egész országra kiterjedő szervezetében. óriási gépezet módjára, a következőképpen épült fel: A bevételekről szóló jelentések a kincstartó elé kerültek, a kiadások meg az ő rendelkezésére történtek. Szeme állandóan az egyes jövedelmi ágakon nyugodott és keze azok irányításában munkálkodott. A legalsótól a legfelsőig minden pénzügyi tiszt és alkalmazott tőle függő helyzetbe került és ellene senki sem cselekedhetett. Mint óriás

tenyér, a szerteszórt jövedelemszalakat összefogta és azok jövedelméből mindenfelé kiutalásokat osztogatott.

E tulajdonságok: az összes bevételek ellenőrzése és a fizettségek kiutalása, őt nagy magaslatra helyezik és a bevételek fokozásában, erre irányuló gondolatalkertésekben és célszerű felhasználásában támasztanak vele szemben igényeket.

Az erdélyi fejedelemség virágzó korában elismerésreméltó körültekintéssel, szaktudással felépült és főleg annyira eredményes gazdálkodási rendszer mostani vonaglásában erős pusztulásokat mutatott ugyan, de még mindig alapja maradt az új, külsőországi szempontokkal próbálkozó eljárásnak. Ez átmeneti idő nehézségeiben vergődő kincstartó még a régi állása tekintélyében, jogaiban tartotta magát.

A kincstartó a bevételek ellenőrzését az országos számvevő (exactor) útján, a kifizetéseket meg az országos pénzszedőn (perceptor) keresztül eszközölte. Az egyes bevételi ágaknak megvoltak a külön-külön vezetői. Így külön-külön felügyelője (inspector, praefectus) volt a sóbányáknak, a harmincadosoknak, a kincstári jószágok, dézsmák és árendáknak, az arany- és kénesóbányáknak. Az egyes sóbányákat a kamaraispán (camerarius), az egyes gazdaságokat az udvarbíró (provisor) gondozták. A kincstári javak perbeli megvédelmezését a közügyigazgató (fiscalis-director) látta el.

Az összes tisztek tevékenysége létra módjára emelkedett fel a kincstartóhoz.

Az országos számvevő letett esküjéhez híven az összes kincstári tisztek számadásaiból évnegyedenként kimutatást kívánt, az év elteltével meg két hónap leforgása alatt e tiszteket az egész évről elszámoltatta. A kétféle elszámolás adatait egybevetette, a nyugtákat bekérte. A visszaélésekről a kincstartót értesítette. Amikor a felség maga kérte az évi kimutatást (extractus), akkor a számvevő az udvarbírák, kamaraispánok, árendások, dézsmások, harmincadosok kimutatásaiból össze-sítő kimutatást készített és azt a felséghez küldés végett a kincstartónak átadta.⁷⁶

Az országos adószedő a jövedelmek átvételében és azok kiadásában hűséget ígért. Utasítása szerint évnegyedenként átvette a harmincadosok jövedelmét, ha azok nem voltak bérbeadva, továbbá az árendások fizetségét. Épp így beszedte a szász papok adóját, a kincstári gazdaságok jövedelmét, az aranyosásból és bányákból befolyt jövedelmét. Bevételeiről és kiadásairól a kincstartónak évnegyedenként kimutatást nyújtott át, év végén meg elszámolt. Panaszait és a visszaéléseket

neki jelentette. Csak a kincstartó kiutalására fizetett, senkinek e nélkül pénzt nem adhatott.⁷⁷

A sóbányák felügyelőjéhez mentek a kamaraispánok évnegyedi kimutatásai. A felügyelő ebből egy példányt a kincstartónak, másikat az országos számvevőnek nyújtott át. A kamaraispánok évi számadásaikat már az országos számvevőnek küldték be. Ha ezt elmulasztották, a kincstartó belátása szerint büntethette őket. A kisebb hivatalokban történt változásokat a kincstartónak jelentette. Ez döntés végett ez állásokra jelöltek neveit, bár nem volt törvényes, a felség meghagyásából a bécsi kamara elé terjesztette.⁷⁸

A harmincadok felügyelője megbízását ideiglenesen három évre kapta, a vámosok neki engedelmességek. Ha a kereskedőktől a megszabott vámnál többet vesznek, a felügyelő azt a kincstartónak jelenti. Mivel a vámosokat a kincstartó, mint bérlő tette, azért ezek ajándékai is a kincstartót illetik. A felügyelőnek Apor a barátság kedvéért az illetekekből beszédett összeg felét átengedte.⁷⁹ Mivel a harmincadok bérletben voltak, az állam nem gyakorolt elszámolást.

A kincstartói javak felügyelője az udvarbíráktól évnegyedenként kimutatást kért, amelyet a kincstartónak és a számvevőnek is megküldött. Intézkedéseket a kincstartótól vett és az országos számvevőnek számolt el. A károkat és szükséges javításokat a kincstartónak jelentette. Az udvarbírák, árendások évvégi számadását az országos számvevőnek küldte, a hátralékosokat meg a kincstartónak jelentette. Ha alárendeltjei az ő segítségéhez folyamodtak, akkor őket megvédte, erőtlensége esetén a kincstartóhoz folyamodott.⁸⁰

Az arany- és kénesóbányák legutoljára kaptak külön felügyelőt. Addig a zalatnai udvarbíró évnegyedes kimutatást a kincstartónak, évvégi számadást meg az országos számvevőnek adott.⁸¹

A kisebb állásokban levő tisztek közül a kamaraispán a számadásokon kívül leltárt is küldött az országos számvevőnek. A kiviendő sóhoz a kincstartótól kért cédulákat és véleményét állandóan kikérte. A dézsmások minden kétes ügyben a felügyelőhöz fordultak, elszámolásukat az országos számvevőnek küldték. Az udvarbírák ellenőre a felügyelő és a kincstartó. Mint a többi pénzügyi tisztek, utasításukat a kincstartótól vették. A harmincadosok számadása cédulákból és összeállításokból áll. E kimutatásokat a kincstartónak adták be. Neki adták a kereskedőktől kapott ajándékokat (honorariumokat) is. A visszaélésekről értesítették a kincstartót. Amikor a harmincadok felügyelőt kaptak, közvetlenül ezzel érintkeztek, szám-

adásaikat is neki küldték be. A fiscalis-direktor a kincstartótól függött és neki engedelmeskedett. Beleegyezése nélkül senkivel egyet nem értett.⁸²

A kincstartó szétágazó teendőit egymagában nem tudta elintézni. Tehát tanácsát, amelyet utasításának 20. pontja értelmében alkotott, többször összehívta. Ennek tagjai: a fiscalis-director, két rendes számvevő és az egyes jövedelmi ágak felügyelői. Apor úgy vélekedett, hogy a fontos ügyek elintézésére a főkormányshézból is legyenek tagok. Ez a két főkormányshézi tanácsos egészítette ki a kincstartói tanácsot. Az iroda számára Apor kért egy titkárt, egy iktatót, két íródeákot és két kapust, vagy gyalogost. A titkár utasítását ismerjük. Ez utasítás őt szorgalmas munkára és a titkok megőrzésére serkentette. Fizetése volt évi 400 forint, 72 köből buza, 60 köből zab, vagy ezeknek megfelelő pénz. Kiszálláskor napidíj 3 német forintot kapott.⁸³

A számadások ellenőrzésére más tanács (forum censurale) állott mellette. Ennek tagjai a közügyigazgató (fiscalis-director), az országos pénzszedő, az országos számvevő. Kiegészítették a titkárok, irnokok, továbbá Gyulafehérvár hites jegyzői.⁸⁴ Mindkét tanácsot az elintéztelt ügyek nagy tömege tevékeny testületnek tünteti fel. A kincstartóság személyzetét kiegészítette még a Bécsben élő ügyvivő (ágens).

VI. Katolikus megerősödés.

A Lipót-féle diplomának első, második és kilencedik pontja foglalkozott a vallással. Az első pont kimondja, hogy a befogadott vallásoknak, a templomoknak, iskoláknak és plebániáknak ügyében, ahogyan éppen most vannak, attól semmi eltérés nem történik. Úgy azonban, hogy a katolikusok saját költségükön Kolozsváron templomot emelhetnek és Gyulafehérvárt a Báthory-templomot kijavíthatják. Továbbá a lakosoknak, ha azok sokan vannak, nyilvános vallásgyakorlatuk és templomépítési joguk van. A második pont a vallásoknak tett adományokat erősíti meg. A kilencedik pont pedig kívánja, hogy a főkormányzésekben és a táblai bíróságban három-három katolikus legyen, úgyszintén az egyik ítélőmester is az legyen.¹

A katolikusok ez eredményt kevésnek találták, mivel ők régi templomaikból szerettek volna visszakapni, másrészt iskoláik felvirágoztatására egyházi személyeket akartak behozni. A diploma azonban, mivel a protestánsok a jezsuita rend visszatelepítésétől félték, az egyháziak bejövételének ellent mondott.

Ennek tulajdonítható, hogy amikor a diplomának ünnepélyes formában való kiállítására véget az országgyűlés Bécsbe követséget választott, akkor a katolikusok külön követet is küldöltek az uralkodóhoz, hogy az újabb eredmények elérése végett lépéseket tegyen. Az 1691 december 4.-én ünnepélyes formában kiállított diploma 3-ik pontjához az uralkodó tényleg olyan záradékot függesztett, amely utóbb a katolikusok javára vált.

Ez a záradék ugyanis kimondta, hogy a vitás kérdéseket a vallások egymás között intézzék el. Ha azonban az egyezkedés nem sikerül, akkor a felek meghallgatása után és a főkormányzések véleményét tekintetbe véve, a felségre hárul, hogy tisztéhez mérten megállapítsa, ami jogosnak és méltányosnak bizonyult.²

Az egyezkedés, amelyre az uralkodó a vallásokat felhívta, az 1692-ik év március havi fogarasi országgyűlésen kezdődött. A katolikusok hat pontba foglalták követelésüket, amelyekben a püspökség visszaállítását, iskolák építésének megengedését, a katolikus egyházi személyeknek a többi vallásbeliekhez mérten egyenlő jövedelmet, egyházi személyek beengedését,

templomokat kívántak, Amikor a megegyezés ilyen alapon nem sikerült, a további tárgyalásokra mindegyik vallás megbizottakat küldött ki. A katolikus megbizottak között volt Apor István is, akinek nagyobb szereplése vallásügyekben most kezdődött.

E tárgyalások alkalmával állandóan a püspök, a jezsuiták, a kolozsvári óvári református (előbb katolikus) templom, utóbb a templommal összeépített unitárius iskola (régén zárda) állott előtérben. Megállapodásaikat írásba foglalva, mindegyik vallás részéről aláírták. A katolikusok részéről Apor István írta alá.

A megállapodások azt mutatták, hogy kezdetben elfoglalt álláspontjából mindkét fél sokat engedett. A katolikusok a püspökség visszaállításának tervét ejtették el, mivel a protestánsok a meglévő helyzet felborításától félték, továbbá a jezsuiták be nem bocsátását sem tekintették a megegyezés akadályának. A volt egyházi vagyon visszaszerzéséről is lemondottak. Ez engedmények viszont a protestánsokat arra birták, hogy a katolikus templomok, iskolák megsegítésére maguk ajánlottak fel támogatást. Megígérték ugyanis, hogy Monostort, mint régi katolikus birtokot, mostani birtokosaitól kiváltják és visszaadják. Egyszersmindenkorra 15.000 forintot adnak, hogy azt a katolikusok templomaik és iskoláik szükségletére fordíthassák.³

Újabb tárgyalások után a döntést végre is az uralkodó hozta meg, aki 1693 április 9.-én a vallásügyben kiadott pótló diplomában Monostor kiváltását helyeselte és megengedte, hogy a katolikusok egyházaikat és vallásgyakorlataikat állandósíthassák. Ettől fogva az lett az elv, hogy a vallások építhetnek templomot, ha módjuk van hozzá és az építésre a fel-ségtől engedélyt szereznek.⁴

A tárgyalásokat a katolikusok részéről, mint szervezet, a Katolikus Status vezette, amelynek különös súlyt Apor személye adott. A Status az ő irányítására teljes mértékben beleveti magát a katolikus érdekek előmozdításába. Mindazon ügyekben, amelyeket ez időben a Status intézett, Apor István állott előtérben és a katolikusok mellett ő adott mindenkor a legerősebb és lehatározottabb hangot. A tárgyak, amelyek szőnyegre kerültek, az ő magánleveleiben is megfigyelhetők. E leveleket a dolgok előmozdítása végett bécsi pártfogóihoz írta.

Apor kifogyhatatlan volt a tervezgetésekben, a katolikus érdekek felismerésében, azok szóvátetésében, megvitatásában és a végrehajtásában. Megszokták, hogy ami katolikus ügy, annak ő a védelmezője, a katolicizmus és ő akkor egy fogalom Erdélyben. Tekintélyét, állását és egyéni súlyát vitte bele a siker érdekében. Egyrészt a katolikusokat irányította és buz-

A Báthory - Apor szeminárium kapuja.

dította, másrészt a másvallásúakat lefegyverezni és meggyőzni iparkodott.

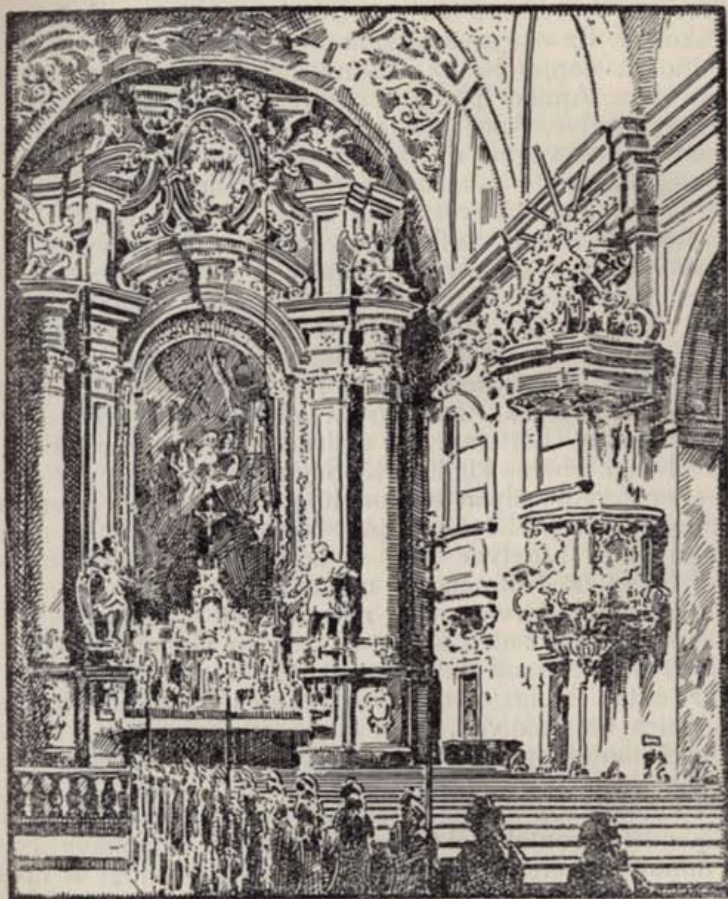
Eleinte ketten voltak a Katolikus Status vezetői: Gyulaffy László és Apor István. Gyulaffy, főkormányszéki tanácsos, kolozsmegyei főispán és marosszéki főkapitány, 1699 április 11.-ikén bekövetkezett halála után, Apor jórészt egymagára maradt. Gyulaffy halálát sajnálta, mivel — mint mondotta — őt egyedülinek ismerte a katolikusok közül, aki ezek dolgait lelkesen és igen nagy hatással kézben tartotta. Kollonics találon nevezte tehát Aport „suffraganeus“-ának, mintegy helyettesének.⁵

Annyi bizonyos, hogy Apor, a siker érdekében, az ügyekre ráfeküdt. Cserei szerint a Katolikus Status nevében két-három ember vitte a szót: Apor, Mikes Mihály, Haller István. Henter Benedek, titkár az erdélyi alkancelláriában, a maga mellőzésével kapcsolatban állította, hogy Apor egyedül írta alá és fogalmazta a Katolikus Status neve alatt a leveleket. Ez állítás csattanó bizonyíték arra, hogy a Status nemcsak az országgyűlésre összejött katolikus uraknak a tanácsa, hanem attól független alakulat. Apor megfelelt: Henter állítása hamis, mert más katolikus urak egyező értelméből cselekszik. Mindenkinék külön-külön lehetetlen a dolgot értésére adnia.⁶

Apornak Erdélyben is, Bécsben is erős támogatói voltak. Lenn Vizkeleti (Csete) István kolozsmonostori plebános, jezsuita. Ékesen szóló, lelkes harcosa a katolikus egyháznak. Amikor Kolozsvárról el akarták őt helyezni, Apor megakadályozta. Ottmaradása, Apor szerint, az egész Katolikus Statusnak nagy vidámságára esett.⁷ A német tábornokok: Veterani, majd Rabutin, a katolikus érdekeket pártolták. Apor egyedül is, Vizkeletivel együtt is, megfordult Rabutinnál, támogatását kérve. Bécsben Hevenessy Gábor, ekkor jezsuita házfőnök és Kollonics Lipót bíboros, esztergomi érsek állottak leginkább mellette. Hevenessy Apor ügyeit a bíborosnál eljárta és mindent megtett a katolikus érdekek előmozdításában. Apor, mint „erős köszálhoz“, bízott benne. Összefogásukat állandó levelezés világítja meg. Kollonics elnöke volt annak a tanácsnak, amely Bécsben, a miniszteriumon belül, Erdély ügyeiben javaslatokat tett. Apor is, a Katolikus Status is, leveleztek vele. Erdély katolikus ügyei ugyanis hozzá tartoztak, mivel az erdélyi egyházmege az ő érseki fennhatósága alatt állott. Az erdélyieknek gondolatokat adott, törekvéseiket viszont megvalósuláshoz segítette. Apor az ő védelmébe ajánlotta magát és annak révén a vallásban és magánügyeiben is sok eredményt ért el. Ezen kívül az erdélyi katolikusok Kálnoky Sámuel bécsi alkan-

cellára is számíthattak, akivel Apor szintén összeköttetéseket tartott fenn.

Az ügyekben, amelyek a Katolikus Status révén felszínen voltak és elintéződtek, Apor vezető szerepe mindenkor megfigyelhető.

Szent Anna kápolna Bécsben.

Amikor Illyés András, akit a magyar király előzőleg erdélyi püspökké nevezett ki, 1697-ben bejött az országba, a katolikusok őt örömmel, a protestánsok azonban megdöbbenéssel fogadták. A püspökséget ugyanis ekkor még nem állították vissza. Apor azon volt, hogyha a püspök már bejött,

könnyen ne menjen ki. Ahol ő marad, mondotta, a püspök is vele együtt maradhat.⁸ Illyés a főkormánysház 1697 július 30.-án kelt felhívására végül is elhagyta az országot.

Kimenetele után a püspökségért való küzdelmet a katolikusok tovább folytatták. A püspök visszahozását a törvény, ellátását a püspöki javak lefoglalása hátráltatta.

Apor a következő évben Bécsben járt és Kollonicssal tanácskozott. Ez azt javasolta, hogy a püspök az alvinci kincstári birtokot kapja és az elhanyagolt kastély rendbehozását Aporra bízta. Amikor pedig a biboros a lassú munkával nem volt megelégedve, Apor mentegetődzött, hogy a javítás gyorsan nem mehet végbe, de rajta lesz, hogy valamelyes alkalmatossága legyen a püspök részére. A fehérvári javak visszavétele is szóba jött. Mivel pedig ennek még nem jött el az ideje. Apor értesítette Kollonicsot, hogy erről ne beszéljenek a jezsuiták.⁹ Amikor Mikes Mihály a Status megbízásából 1699-ben Bécsbe ment, ennek utasításában a püspöki szék betöltését újból kérték.¹⁰ Apor írt Hevenessynek, tudja meg, Illyés marad-e, vagy más. Majd maga lépett fel ajánlással. Amint a test fej nélkül, az egyház pásztor nélkül nem maradhat, azért Kollonics intézkedjék. Az erdélyiek véleménye szerint, alkalmas lenne Szebelébi Bertalan, aki évtizedek óta vikárius. Fenntartására Alvincz lehetne kijelölhető. Sójárandóságának biztosítása is eszében forgott, olyan alapon, hogy a református püspököknek is bizonyos számú kősoja kijár. Mikor pedig Illyés püspök 1703-ban újból Erdélybe jött, a kolozsvári jezsuiták őt nagy fénnyel fogadták. Körmenettel mentek eléje.¹¹

A jezsuiták törvényesen megengedett visszatelepítését a Katolikus Status szintén kívánta. Bethlen Gábor óta ugyanis, megelőző kiutasításuk miatt, csak elnézésből laktak benn. Amikor aztán hallgatólagos beleegyezésből 1699-ben tömegesen jöttek be Erdélybe, Apor örvendett. Szíve teljes öröme jöttek be, mondotta. Ellenmondás és zaj nélkül, ki-ki a neki kijelölt helyre.¹²

A katolikusok megerősödésére hatalmas lépést jelentett a Mikes-féle pontok leküldése. Mikest a Katolikus Status főleg annak elnyerése végett küldötte Bécsbe, hogy a hivatalokban a katolikusok arányszáma megjavuljon és mindazon törvények erejüket veszítsék, amelyeket a katolikusok a fejedelemség korából magukra sérelmesnek tartottak. Mikessel mentek Csáky István, Apor Péter, Boér Simon és Petki Dávid.

A Mikesnek adott utasításba belefoglalták, hogy az uralkodó a kolozsvári főtéri templomot, amelyet akkor az unitáriusok használtak, adassa vissza. Kérték a püspök bevezetését,

a tordai főtemplomot, a görögkeleti románokkal való vallási unió támogatását. A városi, széki, megyei hivatalokban arányos részesedést óhajtottak.

Az uralkodó a kérésnek diploma leküldésével tett eleget. Eszerint a katolikusok a tized negyedrészt ezután saját papjaiknak fizetik. A főhivatalokra jelöltek egyike katolikus legyen. A városi és községi hivatalokba katolikusok is választassanak. A törvények, amelyeket a katolikusok sértőnek találtak, eltöröltessenek. Az ország három pecsétje közül az egyik a katolikusoknál legyen és a levéltári örök között is legyen katolikus.¹³

E pontok már leküldésük előtt az erdélyiek tudomására jutottak és a protestánsok között nagy felzúdulást okoztak. Életbeléptetésük nagy nehézségekkel járt. A Katolikus Status tehát kérte a főkormányshéket és az országot, hogy e pontokat írják országgyűlési végzésekbe, azokat hirdessék ki, hogy ki-ki tudja magát mihez alkalmazni. A katolikusok kérésének minden esetre Apor volt a főmozgatója, mivel panaszkodott, hogyha ő hallgat, nem fakad ki senki.¹⁴

A pontok életbeléptetését nehezítette, hogy azok értelmezésében nem értettek egyet. Most is összeültek tehát a különböző vallások emberei, hogy azokat megvitassák. Miként a Lipót-féle diplomáról történt vitakozáskor Veterani tábornok jelenlétét kérték, akként most Rabutinhoz fordultak. Ez azonban nem jöhetett. Seau, a kamarai bizottság vezetője meg a katolikusok előtt nem volt kedves, tehát magukban tanácskoztak. A katolikusok részéről Apor, Jósika Gábor, Henter Ferenc, a protestánsok részéről Bánffy György, Bethlen Miklós voltak többek között a tanácskozók.

Bár Apor kijelentette, hogy mint magánember van jelen, mindamelllett a katolikusok között ő vitte a vezető szerepet és több esetben az ő szava döntötte el a vitát. A protestánsok abban a véleményben voltak, hogy a dézsma vagy annak negyede, mivel az kincstári adomány, a javadalmast illeti. Apor ezzel szemben a Mikes-féle megfelelő pont igazát védte. A főkormányshéki tagok hármas (katolikus, református, unitárius) jelölésére nézve a protestánsok annak kiemelését kívánták, hogy üresedés alkalmával mind a három vallásból kell jelölni valakit, nem pedig egy vallásból hármat. Mivel a Mikes-féle pontok a másodrendű (főispán, kapitányok) helyek betöltés módjára nem intézkedtek, a betöltés ne vallás szerint történjék. Felvetették a kérdést, hogy a városi hivatalokba nem juthatnak be fele számban katolikusok, ha azok kevesen vannak. Apor szerint csak legyen hivatal, lesz elég katolikus is. A protestánsok az arányosan való bejutás mellett foglaltak állást. A

püspöknek visszaadandó javakra nézve a protestánsok a százötven éves szokások tiszteletbentartására hivatkoztak, felemlítették azt, hogy e javak jórészt katolikus urak kezében vannak. Ez semmit sem számít, felelte Apor.

Az összegyűltek végül is úgy határoztak, hogy az uralkodó küldjön ki bizottságot, amelyet meghallgatva, a vitás magyarázatokban a felség döntsön.¹⁵

A Katolikus Status és ezen keresztül Apor egyes tiszték személye mellett vagy személye ellen is állást foglalt. Nem jó szemmel nézték Szentkereszti András előadót és titkárt a bécsi alkancelláriában. Ugy hitték, hogy a katolikus érdekek ellen dolgozik. Apor különösen sokat fáradt, hogy ebből az állásából kitegyék. Szentkereszti szerinte nem folytathatná a katolikusok ellen való munkáit, ha katolikus részről is ember, és nem kép lenne a titkár. Szentkereszti nélkül nem lenne annyi zavar, az ő fennhéjázó elméje ugyanis, mondja, a dolgokat helytelenül forgatja.¹⁶

A katolikusok kívánták, hogy a meg nem felelő katolikus titkár: Henter Benedek is hagyja el állását. Apor különösen sokat levelezett ez ügyben és az állást Fiáth Jánosnak szánta. A főkormányshékben érdekében mindent elkövetett. Haller Istvánnal együtt hangoztatta, hogy Fiáthtól el nem áll. Az volt a véleménye, hogyha Fiáth nem is lehetne, akkor legyen Henter helyett Apor Péter, Boér Simon, vagy akit az uralkodó akar. Kész volt arra, hogy Csík-Gyergyó-Kászonban főkirálybírói tisztét Henternek átengedi, csak titkári állását hagyja ott.¹⁷

A csikiak összejöttek, azonban nem Hentert, akit nem szerettek, hanem Lázár Ferencet választották meg főkirálybíróvá. Apor ez eljárást magára nézve becstelenségnek tartotta és hangoztatta, hogy a csikiaknak erre nem engedett szabadságot, tisztét ugyanis a katolikus érdekek előmozdítására engedte át. Erre a csikiak csakugyan Hentert választották meg. Így Fiáth bejutott a kancelláriához, ámbar sokan Apor érvelései ellenére is, nem tartották őt igazi erélyinek. Családja ugyan Karánsebesről, majd Hunyad megyéből származott, de ő már Bécsben lakott. A Katolikus Status is, Apor is, ezeken kívül többeket ajánlott a tisztségekre. Így Jósika Gábor és Pekri Lőrinc érdekében a Status írt fel.¹⁸

Kényes ügy volt a Gyeröffy fiúk neveltetése is. Anyjuk őket a kolozsvári unitárius iskolában neveltette, a katolikusok ellenben, mint a nagy katolikus apjuknak: Gyeröffy Györgynek árváit, a katolikus iskolában kívánták elhelyezni. Apor sok lépést tett a fiúk áthozatala érdekében. A Status megbízásából Hetvenessytől kérte, hogy az uralkodó Gyulaffyra bizza

Mária-kongregációs könyv címlapja 1641-ből.

a gyermekek felügyeletét. A főkormányzék a katolikusoknak adott igazat, a fiukat az unitárius kollegiumból ki is kérte, de ennek tanárai, Bethlen Miklós tanácsára, a kiadást megtagadták. Ők senkit, aki önként jön hozzájuk, erőszakosan ki nem adnak, felelték. Apor ez ügygel ezután sem hagyott fel.¹⁹

Bámulatos az a sokat törődés, áldozatkészség és odaadás, melyet Apor a templomok és iskolák felsegélyezésére, építésére és díszítésére szentelt. A katolikus vallás és egyben az országos műveltség előmozdítására fáradságot és pénzt nem kímélt. Városok és falvak manapság is a hála virágaival övezik emlékét.

Fogarasba és Kantába (Kézdivásárhelyre) még a fejedelemség utolsó éveiben vitt katolikus papot. Gyulafehérváron a Báthory-templomot hozatta helyre, a jezsuiták rendházát hasonlóképpen építette. E rendház visszanyerése érdekében előzőleg sok lépést tett. Az iskolának négyezer forintot adott. Kolozsváron az óvári templomban és rendházban is sok szükségletet elégitett ki. Számadásaiban zsindeyekre, szegekre, lécekre, mészre, ablakokra állandóan kiadások szerepelnek. Az iskolára keresztet tett, a templom tornyát pléhvel borította, a tornyon lévő gombot megjavította, a vaskeresztre alkalmazott rézgombot megaranyoztatta. 1697-ben a templomra 680 forintot, a következő évben az iskolára 167 forintot, a torony pléhezésére 250 forintot költött. Nagyjelentőségű cselekedete, hogy 8000 forint adományával lehetővé tette, hogy az óvári főiskolában a bölcselet tanítása 1698 óta megkezdődhetett. Így a főiskolai tagozat visszaállításában érdeme elvithatatlan, sőt újraalapítójának is tekinthető. A nevelőintézetben elhelyezett szegény tanulók ellátásához 5000 forintot adott, amely összeget végrendeletében 30.000 forinttal bővítette ki. Páratlan adományaiért a főiskolai tanulók nevelőintézete az ő nevére is viseli. (Bát ory-Apor szeminárium.)

Végrendeletében úgy intézkedett, hogy adománya kamaiból elsősorban növendékpapokat neveljenek. E növendékpapok a nemesi konviktus épületében nyertek elhelyezést és tanulmányaikat a jezsuita kollégium főiskolai tagozatán végezték. Számuk átlag 10. Kivülük világi tanulók is nyertek segílyt a konviktusban is, a szemináriumban is. E 10 növendékből álló papnevelő Seminarium Apcrianum néven fordul elő. A papnövendékek szabályzata is fennmaradt. Amig Stoyka Zsigmond püspök 1753-ban a gyulafehérvári papnevelőt meg nem alkotta, az egyházmegyei növendékpapok egy része Apor bőkezűségéből Kolozsvárt tanult. Igen nagyjelentőségű esemény olyan időben, amikor a papképzés hosszú idő óta megoldatlan

volt. A papnevelőintézmény újjászervezésére eképpen Apor kezdeményezése adott határozott irányt. Kolozsvárt a jezsuita rendháznak 6666 német forintot és 40 krajcárt adott.²⁰

Kézdivásárhelyen iskolaépítésre telket adományozott. Gondoskodott róla, hogy a konviktusban lakó diákokat jobban élelmezzék s e végett a kaczai tized negyedét és a berethalmi bortized egy részét odaajándékozta. Tövisen a templomot, amely romokban hevert, megépíttette, mellette rendházat emelt, ahová pálosokat telepített. 1704-ig minden évben 100 magyar forintot adott, hogy abból 3–4-en becsületesen élhessenek. Ezenkívül veteményeket és egyéb szükségeseket juttatott nekik. Fenntartásukra átengedte a rendház mellett lévő malmát. Ez adományát még 4.000 forinttal megnövelte, adakozását a templom kiadásainak fedezésére még 1.000 forinttal növelte. Désre ferencrendieket vitt be. Része volt az esztelneki ferencrendi templom bővítésében. Bujdoson ferencrendi káplánt tartott. Különböző helyeken harminc oltárt állíttatott fel. A csík-somlyói ferencrendi kolostor támogatására rendelt 32 confrater közül egyet gondnokká tett s azt mint csíki főkapitány az adózástól s hadiszolgálattól felmentette. A borbándi katolikus egyház újraéledésében is oroszlánrészre volt. A szebeni jezsuita missiot 100 forinttal segítette.²¹

Pénzbeli adakozásai Erdély határain túl is terjedtek. Így segítette a nagyszombati apácákat évi 100—100 forinttal. Hasonlóképpen támogatta a pozsonyi apácákat, a moldvai katolikus missio céljaira is időnként segélyösszegeket adott. 400—400 forintról van feljegyzés. A moldvai katolikus magyarság tervezett egyházfőgondnoki állására az ő neve is szóba került. Rómának 500 forintot küldött.²²

Az iskolák belső élete iránt is érdeklődött. Őszinte örömet töltött el, hogy a kolozsvári iskola benépesült. Azt meglátogatta, vizsgálatokon volt jelen, a kongregációs könyv névalírását ma is őrizi. A marosvásárhelyi iskolát is megnézte, az ifjak latin szavalásában és talpraesett feleleteiben gyönyörködött. Könyvjutalmakat osztott ki és a jezsuitákat további támogatásáról biztosította. Pénzadományokon kívül terményekben is nyújtott támogatást, így a kolozsvári tanulók fenntartására 10 száz dezsmát kötött le.²³

A templom ékszereinek gyarapításához is hozzájárult. Hevenessy 1702-ben az ő kívánságára két kis szentségtartót és egy áldoztató kelyhet küldött le.²⁴ A kolozsvári piarista templom ma is kegyelettel őrizi a tőle adományozott szentelt olajokat tartalmazó szelencét, amelynek fedőlapját az ő neve

díszíti. Egy igen értékes szentségtartójának holdacs-kájában (lunula) az Apor-címer ékeskedik.

Ilyen erős katolikus érzés és ekkora áldozatkészség mellett vallásos türelmének is tanujelét adta Harmadik feleségének, a református Farkas Zsuzsánnának kedvéért a házban református prédikátort is tartott a katolikus pap mellett. A református papokat borral és posztóval ajándékozta meg. Tövisen két régi pusztult templomot látván, mondta az asszonynak: „Kár ily szép épületeknek így pusztán állni, megépíttetem, egyiket számotokra, a másikat a katolikusoknak.” A katolikus templom mellett rendbehozatta a reformátusokét is.²⁵ Zilahi András nevű Kolozsváron járt református diáknak 100 aranyat adott értekezésének kinyomtatására. A diák művét Apornak ajánlotta és Belgiumból elküldte neki. Belső szolgálói közül is szerette, megbecsülte, előléptette a reformátusokat. Soha vallásukról nem mocskolódott és nem erőltette őket soha misére. Egyesek kifogásolták is, hogy miért tart református szolgálakat, főleg titkárt: Cserei Mihályt. Cserei egyébként közeli rokona volt.²⁶

A sok szolgálat, amelyet Apor a katolikus érdekekért tett, a pápák figyelmét is felkellette és elismerésük kifejezésében nem voltak fukarok. 1684 november 4.-én XI. Incze pápa, érdemeire való tekintettel, a magánházaiban való misetartást engedte meg neki, bőjti felmentést adott és halála órájában bűnbocsánatot engedélyezett neki az esetre, ha Jézus nevét ki-mondva, vagy reá gondolva, költözik ki a világból. 1693 július 5.-én XII. Incze pápa érdemei felsorolásával áldását küldte. Érdemeit abban látta, hogy a papok befogadására igen nagy költséggel tágas házat emelt, továbbá az apostoli szentszékkal szemben ősei példájára tisztelettel viseltetik.²⁷

Amikor Apor a pápa levelét vette, kitüntetésére magát érdemtelennek vallotta. Mivel pedig, mondotta, eddig való megbecsülése nagy megelégedésére van, most már csak az kellene, hogy a pápa az ő szegény bűnös lelkének Istentől irgalmas-ságot, boldog kimúlást és lelkének üdvösségét ígérje. A pápa levelét a maga és családjának vigasztalására megőrzi. Úgy hitte, hogy e kitüntetését Kollonics biborosnak köszönheti, azért hálálkodó levelet írt neki. Méltatlan arra, írta, hogy neve a pápa emlékezetében legyen, de legyen Istennek szándéka szerint. A biboros pártfogását köszöni.²⁸ A pápa 1698 november 8.-án kelt írásában a halála órájára vonatkozó kívánságát is teljesítette, amikor XI. Incze pápa ez irányú intézkedését megismételte.²⁹

Az erdélyi katolikusok száma ez időben lényegesen meg-növekedett, amennyiben az elszakadt görögkeletiek tekintélyes

része a katolikus egyházba visszatért. A vallási egyesülés (unio) érdekében az erdélyi Katolikus Status és a saját személyében Apor is, nagy utánjárását fejtett ki.

Az uniot Baranyai László jezsuita készítette elő és Kollonics bíboros hathatósan támogatta. Az unióra hajló románok 1698-ban zsinatot tartottak, ahol saját szavaik szerint, önként és egyöntetűen a római katolikus egyházzal egyesültek. Mivel pedig ügyüknek rendezetlensége miatt a sokféle vallás között szabad vallásgyakorlatukban zavarva érezték magukat, kérték, hogy a bíboros olyan oklevelet eszközöljön ki számukra, amilyent az uralkodó néhány évvel előbb a munkácsi egyesült egyháznak adott.³⁰

Kérésüket a Katolikus Status is támogatta és a bíboroshoz írt fel ügyükben.³¹ Apor a nehézségek keltésében Bethlen Miklósról gyanakodott, aki, szerinte, amit Bécsben ígér, azt itthon elfelejti. Nála beteljesedik a magyar közmondás: A kutya, amely egyszer a Dunát átúszta, más alkalommal a tenger átúszására készülődik. Adókkal akarják, mondja, a papságot megterhelni, holott a különböző vallások papjai azokat nem fizetik. Kérte tehát Kollonicsot, hogy mint páztor a juhait, vegye őket védelmébe.³²

Újabb iratban kérte, hogy Hevenessy, a bíboros és mások jöjjenek segítségükre, hogy „mivel már kezdtük s eddig manuteneáltuk, ne szakadna markunkba”. A kívánt irat, amely a román papság adózását szabályozta, 1699 februárjában meg is jelent. Apor hálás szavakkal köszönte meg a bíboros támogatását, hangoztatván, hogy mindannyiuknak szeméi ezután rajta függenek. Magára vonatkozólag ígérte, hogy mint Isten házában legkisebb munkás, minden egyes dologban őket segíti.³³

Amikor a Katolikus Status Mikes Mihályt Bécsbe küldte, az ennek adott utasításban kérte, hogy a román egyesült papok méltóságuk szerint előlépjenek.³⁴

Az egyesültek új püspökét: Athanaziust 1701-ben iktatták be székébe. A román papok Fehérvárra zsinatra gyűltek össze és a beiktatáson együttesen résztvettek. Apor István a maga házából, saját hintaján, ünnepélyes körmenet kíséretében vitte a püspököt a Vitéz Mihálytól alapított templomba, ahol őt méltóságába beiktatták. A következő évben, mint kincstartó, parancsot kapott, hogy a püspököt birtokába helyezze be.³⁵

Apor tevékenységének eredményei leginkább a vallásügyekben mutatkoztak. Nagy része volt abban, hogy Erdélyben a vallási elhelyezkedés változott. Hatása e téren maradt érezhető s nevének emlékezetét első orban ide vonatkozó csele-

kedetei őrzik. Bőkezűsége és vallási-közoktatásügyi cselekedetei miatt a katolikusság hálás érzéssel gondol rá, azonban a más-vallásúakban nem tudott hasonló szeretetet s bizalmat ébreszteni. Főleg módszere nem tetszett, amellyel a katolikus ügyek előbbrevitelén munkált. Általában erőszakosnak tartották őt, mivel céljától el nem állott, hanem azt összekötetésekkel, a katolikusok megnyerésével, a megvalósuláshoz juttatta. A más-vallásúakban róla keletkezett vélemény kisebbítette az elismerést, amelyet a katolikus s egyben országos jelentőségű intézmények létesítésével megérdemelt.

VII. Erdélyi alkancellária Bécsben.

Az erdélyi fejedelem tanácsosai között fontosságban az első hely a kancellárt illette, aki a hivatalos írásokat, adományozó leveleket ellenjegyezte és a külső politikai ügyek intézésében vezetőszerpéhez jutott. Ha a kancellárokon végigtekintünk, díszes névsor tárul elénk. János Zsigmond fejedelem idejében Csáky Mihály, a Báthoryak alatt a nagyműveltségű és nagynevű kancellárokon: Forgách Ferencen, Berzeviczy Mártonon, Kovacsóczy Farkason kívül Sulyok Imre, Jósika István, Bocskay fejedelem idejében Káthay Mihály, Bethlen korában Kovacsóczy István, a hírneves Péchy Simon, Apafi alatt a jeles író: Bethlen János és a nagyeszű Teleki Mihály töltötték be e kitüntető állást.

Amikor a fejedelemség megszűnt és Erdély a Lipót-féle diploma szerint rendezkedett be, akkor a kancellár a tizenkéttagú főkormányzókban rangsorban a harmadik helyre került. Valóságban azonban mindjárt a kormányzó után következett, akárcsak a fejedelmi korban a fejedelem után.

Amikor a Lipót-féle diploma meghagyása szerint az erdélyiek kancellárt is választottak, a nagy tudású Bethlen Miklós lett azzá. Reá várt tehát a feladat, amelynek megoldását az uralkodó és az erdélyi közvélemény a kancellártól várták.

A király azt állította, hogy a kancellári állás dicséretes és derék gyakorlásától függ a közboldogság és a köznyugalom. Ugyanis olyan szervnek kell lennie, amely által az erdélyiek köz- és magánjogai, sérelmei a király előtt ismeretesek lesznek. Viszont az erdélyi rendeknek és az egyeseknek is a királyi rendelkezéseket ő adja tudtul. Ennek megfelelően kívánta tőle, hogy minden dologban, amelyek a király szolgálatát, a közbékét és az összes statusok vagy egyesek jogait, vagy kiváltságait illetik, a kormányzóval egyetértve tárgyaljon a főkormányzói tanácsban és a tanácsosok nagyobb részének véleménye szerint fogalmazza meg az írásokat.¹

Viszont az erdélyiek arra kötelezték, hogy a felséget és az ország javát néző dolgokban a tanácscsal egyetértően, attól függően, a kormányzó mellett minden nagyobb dolgot aláírjon,

egyesek részéről a haza szabadsága ellen esetleg küldendő írásokat lefogjon és tisztviselői által senkit megbántani ne engedjen.²

Tehát a kancellár összekötő a király és a főkormányzók között, kezén megy keresztül alulról felfelé, felülről lefelé minden a főkormányzókhoz érkezett és ettől küldött hivatalos irat.

Azonban csakhamar kitűnt, hogy Erdély és Bécs nagyon messze esnek egymástól. Nagyszabású ügyek tárgyalására az erdélyiek időnkint külön követet küldtek fel Bécsbe, de a költséges követküldés gyakori megisméllése nem fizette volna ki magát. Másrészt az uralkodási rendszer változása idején lépten-nyomon nyilvánvaló lett, hogy állandó megbizott kell Bécsben, aki mindig kéznél legyen és kisebb-nagyobb ügyeket járjon, elintézzon.

A főkormányzók is látta e nehézséget, amelyet a távolság okoz és amellyel az ügykezelés jár, azért módokról gondolkodott, hogy az elintézést megkönnyítse és meggyorsítsa.

Azon volt tehát, az aprólékos adományozások érvényesek legyenek akkor is, ha a király azokat alá sem írja.³ Másrészt előterjesztőt: referendariust hagyott Bécsben, aki a királyi aláírásokat megszerezze.

Isten mentse őket, erősítették az erdélyiek, hogy gondolatban is eszükbe jutna, „amit a rosszul magyarázó elmék arra magyarázhatnak”, hogy őfelségétől eltávolodjanak és úgy tűnjenek fel, mint akik a királyi kegy kapuját az oda folyadók elől el akarnák zárni. De a közjó és a király nyugalma kívánja, hogy a főkormányzók ne melőztessék. Egyébként a felséges udvar nem győzi a sok panaszt „a mi nemzetünk nyughatallan természetéhez képest”.⁴ Azon voltak tehát, hogy a király a főkormányzók megkérdezése nélkül semmi erdélyi ügyet el ne intézzon.

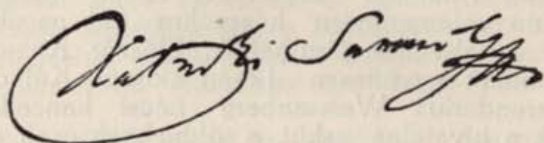
A kérdést végre is az uralkodó oldotta meg. 1693 április 29.-én a kancellár számára kiadott utasításában elrendelte, hogy udvarában állandóan kancellár, vagy alkancellár üljön, meghatározott napokon az ügyeket eléje terjessze, döntését meghallja és azt továbbítsa.⁵

Az erdélyiek, amennyire lehetett, húzták-halasztották a végrehajtást. 1693 szeptemberében alkancellárrá választották ugyan Alvinczy Péter itélőmestert, de különösebb utasításokkal nem látták el. Amidőn azonban látták, hogy a felség akarata elől ki nem térhetnek, végre az 1694 február 25-től április 6-ig tartó országgyűlésen elhatározták, hogy ezután állandóan

alkancellárt tartanak Bécsben. Hosszas tárgyalások után e díszes állásra kőröspataki Kálnoky Sámuelt választották meg.⁶

Az uralkodó ugyanis ez állásra katolikus embert kívánt. Méltányos, hogy az egyik kancellár katolikus legyen olyan korban, amikor a főhivatalokat a vallás figyelembevételével töltötték be.

Utasítása elmondja, hogy mellette két referendarius és egy titkár is legyen, aki irattáros (registrator vagy conservator) nevet is viselhet. Ezek egyenlő fizetésűek és rangúak legyenek, ne vallás, hanem a három nemzet szerint következzenek. A vicekancellár az ő megegyezett tanácsukkal és akaratukkal munkálkodjék, semmi nagyobb vagy kisebb, az ország külső vagy belső szabadságát, törvényeit, bevett szokásait, unióját illető dolgokba magát bele ne elegyítse. Mivel a főkormányshéztől felküldött ügyeket ennek utasítása szerint kell intéznie,

Gróf Kálnoky Sámuel aláírása.

azért tanácskérés végett vagy udvarlásra a bécsi urakhoz magánosan ne járjon, hanem társat vigyen magával. A hallott titkokat társain kívül senkivel ne közölje, a főkormányshézet pedig ezek felől tudósítsa.⁷

Mindez intézkedések alkalmasak voltak arra, hogy a vicekancellár cselekvési szabadságát megkössék, őt társaihoz való alkalmazkodásra szorítsák, a főkormányshézék parancsainak végrehajtására kötelezzék, a bécsi vezetőemberek túlzó kedvkeresésétől visszatartsák. A vicekancellár erdélyi hivatalnok csupán, aki a rábizottakat véghezviszi és a főkormányshézék tekintélyét megőrzi. Óvatosan ügyeltek tehát arra, nehogy a vicekancellár az erdélyi főkormányshézék felé kerekedjék és bécsi udvari tisztté váljon.

A vicekancellárság tehát megalakult és 1695 augusztus 16.-án Bécsben hivatalába lépett. Kálnokyn kívül tagjai voltak: Szentkereszti András, a bárói család megalapítója, Henter Benedek előadó és titkár, Pálfi Ferenc irattáros és titkár, Czakó Zsigmond pénztáros és titkár, íródeákok: Biró Mózes, Balcu Mihály, Kozma Kelemen.⁸

Az erdélyi alkancelláriának, amikor a hivatal Bécsbe költözött, lakása nem volt. Bécsben az volt a szokás, hogy az állam mindenkinél lakást foglalhatott, aki ez alól felmentést nem szerzett. A szállásmester tehát a kancellária tagjainak lakást kerestetett. A vicekancellárt ideiglenesen Maholányi János magyar kancelláriai titkárnál helyezte el, Szentkeresztinek olyan helyen mutatott lakást, ahol lehetetlen volt megmaradnia, a többinek meg csak Szentgyörgynapra (április 24) tett ígéret.⁹ Félévig tehát ideiglenesen helyezkedtek el.

Most már azon voltak, hogy az udvarnál bemutatkozzanak. Kinszky cseh kancellár volt a vezetőember az udvarban, tehát annál kopogtattak. Meghívására mindannyian hozzámentek, de csak Kálnokyt hívta be magához. A bemutatkozáshoz azonban csak lassan jutottak hozzá, azért Szentkeresztii útján Kinszkynél azt meg is sürgették. Hogy magukat eszébe juttassák, utóbb is felkeresték.

A felség Kálnokyt szeptember 22.-én fogadta, végre október 3.-án valamennyien kézcsókra (ad oscula manus imperatoris) a felséghez járulhattak. Először Kálnoky külön, utána a többiek együttesen. 12.-én először Kálnoky, majd a két referendarius Weissenberg bécsi kancellári titkár előtt letették a hivatalos esküt, a többieknek csak a vicekancellár lakásán kellett letenniök. A következő napon Weissenberg a vicekancellár lakására vitte az utasítást, amelyet az ur lkodó az alkancelláriának adott.¹⁰

Ez utasítás jelentőségét az a körülmény adja meg, hogy az előző királyi utasítás csak irányelveket jelölt meg, ez pedig részletesen kifejtette a hivatal fontosságát, a kancellária tagjainak munkakörét, teendőiknek sorrendjét, bepillantást enged a kancellária belső életébe. Szemlélteti a bürokratizmust, amely a bécsi miniszteriumokban meghonosodott és Erdélyben is sokban üdvös szakszerűséget vezetett be. Célja, hogy a király és Erdély között a kapcsolatot erősítse és megkönnyítse, továbbá az erdélyi ügyeket fenn érthetővé tegye. Az elintézésre váró dolgokat idejében munkába vegye, előterjessze és továbbítsa és mindezek nyomán az ország nyugalalmát megszerze.

A kancellária feladata Erdély sérelmeinek és jogainak előadása, viszont az erdélyiek előtt a királyi akarat megismertetése.

Érettebb megfontolás és a túlkapások meggátlása végett az alkancellária tagjai tanácsot alkottak, amely tanács a fontosabb ügyekben véleményt formált. Az utasítás szerint itt tárgyalták meg azokat az ügyeket, amelyek a király szolgálatát,

a közbéke megőrzését, a rendeknek és az egyeseknek jogait, kiváltságait, pereit illeték.

Az utasítás szerint a fogalmazványok készítése a király akarata és az alkancellária nagyobb részének szavazata szerint ment végbe. Ez előírás tehát mutatja, hogy a király szándéka szerint az alkancellária kezdettől fogva nem csupán továbbító hivatal, amely az erdélyi kancellária írásait az uralkodóhoz juttatja, hanem az Erdélyből kapott írásokat feldolgozza és a tanácsban azokról véleményt alkotva, terjeszti a felséghez.

Még inkább áll ez az eljárás azokra a kérésekre, amelyeket az erdélyiek az erdélyi kancellária kikerülésével juttattak az uralkodóhoz. Természetes következmény, hogy a bécsi alkancellária ez alapon nagy erőre kapott. A tanácsban először a közügyeket: a politikaiakat és az igazságszolgáltatáshoz tartozókat intézték el, azután a pénzügyi dolgokat, a városok ügyeit, majd özvegyek és árvák kéréseit, utoljára egyéb dolgokat tárgyaltak meg a beérkezés sorrendjében. Az Erdélybe küldésben elsők voltak a királyi határozatok, utána az erdélyi kancellária felterjesztéseire adott válaszok következtek.

Az alkancellária tagjait ez utasítás a kancelláron kívül két előadóban, egy iktatóban, egy számfejtőben és három íródeákban állapítja meg. Az alkancellár ezekkel együtt ül az aulában, ahol kijelölt napokon a felségnek a statusok magán- és közügyeit előterjeszti, az ezekre tett királyi válaszokat meghallgatja, és azokat írásba foglalva továbbítja. Előadókat és egyéb tisztviselőket a felség tesz, az alkancellária és a főkormánysház meghallgatásával. Az utasítás nagy jogot ad az alkancellária kezébe, amikor kimondja, hogy az előterjesztendő ügyek sorrendjét szavazata alapján ennek tanácsa állapítja meg.

A szavazatok úgy gyűjtendőek össze, hogy az előadó az övét először teszi le, azután következnek a többiek. A szavazatok egyenlősége esetén a vicekancellár dönt. A királyi határozatokat a vicekancellár és a kiállító előadó ellenjegyzik.

Az utasítás a napirendet is megszabta. Eszerint a kancellária tagjai 8-tól 11-ig, délután 2-től 5 óráig a hivatalban üljenek.

A munkát fecsegésekkel, üres beszédekkel, morgásokkal, veszekedésekkel, játékokkal, együtt ivásokkal és evésekkel ne zavarják, hanem a békét és egyetértést ápolják, magukat mindenben mértékletesen viseljék, a titkokat meg-

őrizzék. Külsőket a kancelláriába ne engedjék. Ha egymásközt viszályuk van, azt a vicekancellár intézi el. Az iktató az iratokat jól rendben tartsa, azokat megjelölje, indexet készítsen és úgy helyezze el. A határozatokat vezesse be, nehogy az ügyekben ellentmondó rendelkezések menjenek ki. A számfejtő (taxator) az iratok kiállításáért járó díjat előírása szerint szedje.

Az íródeákok az átadott írásokat ellentmondás nélkül tisztán leírják és azokat a fogalmazványokkal együtt adják be. A kancellária tagjai mindannyian esküt tesznek.¹¹

Az utasítás az esetre készült, ha a kancelláriát az aulába helyezik el. Azonban ott nem kapott szállást, ami miatt a városba költözött. E hely az Aranyoroszlánhoz címzett vendégfogadó volt a Krueger Strasse-n, a Schilling házban. A vendégfogadó lármás hely volt, üzletek között volt elhelyezve. A levéltárt korhadt fatető alatt a tűz és nedvesség pusztulással fenyegette. Három kis helyiségért évi 36 forint bért fizetett a kancellária.¹²

Pénzügyek, vallásügyek, magánosok kérései és igen sokféle dolog figyelhető meg a kancellária munkakörében. Nagyon sok kérést közvetlen az uralkodóhoz küldtek be az erdélyiek.

Mivel pedig ezekben a helyzet ismerete nélkül nem intézkedhetett, az iratokat 1701-től kezdve feldolgozás és javaslattétel végett az alkancelláriához utalta át.¹³ E ténnyel a vicekancellária hatása az erdélyi kancellária rovására hathatósan megnövekedett. A közvetlen tárgyalások, a Bécsben lakás és az erdélyiek magánkijárási miatt csakhamar ténylegesen is az erdélyi kancellária fölé került. Az erdélyi alkotmány gyöngítésére szolgált az a körülmény is, hogy az erdélyi ügyekkel foglalkozásra az uralkodó a bécsi miniszterium tagjaiból u. n. erdélyi tanácsot szervezett. E tanács Erdély és az uralkodó közé ékelődött. Az ügyek előterjesztése végett tanácskozásaiiban az erdélyi alkancellár, vagy valamelyik előadó vett részt.

Az Erdélyből hozott só értékesítésében, az ott táborozó német katonaság elhelyezésében és élelmezésében, továbbá a főkormányszéktől jött írások elintézésében, a magánosok kérésének pártolásában, az alkancelláriának keze állandóan benne volt.

Ennyi munka mellett az alkancellária tagjai méltán elvárhatták, hogy nélkülözésekkel ne kelljen küzdeniök. Pedig eleinte elég sanyaruan bántak velük. A kancellária tagjai ál-

landóan panaszkodtak, hogy kicsiny fizetésükből nem tudnak kijönni, azt sem kapják meg rendesen. Fizetésükért az erdélyi kincstartót és a főkormányiszéket állandóan ostromolták.

Apor kincstartót az alkancelláriához sok szál fűzte. Saját ügyeinek előbbrevitele, elintézése, az államérdekek egyaránt kapcsolatteremtés okozóivá lettek. Állásaiban beállott változások, személyével összefüggő birtokadományozások, perek, családi vonatkozások, az alkancellária teendőit csak szaporították.

Mivel pedig az állami iratok az alkancellárián keresztül jutottak az uralkodó elé, mindazok a dolgok, amelyek Apor ezerszálú tevékenységében felhalmozódtak, az alkancellária tanácsában is átszűrődtek. Tisztek tevése, katolikus érdekek, más vallások kérései, hagyományok védeése, államgazdálkodás lehetőségei kapcsolódtak össze, hogy a kancellárián keresztül az uralkodó előtt Aporról képet alkossanak. A kincstartóhoz tartozott az alkancellária fizetésének előteremtése, ami őt sokszor ostromok, keserű kifakadások tűzébe helyezte.

Az alkancellária 1695 május 16-tól számította hivatalba lépését, tényleg azonban Bécsben augusztus 16.-án kezdte meg működését. A közbeeső idő, megbízásuktól számítva, tehát a felköltözködéésre esett.

A tagok panaszkodtak, hogy ez időre útiköltségükön kívül semmit sem kaptak. Három hónapig éltek már fenn fizetés nélkül. Ez idő alatt az árak annyira felszöktek, hogy már mindenért másfélannyit, kétannyit kell adniok, mintha idejében vásároltak volna. Novemberben végre egy évi fizetésüket (7000 forint) felvették, tehát a jövő év május 16-ig rendbe jöttek. Ez év március havában is háromezer forintot vettek fel, amely összeg tehát már a következő időszakra szólt.

A többi Aportól remélték. Hozzá ez ügyben levelet intéztek. Hiszik, modották, hogy jóakarátát nemsokára tapasztalni is fogják, viszont ők is egész kancelláriástól vékony tehetségük szerint kötelezik magukat az ő szolgálatára. Ők úgyis búcsúznak már innét, Apor nagyobb kegyet nem cselekedhetik, mint ha ebben nekik segédkezik. Hadd legyen másoknak is része az ők itt való szenvedésükben, — írták ugyane nap Bethlen Miklósnak.¹⁴

Úgy hitték tehát, hogy hivatalba maradásuk egy évig tart, mint ahogyan a fejedelemség korában a portai állandó követ (kapitiha) is egy évig lakott Konstantinápolyban. Számításukban csalódtak, mivel a bécsi megbízás egy-egy kancelláriai

tagnál évekre is elhúzódott. A nehézségek, amelyek fizetésükben előállottak, arra bírták őket, hogy az uralkodónál keressenek pártfogást.

Az uralkodó kérésüket nagyon kedvezően intézte el. Iratott bocsátot ki, hogy fizetésüket rendesen kapják, sőt ennél tovább ment, amennyiben azt megnövelte. Március havában szabta meg, de az alkancellária értelmezése szerint, ez iratnak visszamenő ereje is van, tehát a fizetésemeléssel járó különbözetet bécsi munkájuk első napjától, 1695 augusztus 16-tól kell megkapniok.¹⁵

Amikor tehát Apor őket arról értesítette, hogy fizetésük felől biztosak lehetnek, akkorra már a felség iratának birtokában, eddig való fizetésükkel nem elégedtek meg. Leküldik a felség határozatát, írták Apornak. Igaz, hogy ők csak szükségükről tettek jelentést, de ha őfelsége többet szabott meg, azt nem vehetik ki kezükből. A teljesítésre nézve bíznak Aporban. Évük kitelvén, fizetésüket ezután évnegyedenként kérik, éppen úgy, mint más kancelláriák.¹⁶

Azonban Apor a felség leirata ellenére az elmúlt évre vonatkozó követelés kifizetését, pénzhiány miatt, lehetetlennek jelentette ki.

A jövőre vonatkozólag azonban a rendes fizetést megígérte. Szabadkozott, hogy mivel a kancellária szolgálatára neki is szüksége van, teljesítené kérésüket, de semmiből lehetlenség eleget tennie.¹⁷

A fizetések megkönnyítése végett Apor az ő ökr-eladásait vette számításba. Ő ugyanis többször hajtattott fel ökröket a bécsi vásárra. Úgy gondolta tehát, hogy ezek árát az alkancellária vegye fel és ő ez összeget Erdélyben az országos pénzbeszedőtől megkapja. Ezt a pénzt a felemelt fizetés különbözetére szánta, aminek a kancellária örült. De egyben emlékeztette Aport arra, hogy az alapfizetésükben is megszűkültek. 1698 júliusában Apor harmadfél-száz ökröt hajtattott fel Budára. Ha ott eladják, ígérte, a pénzt a bécsi szent Anna-templomhoz tartozó jezsuita rendházba küldi, ahonnan a kancellária felveheti. Ha Budán nem kelnek el az ökrök, akkor azokat a győri vásárra is felhajtja.¹⁸

Az alkancellária fizetése az erdélyi országgyűlésen is szóba került, ugyanis az uralkodótól eredő fizetésemelést az országgyűlésnek is tudomásul kellett vennie. Ez nehezen ment, mint Apor mondta, sokan örömet tekinték-csavarták volna, de ennek meg kell lennie. Felszólították az alkancelláriát, hogy most már ez is sűrösse az országtól a felség részéről való fizetések végrehajtását. A kancellária fizetésének megkönnyí-

tésére egyben Bécsben 40.000 forintot helyezett el, hogy annak kamatait időnkint felszedhessék. A legelső évből elmaradt fizetési különbözet fele összegül 3137 forint 30 krajcárt találunk.¹⁹

Ha e feljegyzés helytálló, akkor ez alapon az alkancellária évi fizetése az eredetileg megszabott összegnek kétszeresére emelkedett.

Apor mindent megtett az alkancellária megnyugtatóására. 900 köböl búzát adatott el e célra, máskor a követségben felmenő Vass Györggyel küldött pénzt. 1699-ben azt írta az alkancelláriának, hogy az erdélyi útjából visszamenő Szentkereszti, alkancelláriai előadó, jól megterhelten megy az ő vigasztalásukra. Bizony könnyebben elbírhatta volna a zacskókat, írta, ha ő, mint kincstartó hozzájuk való kötelezettségének meg nem felelt volna. Ugyanis harmadfélezer forintot adott neki a maga pénzéből.²⁰

Igy is megtörtént, hogy az alkancellária kölcsönt vett fel fizetésének rendezésére. Apor 1699-ben is küldött fel ökröket eladásra. Hogy az alkancellária ezek árát könnyebben felvehesse, azt kívánta, hogy az ökrök eladásában segédkezzenek.

Nyolcvan párt küldött fel, párját 60 forinttal számítva, az ár tekintélyes összegre rugott. Nem vette rossz néven azt sem, hogy Kálnoky kancellár az ő Bécsben elhelyezett pénzét megkérdezése nélkül felhasználta. Csak valami kis tekintélyt tapasztalhatna ennek fejében a kancellária részéről, panaszkodott.

De úgy látja, hogy személyével szemben kedvetlenek. Hogy mennyire nyúltak Apor zsebébe, a kiállított nyugta mutatja, amely 3175 forint 30 krajcáról szól. 1700-ban a kancellária két évnegyedre 3000 forintot vett fel. Kálnoky bécsi utazására 500 német forint esett. Ennyibe került tehát egy bécsi út. Bánffy György, Apor István és Bethlen Miklós bécsi költségeikre 4000—4000 német forintot kaptak.²¹

Ennyi szolgálatával szemben Apor elvárta, hogy az alkancellária az ő ügyeit fokozottabban előmozdítsa. Állandóan panasszal volt tele, hogy a kancellária egyes tagjainak jóakarát nem tapasztalja. Nem bízott magában az alkancellárban, Kálnokyban, annál kevésbé Szentkereszti András előadóban. Kifejezte azt a gondolatát, hogy nem ártana, ha kancellár-változáskor az egész kancelláriát kicserélnék.

Közállásban működő emberek nem várhatnak mindenfelől egyforma erővel felzúgó tapsokat. Az alkancelláriával is

az történt, hogy működésüket az erdélyiek közben kifogásolták. Sok kedvellenséget, szenvedést, háborgatást lenyelve, védekeztek erre, a főkormányszéktől és a hazától, ha mást nem is, de kedvességet nyerhetnének, hogy a nyomorúságuknak és szenvedésüknek szennyét eltörölje.²²

Apor azok közé tartozott, akik a legtöbbet fáradoztak érdekükben.

VIII. Erdély elnyugatiasodása.

Az erdélyiesség lényegében alkalmazkodást jelentett. Befelé nemzetek, vallások között megegyezést, a művelődésben közös utat, a kölcsönös érdekek felismerésében belátást. Kifelé művelődési hatások, népek és nyelvek, politikai kényszerűségek többféleségébe józan beilleszkedést. Keleti jellege díszes ruhákban, ezek színtarkaságában pompázott, nyugatiassága művelődésében látszott meg.

Átalakulások jellegmódosulásokkal járnak. A tanult elem könnyebben kivetkőzik, a multat inkább a föld népe őrzi. A köznép a part, amely állandó, a tanult elem a folyó, amely hullámvásában lévén, változó. Erdély új korszakában is az úri osztály kezdte érezni, hogy szoros a ruha, hogy másutt is van élet és ez hozott be az országba új életrendet és szokásokat.

Ez ideig kevés erdélyi fordult meg Bécsben. A török hódoltság miatt nagy kerülőt kellett ugyanis megtennie annak, aki Bécsbe akart jutni. Az út a magyar Felvidéken keresztül vezetett, ahol erdős-hegyes vidéken kellett az utasnak járnia. Így Bethlen Miklós, amikor 1661-ben diák-tanulmányútra ment, Szatmáron, Tokajon, Eperjesen, Lőcsén, Bajmócson, Galgócson, Pozsonyon keresztül jutott Bécsbe.

A török kiűzése után nagyot fordult a világ. Többé nem mentek Konstantinápolyba, hanem Bécs lett az erdélyiek bevásárló helye. Mivel Erdély közvetlenül a magyar királytól függött és nem kapcsolódott bele Magyarország közigazgatásába, a királyhoz Bécsbe kellett az erdélyi főkormányiszéki tanácsoknak: minisztereknek járniok. Ha maguktól nem mentek, gyakran külön is hívták őket. Tanácsos volt azért is felmenniök, mivel a király mellett német kancellária, pénzügyi, vallási tanács működött, amelyek az erdélyi ügyekbe beleszóltak. Az erdélyi tanácsosoknak tehát ezekkel is kellett értekezniök, amidőn Bécsbe hívták őket. A király sokaknak birtokokat, egyéb jövedelmeket, állásokat osztogatott. Voltak olyanok, akik az erdélyi legfőbb bíróságtól a királyhoz fellebbezték ügyüket. Az ilyenek, hogy annál könnyebben célt érjenek és kijárják, amit akarnak, Bécsbe mentek, ott járták a miniszterek, pénzügyi tanácsosok szobáit, nem egyszer magával a felséggel is beszélhettek. Alkalmi felrándulók is tömegesebben laktak fenn Bécsben. Amikor meg az

erdélyi alkancellária (udvari kancellária) megalakult, Bécsnek állandó erdélyi lakói is lettek. Elsodort falevél az erdélyi tölgyről!

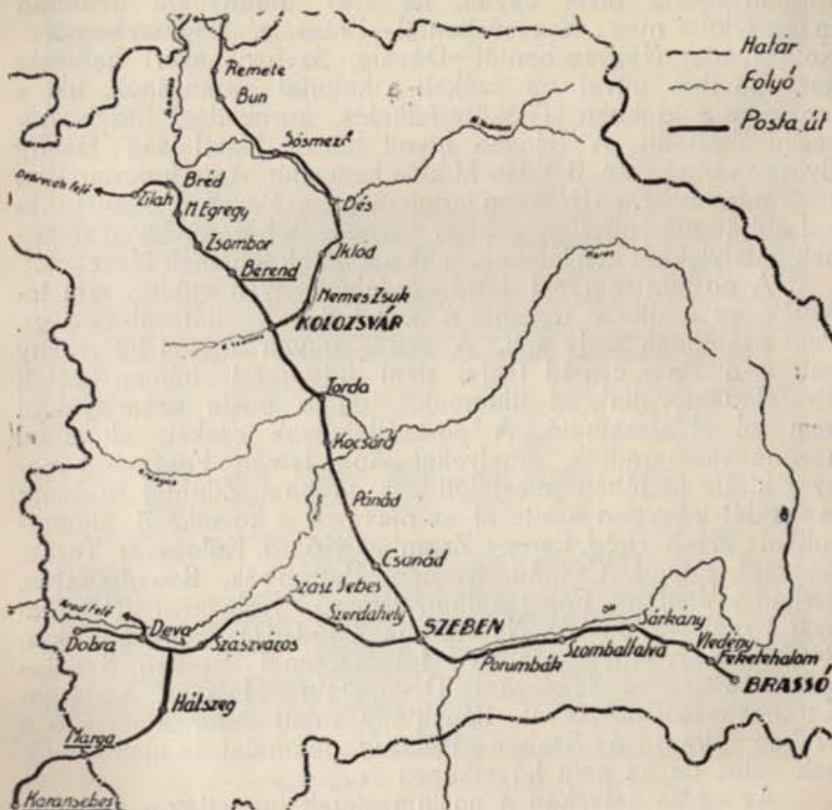
Mintha csak a konstantinápolyi állandó erdélyi követség újult volna fel a nagy nyugati városban. Míg azonban a portán egy követ lakott a megfelelő szolgaszemélyzettel, addig az alkancellária tagjai nagyobb számban voltak. A törökországi követség elért egy házban, az alkancellária tagjai a városban elszórtan laktak. Konstantinápolyban évenként, fényes kísérettel, adóvívő követ is megfordult. Épp így Erdély ez új állapotában, az alkancellária mellett is, különleges megbízásokkal egy-egy erdélyi követ is feljött Bécsbe.

A feljárást elősegítette, hogy a török visszaszorítása után a bécsi út nagyon megrövidült. Szilágysomlyón, Debrecenen, Győrön, Pozsonyon át 10 nap alatt meg lehetett járni. Hozzájárult, hogy Erdélybe is behozták a postát.

Erdélyben az igazi értelemben vett postaberendezkedés nem honi keletű. Nem lassú fejlődés eredményeképpen előállott és gyökér módjára szerteágazó elhelyezkedés, hanem másutt kipróbált és készen átültetett szervezet. A régi Erdélyben ugyanis a tulajdonképpeni postát: saját lovaival, embereivel, állomásaival, pontos közlekedésével nem ismerték, hanem a magyarságnak Szent László király korára visszanyúló posta (futár) rendszerét alkalmazták. Az ilyen posta az erdélyi fejedelemség korában leggyakrabban Törökországban járt. Két heti gyors nyargalással repülte végig a Gyulafehérvártól—Konstantinápolyig terjedő sokszor tolvajos és zord utat. Ilyen postákat küldött a fejedelem a szomszédos országokba és szanaszét magába az országba. Az erdős, hegyes-völgyes erdei útakon állandóan sebesjárású postalovak patái dobogtak. Az udvari jelvényeket hordó posták útnyitást parancsoltak. E postaintézmény a magánemberek levelezését és szállításait nem érintette. Ezt a lakosság a saját lehetőségei szerint intézte el. A gazdagabbak leveleiket szolgálókkal küldték, a szegényebbek a cigány levélhordókkal is beérték.

Amikor Erdély Ferdinánd magyar király hatalma alá került, az Ausztriában ismeretes postarendszer: postalovakkal és kocsikkal Erdélybe is lekerült. A postavonalat Bécsből Felső-magyarországon át vonták le Erdélybe. A király 1553-ban, a postaút bevezetésekor, a megállóhelyeket is megjelölte: A Kassa felől Zilahnál belépő útvonal állomásai: Nagyzsombor, Szamosujvár, Válaszút, (Zsombor—Borsa—Válaszút mellékúttal), Kolozsvár, Torda, Nagyenyed, Sunwer? Vingárd, Szerdahely, Szeben. Vingárdról Szászvároson át Déváiig is húzódott postavonal.¹ Ez útvonal Ferdinánd erdélyi uralkodásának végéig módosult.

Apor kincstartó feljegyzése szerint ugyanis ez ősi erdélyi postaút hálózata ez volt: Szebentől—Nagybánya felé: Szeben, Csanád, Pánád, Kocsárd, Torda, Kolozsvár, Nemeszsuk, Iklód, Dés, Sósmező, Nagybánya. Kolozsvártól—Debrecen felé: Kórod, Berend, Zsombor, Magyaregregy, Bréd, Zilah. Szebentől—Brassóig: Porumbák, Szombatfalva, Sárkány, Feketehalom, Brassó. Sze-

Első postavonalak Erdélyben.

bentől—Karánsebes és Arad felé: Szerdahely, Szászsebes, Szászváros, Hátszeg, Marga, Karánsebes. Szászváros—Arad felé: Déva, Dobra.²

Ferdinánd uralkodása után a fejedelemség megszűnéséig a futárrendszer folytatódott.

Az 1690. évtől kezdve a szükségesség megkívánta, hogy Erdély és Bécs között az érintkezés erősödjék. Már a Lipót-féle diplomában benne áll, hogy a futárrendszer megszüntetésével a főkormánysház szervezzen németrendszerű postát. Ugy gondolták azonban, hogy külön erdélyi postamester legyen és a tisztviselők is az erdélyiek közül teljenek ki.³

Az uralkodó a postahelyekről való gondoskodást a főkormánysházra bízta ugyan, az első útirányokat azonban maga jelölte meg: Nagyszebenről—Brassóig, Nagyszebenről—Kolozsvárig, Nagyszebenről—Déváiig. Szebent azért helyezte középpontba, mivel ott székelt a katonai parancsnok, aki a mozgalmas időkben (Thököly felkelés, kurucvilág) Erdély hűségén őrködött. A Bécsbe hívott három főméltóság: Bánffy György kormányzó, Bethlen Miklós kancellár, Apor kincstartó az 1698 március 31.-én Bécsben tartott megbeszélésen az ottani urakkal abban állapodott meg, hogy a postások háromnegyed részének erdélyiekből kell kielőnő, csak a többiek lehetnek idegenek.⁴

A postaintézményt tisztán erdélyivé ilyen módon sem teheték, az uralkodó ugyanis a postai ügyek ellátásában a gr. Paar családnak kedvezett. A posta ugyan állami intézmény volt s a Paar család tagjai nem hűbérurai, hanem fizetett hivatalnokai voltak az államnak,⁵ de a posta személyüktől nem volt elválasztható. A postaállomások csekély eltéréssel ugyanazok maradtak, amelyeket Apor István Ferdinánd magyar király idejében megjelölt. A fővonal Zilahtól Brassóig észak-dél irányban szelte át az országot a következő állomásokkal: Zilah, Bréd, Egregy, Zombor, Kórod, Kolozsvár, Torda, Kocsárd, Pánád, Csanád, Szeben, Porumbák, Szombalfalva, Sárkány, Vledény, Feketehalom, Brassó, Kolozsvár—Nagybányai vonal: Kolozsvár, Nemeszsuk, Iklód, Dés, Sósmező, Bun, Remete, Nagybánya. Szeben—Hátszeg-vonal: Szeben, Szerdahely Szászsebes, Szászváros, Déva, Dobra, Hátszeg. A Márga-Karánsebes út megszűnt. Pénzhiány miatt Apor kincstartó a Szeben—Brassó és Szeben—Hátszeg útvonalat is mellőzhetőnek vélte, de ez nem következett be.

Az egyes helyeken a postamesterek indították a gyalogos és lovaspostákat, a postakocsikat, gondoskodtak a levelek gyűjtéséről és leadásáról. Fizetésüket a kincstartó teremtette elő. A postamesterek fizetését 144 forintban látjuk megállapítva, a posta évi kiadásául 5000, másutt 6120 forint szerepel. Az intézmény állandóságát a királynak 1698 április 6.-án kelt leírata biztosította. E leírata szerint a postahelyeket a főkormánysház hozza javaslatba és a felség állapítja meg. A postamestereknek csak egynegyed része lehet idegen.⁶

Apor sokat fáradt a postamesterek fizetésének összehozásában. Ennek fejében elvárta, hogy azok rendszeren teljesítsék kötelességüket. Panasza volt elég: A levelek elvesznek, későn, rendetlenül jönnek. Az előbb feladottak érkeznek utoljára. A postások a szegény embereket verik, rétjeiket pusztítják.

Az Arany-szarvashoz címzett vendéglő Bécsben.

Isznak és a leveleket postakocsisokra bízák. Azért azt kívánta, hogy a kamara a postamestereket intse meg és szigoruan járjon el velük szemben. Paar emiatt és a posták fizetlensége miatt neheztelt is Aporra. Ez védekezett: nem azért hirdeti Paar jó nevét, hírét, hogy vele nehézséget tartson. Ha tudná Paar, mondotta, hogy őt, mint kincstartót, mennyien ostromolják pénzért, inkább sajnálná, minthogy méltatlankodik.⁷

A rendszeres postaközlekedés és az olcsóság a postakocsin való Bécsbe járást elősegítették.

A bécsi gondolkörbe beilleszkedést nagyban előmozdították az újságok (novellák), amelyek onnét Erdélybe lekerültek. Ezek részben írottak voltak, részben nyomtatásban jelentek meg német, olasz és latin nyelven. Hetenkint kétszer jöttek ilyen újságok. Szerdán nyomtatott deák, nyomtatott olasz és kézírásos deák nyelven. Szombaton a különbség annyi, hogy az írott latin helyett írott német nyelvűt küldtek. A nyomtatásban megjelenő német újságot nem találták megfelelőnek.⁸

A Bécsbe kerülő erdélyiek többnyire vendégfogadóknak bőségében volt. A vendégfogadók többnyire valamely állatnevet, vagy jelt viseltek homlokzatukon. Aranyosgriff, Aranyas, Fekete-Sárgasas, Aranylúd, kigyó—bárány—ökör, Elefánt, Fehérkakas, Fehéroroszlán, páva—medve, stb. címeket találunk. Bethlen Miklós ott jártában az Aranyosgriffbe, máskor az Aranyosrécebe szállott.⁹ Bánffy György kormányzó a Háromkapához címzett vendéglőben szállt meg. Mások magánházakban laktak. Így Kálnoky Sámuel a Popovics-házban, utóbb a báró Schlegern Károly-féle házat vette bérletbe. Apor István először a tanácsosi házban lakott, majd a Szent Péter-piacon más szállásra költözött.¹⁰ A kancellária tagjai családjukat is Bécsbe vitték, tehát inkább magánlakásokat szereztek. A szerzetes házak is szívesen láttak vendégeket.

Bécs városa ez időben még a régi Bécs képét mutatta. Egészséges és sík helyen a Dunához közel feküdt, erős falakkal megerősítve. Nagy és kisebb erődítményeit mély és széles árok vette körül. Hat kapun keresztül lehetett kijutni a gabonában, gyümölcsben, szőlőben gazdag vidékre. Három óriási kaszárnyában rengeteg fegyver közepette, sok katona őrködött a város biztonságán. Egybe-egybe 30.000 katona is elfért. 600.000 ember lakta a várost, amelyhez viszonyítva az 1233 lakóház kevésnek tűnt fel, azonban a házak nagyok voltak és így bennük több család is kényelmesen ellakhatott. A várfalakon kívül a külvárosrészekben a terjeszkedésnek nem volt semmi akadályja.

A császári várat: a Burgot, külön árok karolta át, külön őrsége volt. Három összefüggő palotát foglalt magában, a császár- király, a trónörökös és a miniszteriumok lakóhelyeit. Néhány ezer katonája négy kapunál teljesített szolgálatot. Feltűnő épületek voltak a hercegek palotái, köztük a magyarországi nádoré: herceg Esterházyé. A grófok palotái között a Pálffyaké az országház közelében állott. Más uraknak is voltak szép palotáik, a paloták száma 50-re is felment.

A városban és a várfalakon kívül sok tér, piac volt ta-

lálható, üzletekkel, kirakodó vásárokkal, élelmiszerekkel. Különösen gazdag volt a város templomokban. A világhírű Szent István-templom kívül vagy 28 templom, 18 szerzetesház, 8 szabadon épült kápolna állott a város különböző helyein, köztük a jezsuitáknak nagy kollégiuma és 1698 óta a külvárosban a piaristák temploma és iskolája, a felség bőkezűségéből szépen kiépítve. A szerzetesrendek közül Erdély tanulóifjúságának nevelésében e két szerzet fáradt legtöbbit, a jezsuiták már ez időben, a piaristák Kolozsvárt 1776, Besztercén 1717 óta.

A kisebb erdélyi városok és falvak után tehát őseink méltán megbámulták a világvárost, amely akkor a török osztróm szerencsés visszaverése után (1683) a dicsőség mámorában úszott. Büszkeséggel töltötte el, hogy a kíváncsiakat elkápráztatta. Ónérzetesen mutogatták a két nagy szobrot. Egyik Szűz Máriának, a másik a Szentháromságnak tiszteletét hirdette. Az előbbi ércből volt, az utóbbi felhő- és ragyogó sugárdíszítésekkel a fogadalmi szobor dús ékítésében pompázott. Feltűnést keltett két kútdíszítés. Egyiken négy oroszlan, a másikon négy delfin szórta a vizet a száján keresztül a kivájt kagylóba. Páratlan a maga nemében a Burg gazdag régiségtára, ahol aranyos török császári trón, aranyláncok, koronák, aranyhajó, éggömb, gyöngyök, poharak, elefántcsontból készült hajó, vallásos képek és tárgyak nagy tömegben valának szemlélhetők.

Az erdélyieket méltán érdekelte a Szent Anna-templom a mellette fekvő kis jezsuita rendházzal. A próbaéves növényedékek laktak itt Hevenessy Gábor házfőnök gondozásában. Apor sokat megfordult e helyen, itt helyezte el pénzét, a templom számára tekintélyes alapítvány tett. Érdekelhette az erdélyieket a Szent Klára-templom, amely III. Endre magyar király, az utolsó Árpád, feleségének bőkezűségéből alapjában megbővült.

A nagy városban látványosság látványosságra halmozódott. 1698-ban három külföldi uralkodó is meglátogatta Bécsét. Egy német herceg, a lengyel király s Nagy Péter, az oroszok nagynevű cárja. Az utóbbi tiszteletére táncestélyt, tűzijátékot rendeztek és elvezették őt a császári kertbe.

A kertek közül akkor is a leglátogatottabb volt a Prater, amely különleges fáival, változatos rétjeivel, zajos patakjaival és árnyékos helyeivel csalogatta a látogatókat. A császár minisztereivel együtt gyakran kereste fel e szép helyet, hogy ott felüldjön és vadászgasson.

Ismeretes volt a tennisz, a billiárd, a sakk, a tornajáték. Négy lapdázó ház volt a városban. Az erdélyiek különösen kaptak a színházon, amely számukra újság volt. Báthory Zsig-

mond, Bethlen Gábor fejedelmek idejében az udvar ugyancsak vidám volt; ez utóbbi udvarában zsidó színtársulat is megfordult, az erdélyieknek azonban egyébként az iskoladrámákkal kellett beérniök. Bécsben a jezsuiták kollégiumának színpadán kívül a császári palotában is volt színház. Ez a darabok változatosságával, kellemességével és kiállításával nem kicsiny élvezetet szerzett. Bethlen Miklós az erdőben nappal császári előadást nézett végig, ahol más magyart is látott. A városban még két vígszínház csalogatta az idegeneket.

Az állatkertben oroszlánok, medvék, tigrisek és ritka madarak voltak. Különleges látványban volt részük az erdélyi kancellária tagjainak, akik az Aranyoroszlánhoz címzett vendégfogadóban helyezték el hivatalukat. E szállóban ugyanis vasárnapokon és ünnepnapokon medvékre, bikákra, vad és szelid állatokra vadászást tanítottak. Bizonyosan sok erdélyi sereglett oda, akik, már a kancellária közelsége miatt is, bizonyára e szállóban tömegesen laktak.¹¹

Ilyen volt Bécs, amikor az erdélyiek kezdtek oda feljárni. E látványosságok köré csoportosul minden megfigyelésük, szórakozásuk. Egyiket egy, másikat más dolog kapta meg s aszerint jegyezték fel észrevételeiket. Nyitott szemmel jártak a nagy városban s tapasztalataikról beszámoltak. A külföldi tanulmányutak alkalmával csak átmenő erdélyi diákok rövid feljegyzésein kívül részletesebb tudósítások is szólnak a fennjáró erdélyiek időtöltéseiről. Ezek bepillantást engednek a nagyfontosságú átalakulási korba, amelyben Erdély a német szokásokkal, életmóddal megbarátkozott.

A Bécsben megforduló előkelő erdélyieket a bécsi udvar is, a főurak is felkarolták. Lipót császár- király igénytelen, egyszerűséget kedvelő ember volt. Kedves napja volt, ha egy-egy szerzetesházban megebédelhetett. Megtörtént, hogy nyakába posta-kürtöt akasztva tért haza a vidékről. Mindamellett az udvar szórakozásaiban résztvett, amelyekre az erdélyi előkelőség is hivatalos volt. Vadászat, színház, tűzijáték, álarcosbál, külföldi uralkodók és követek fogadása, kihallgatások a leggyakoribb udvari látványosságok, ahová az erdélyiek be-bejuthattak. Uraink a bécsi főurakkal összejártak, közösen mulattak. A latin műveltség erdélyit, bécsit összehozott, sehol feljegyzés arról, hogy őseink az érintkezésben alól maradtak volna.

Amikor Apor a kormányzóval és kancellárral 1697 novemberében Bécsbe ment, újtjáról és ottartózkodásáról naplót írt. Egyéb naplókban, amelyek közel egyidőben készültek, sehol oly bőven nem olvashatunk arról, hogy a bécsi urak az erdélyiekkel mennyire összejártak. Gazdasági megfigyelései

(kertek, majorok, állatok, vásárok) az erdélyi gazdálkodásra is jellemzők. Naplója nyomán az erdélyiek bécsi életébe az eddigieknél mélyebb bepillantást nyerünk. Az udvari, a városi, a főuri életmódra vonatkozó ismereteink is bővülnek.

Apor Bécsben rendre járt mindent. Megnézte Szűz Máriának és a Szentháromságnak szobrát, volt a császári olasznyelvű operaelőadáson, a jezsuiták színelőadásán, császári vadászaton, a Burgban levő kincstárban, a császári kertekben és a sétáló helyeken Vallásos ember létére, miként útközben is tette, megfordult több templomban és szeretházban, körmeneteket nézett végig, résztvett a nagyheti szertartásokon, a császári kincstárban is megfigyelte a vallásos tárgyakat. Az aranyapjas vitézek felavatása, állatkert, liget is lekötötték figyelmét. A városban vásárokat szemlélt meg. E szórakozások pihenő órák voltak a sok tanácskozás között, amelyek az erdélyi pénz, adó, termésadó, a só és a vallás kérdéseiről folytak. E tanácskozások részben német urakkal, részben önmaguk között mentek végbe. Kihallgatáson voltak a császárnál és a császárnénál is. Számos jeles emberrel ismerkedett össze, akik közül sokat látott szállásán vendégül. Más esetekben ő ment hozzájuk látogatóba.¹²

A németekkel való közvetlen érintkezés másik helye maga Erdély. Az Erdélyben táborozó német katonaság tisztjei bejáratosak lettek Erdély úri családjaihoz, azokba be is házasodtak. Az összeházasodások révén pénz, jószág cserélt gazdát. A tisztek lakodalmakban, mulatságokban is résztvettek. Bánffy György kormányzó leányának esküvőjén a szebeni német generális is ott volt. Együttes szórakozásaikról Heiszler tábornoknak Teleki Mihálynál történt látogatása ad felvilágosítást. Vendégeskedés, lójáratás, zene, tánc szerepeltek. Az Erdélyben elszaporodó német tisztviselők csak fokozták a hatást. Ezek már állandóan az országban laktak, nemkülönben a kincstári bizottságok tagjai, akiknek feleségei az erdélyi úri asszonyokkal összeköttetést tartottak fenn. Thavonat felesége különben is magyar asszony volt.¹³

A nyugati szokások terjedését előmozdította az a körülmény, hogy Erdély régibb és előkelőbb családjai ez időben nyerték grófi és bárói rangjukat. Ezek fel-feljártak Bécsbe és ott mindent megfigyeltek. Rangjukhoz méltó szokások bevezetésében az ilyenek előljártak.

A fellendült kereskedelem is sok bécsit csalt Erdélybe. A bécsi kereskedők, sőt a katonatisztek is, marhákkal kereskedtek. Az erdélyiek Bécsben nagy bevásárlásokat tettek. Bánffy György és Apor 80.000 forintnál többet költöttek el ilyen

célra. Bethlen Miklós e költekezést rossz néven vette, de a bécsi előkelő életnek megfelelőleg ő is úrimódra jól élt Bécsben és sokat vendégeskedett.¹⁴

A bécsi és erdélyi németekkel való kapcsolatok Apor Istvánon keresztül kiválóan szemlélhetők. E kapcsolatok, változásokkal, másokkal is megisméltődtek.

A szebeni generálisokkal a jó viszonyt ápolta. A népszerű Veterani nagymértékben megnyerte az erdélyieket azzal, hogy előre megnézte az ajándékokat, amelyeket ezektől kapott. Ez eljárás kitüntetés volt Erdélyben. Veteranit Apor is nagyon megbecsülte. Rabutinnak, akit neki „nagynevű férfiak” ajánlottak be, köteles hűséget ígért, hogy őfelsége szolgálatában való igyekezete ez úton is szemlélhető legyen. Őt Szebenben is felkereste és nehézségeiben tanácsát kikérte. A lejött kamarai bizottságot házában látta és megvendégelte. Idősebb jóakaróit apatársnak nevezte. Ilyen alapon Aichpichl, pénzügyi tanácsos, Erdélybe jött katona fia beszédközben mint az ő unokája szerepelt. Apja miatt minden módon segítségére állott. Leiningen császári tisztet pártfogójává választotta, mint akinek, mondta, jóakarátát bőségesen tapasztalta. Bécsben szerzett ismerőseit üzenetekkel halmozta el. Rabutinnéra, Paarnéra, Kleinburgnéra Erdélyből is szívesen emlékezett vissza és ivott egészségükre.¹⁵

A vett szolgálatokat tettekkel viszonzta. Kleinburgot értesítette, hogy malacok, amelyeket az keresett, Erdélyben bőven vannak, csak küldjön embereket és ő segítségükre lesz. Értesítette őt az ökrök áráról is. A tehenekről és borjukról is írt neki, amelyekkel Kleinburg kereskedett.¹⁶ Az erdélyi állatvásár a bécsieknek jó üzlet volt, viszont Erdély is piacot szerzett.

Apor sok holmit hozatott le Bécsből, köztük olyant is, amelynek Erdélybe hozása itt újság volt. Hozatott puskaneműeket: vadásztáskát, kőből készült serét-öntőket, golyóbis-öntőt, serét- és portartó bádoggzacskót, olyant, amilyeneket „nagy emberek (t. i. németek) szoktak hordani”. A gyulafehérvári Báthory-templom tornyához pléhet hozatott onnét. Továbbá orvosságot és feleségének kerti veteményeket és virágmagvakat.¹⁷

Mint magyar, közelebről székely érzésű ember, a német pénzügyi tiszték beszivárgása ellen tiltakozott és éppen úgy aggodalommal nézte a Bécsbe rándulásokat. Apor Péter bécsi fényes esküvőjekor, az előkelő német vendégseregről hallván, megjegyezte: „A lakodalom hogy dicséretesen véghez ment, igen akarom, de félek attól, hogyha megízélik az erdélyiek, mind oda mennek házasodni.” Amikor meg Szebenbe utazott és útközben ebédelni a réten megszállván, látta, hogy Boér Sámuel nyári kesztyűben, amelyet Erdélyben még nem hordtak,

jön kocsijához, gúnyolódott vele: „Olyan a kezed, mint a cigány purdénak, most meleg van, annál inkább megfeketedik.” Boér sirt mérgében, amikor látta, hogy a kísérő nép kacag.¹⁸

Mindezek ellenére maga is belekerült az áradatba, amely az erdélyi ősi szokások elszintelenedésével járt. Bizonyítékaul annak, hogy a művelődésnek nemzetközi vonatkozásai is vannak, amelyek bizonyos fokig egyformaságot teremtenek.

Igy Apor Péternek, nevelt fiának, első gyermeke születésekor, Bécsbe írt, hogy Kálnoky Sámuelné, a fiatal asszony anyja, vegyen valami ruhácskát, gyermeknek való német öltözetet a kis leány számára. Német vendégei kedvéért, híres német szakácsot is tartott. Emberét küldötte egyik német parancsnokhoz, hogy ettől árpából készült apró gyöngykását kérjen, amilyent a németek esznek. Német lova mellett német lovásza volt, Bécsből német kertész jött le hozzá.¹⁹

Igy indult meg az átalakulás, amelynek megizmosodásáról Apor Péter történelmi művében annyit panaszkodik. Nemcsak új szokások átvételéről van szó, az átalakulásnak erkölcsi vonatkozásai is vannak. Az erkölcsváltozást elősegítették az ékek, amelyeket az új kormányzási rend a társadalmi osztályok közé vert. A főnemességet a rangemelésekkel osztotta meg, a kisipart a fokozódó behozatallal gyengítette, a kincstári munkásokra meg a termelés fokozásának eröltetésével rakott nagyobb terhet.

Az új és régi főnemesség között ugyanis versengés indult meg a rang megállapításában. Akik most grófi, bárói címeket kaptak, a leülésben, az országgyűlési névsor összeállításában elől kívántak járni, a többiek viszont a család ősiségét vették irányadóknak. A kérdést végül is az uralkodó döntötte el. A grófok, bárók e szerint a főtisztek után, a nemmágnások előtt ültek, a nagyságos cím ellenben csak az ősi főnemeseket illette meg.²⁰ Innét az erdélyi szokás, amely szerint a társadalom az ősnemeseket, ha nem is grófok, bárók, manapság is a legmagasabb címmel tiszteli meg.

A nagyobb polcon való elhelyezkedéshez pénz is kell. A napi élet követelményei, igényei emelkednek: új konyha, új bútorok, ruhák kellene. A nagyobb ranghoz jutott főnemesség erőteljes gazdálkodással, új jószágadományozásokhoz jutással, az államjövödelmek bérbebevételével, kereskedéssel, pénzek jó kamatoztatásával igyekezett pénzhez jutni. Így tett Apor István is.

Hasonló helyzetbe kerültek mindazok, akik nagyobb állásokhoz jutottak. Mivel a fizetések kicsinyek voltak, a nyugdíjnak meg csak a kegydíj formáját ismerték, az állásban lévők saját birtokaikból, szerzeményeikből éltek. Eddig a szerényebb életmód mellett

nem volt baj, de az általánossá váló igényesedés több költséget kívánt.

Természetes következmény lett az eladósodás. Apor Péter panasza szerint: Előbb az emberek nem gyűjtöttek pénzt és nem voltak adósok, szeretetben élt úr és paraszt. Utóbb adósok lettek a gőg mellett²¹

Idegen talajba átültetett szokások így állították szembe a békésen élőket és vontak közéjük választófalat. Nagyobb lett a különbség ember és ember között.

A mellett, hogy az erdélyiek az új rend szerint a kincstári jövedelmekből és a katonai állásokból hátrább és hátrább szorultak, terheik és az új életmóddal járó kiadásai egyre növekedtek. Annyira elszegényedtek az emberek, hogy az uralkodó 1698-ban két évre moratóriumot hirdetett, amely idő alatt a kölcsönadott összegeket nem volt szabad behajtani.²²

Az emberek rosszabbodástól félték, mire pénzmentés kezdődött. Apor István titokban pénzt vitt Bécsbe. A kincstár utóbb vele szemben támasztott követeléseit ilyen összegből térítette meg. De nem olyan nagy összeget, mint amekkorát egyes írók feltüntetnek. Cserei szerint a commissio 60.000 forintot hajtott be utódain. Bethlen szerint a commissio 56.000 forintig adósította meg. Hevenessy szerint a kamara 46.280 forint 50 dénár követeléssel lépett fel. I. József király irata szerint végeredményképpen 29.614 forint 14 krajcárt hajtottak be a jezsuitáknál lévő pénzből s Lázár testvére miatt külön 8333 forint 20 krajcárt a kamatokkal együtt.²³ Apor kincstartóságát megelőző időre vonatkozó elszámolások, az elszámolásokban való összevisszaság s hiányosság miatt ez nem nagy összeg. A hiány egyébként Balogh Ferenc főpénzbeszedő (fisc. perceptor) számadásai kapcsán tűnt elő s a hiány Aporhoz „látszott vezetni.”

A Bécsbe való pénzkivitelek oka az is, hogy Erdélyben még nem voltak bankok, a kölcsönöket magánemberek adták. Idővel a bécsi bankokban való pénzelhelyezés rendszeresebbé lett.

A Bécsben történő ügyelintézésék vadhajtása a vesztegetés. A kijárók jutalomra vártak, ettől közben a rangosabbak sem idegenkedtek. Apor pénzt kínált fel egyes pénzügyi tanácsosoknak, hogy mellette szóljanak. Kleinburg Aport Martinicz grófné támogatásával is kecségtette, mint akinek nagy szava van az uralkodó s a nagy emberek előtt. Apor tehát ennek részére is 100 aranyat küldött Kleinburg kezéhez. Kleinburg még annak az embernek részére is 30—40 aranyat kért, aki, mint írta, ennél a grófnénál legtöbbet tehet.²⁴ Így is sok ment ki az országból. A beállott németrendszerű kormányzásban és gondolkozásban Erdélynek a Lipótdiplomában biztosított jogai ilyen módon folytonosan gyengültek.

IX. Hatalmaskodások.

A tordai malom.

Torda határában, az Aranyos folyó mellett, elhagyott malom áll. Hajdan az Aranyos egyik ága és a Szindi patak hajtották. De a folyóágy eliszaposodott, a patak utat változtattott és a malom ott maradt egymagában.

Va amikor élénk élet uralkodott benne. Nagy volt forgalma, dús volt a jövedelme. Nem csoda tehát, ha szerencsésnek tartotta magát, aki birtokába juthatott. Hatalmas urak vetélkedtek érte, hogy megtarthassák. E törekvés révén a kis malom országos érdeklődés közepébe került, az országgyűlés, a főkörmányszék, a bécsi miniszterium, maga a király fáradt benne, hogy igazságot tegyenek és lecsöndesítsék a vihart, amely a malom körül oly hevesen tombolt.

A malom építése Nagyvárad elvesztéseig nyúlik vissza. A várost ugyanis a törökök 1660-ban elfoglalták és akkor sokan elmenekültek onnan. Tordára is kerültek közülök, akik ott megélhetés után néztek. Nehányan arra gondoltak, hogy az Aranyos folyón malmot építenek. Kiszemelték tehát az alkalmas helyet és azt a várostól elkérték.¹ A város segítségükre akarván jönni, 1674-ben az építést megengedte és a malmosokkal szerződésre lépett. E szerint ezek a Vámoshídon felül malmot állíthatnak az Aranyos folyó partján. A malmot 16 esztendeig bírhatják. Ez idő eltelte után a város a malmot magához válthatja, abban az esetben, ha az építési költséget kifizeti. Ha meg a malmot a város el akarná adni, annak megszerzésére a malmosoknak elővételi joguk van. Nagy, négykövű lett a malom. 1600 forinton épült fel, de évenként könnyen 1200 forintot hozott.² Építési költségét tehát szinte egy év alatt előteremtette. Az Aranyoson nem is volt más malom, amely ennyi jövedelmet hajtott volna.

A malmot azután sokáig a malmosok használták. Közben megritkultak. Özvegyasszonyok vették át uruk részét, vagy új tagokat vettek fel a társaságba. Így a malmosok közé állott a Teleki-család, maga Teleki Mihály is, a kancellár. Mivel az időben a főnemesek, nemesek, erősen kereskedtek, a Teleki-család társulása feltűnést nem okozott. A malmosok szívesen

vettek maguk közé főnemest, hogy elintézendő ügyeikben segítségükre legyen és őket megvédje. Teleki Mihály köztük létének tulajdonítható, hogy a malmosokat a malom használatában senki sem zavarta. Bár a 16 év lejárt, a város nem vette ki kezükből a malmot.

Több évtized telt el így zavartalanul, jó egyetértésben. A malmosok évenként összeszámolták a hasznot és egymás között elosztották. Végre aztán Szaniszló Zsigmond lett a főbíró. Ekkor, mint a mikor csendes vízbe nagy követ dobnak, a helyzet egyszerre megváltozott. A főbíró ugyanis nem állott a malmosok mellett, sőt abban fáradt, hogy a malmot tőlük elvegye. Bethlen Miklósnak ez időben Torda városában kis „hitvány” malma volt. Kétkövű malmocska a Rákos patakon, a Varga utcában. Szaniszló főbíró most biztatta Bethlent, mint tordai lakost, hogyha ő a várost ráveszi, vásárolja vissza az Aranyoson épült malmot s cserélje el a maga kis malmával.⁸ Az előnyös cserére Bethlen könnyen hajlott.

A dolog nem maradt titokban, mire a malmosok is észbekaptak és olyan pártfogó után néztek, aki Bethlennel fel tudja venni a harcot. Ellenfelére: Apor Istvánra gondoltak. Sok tekintetben ellenkező felfogással állottak eddig is egymással szemben, most az ellenségeskedésre új alkalom kínálkozott.

Nemes Péter nevű malmos, a többiekkel egyetértve, elment tehát Apor Istvánhoz, ennek lakóhelyére, Keczére. Előadván dolgát, rávette, hogy álljon a malmosok közé és 160 forintért eladott neki egy részt. Kikötötte azonban, hogy e részt senki-nek el nem adhatja. Apor semmit sem tudván arról, hogy Bethlen törekszik a maloméért, nem látta a rejtett szándékot és kezét adott.

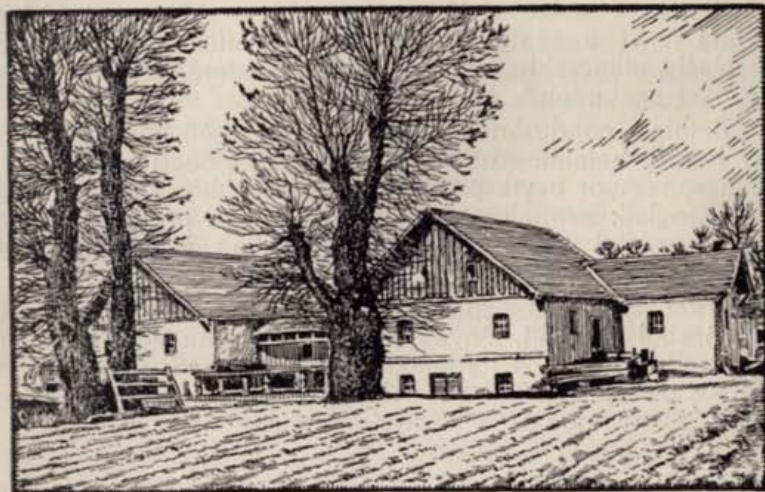
A csapda tehát sikeresen bezárult. Apor fogva volt és bár utólag iparkodott szabadulni, a malmosok most már ki nem engedték.⁴ Kénytelen-kelletlen is velük tartott, akik ilyen módon pártfogót nyertek a maguk igazának megvédésében. A város ugyanis a szerződés szerint 16 év elmúltával visszavásárolhatta a malmot, de a kikötés szerint, elidegenítés esetén, a malmosokat elővételi jog illette meg.

Igy hát az ellenfelek felvonultak, megkezdődött a küzdelem. Az egyik részen állott Bethlen, háta megett Torda városa. A másik részen Apor, háta mögött a malmosok és a törvény védelme. A két gazdag főúr megélhetésében vajmi keveset számított egy malom, de lassan tekintély kérdésévé lett az igazságkeresés.

A tordaiak ezután a maloméért járó 1600 forintot felajánlották, a malmosok azonban nem fogadták el. Erre a kolozs-

monostori konvent előtt a pénzt letették és a malomhoz való teljes jogukat hangoztatták. Bethlen meg a város felhatalmazásával törvény útján igyekezett a malmot kiperelni. A perkezésre onnan vette a jogot, hogy 1692-ben közte és a város között a malomcseréről szerződés jött létre.⁵

Mivel a malmosok a szerződést nem tekintették érvényesnek, felkészültek a védekezéshez. Először is meghatalmazó leveleket állítottak ki, amelyekben ki-ki a többi malmot felhatalmazta arra, hogy őt, akár egyházi, akár világi bíróság előtt, mindennemű dolgában, főleg pedig a tordai maloméban, védelmezheti.⁶ Apor István külön is akart hatni Bethlenre.

A tordai malom.

Minden szándéka az volt, írta Bethlennek, hogy a malom minél istenesebb és átok nélkül való úton juthasson Bethlen kezébe. Nem pap, hogy lelkiismeretet vizsgáljon, mindazonáltal neki is úri háza lévén, annyi sok éhenhaló özvegy s árva kiáltását, sírását házatól távoztassa el. Bizony minden sóhajtás nélkül idővel Bethlené lesz a malom. Isten előtt kedvesebb, világi emberek előtt is méltóságával becsületesebb lesz. Mostoha fia: Korda Zsigmond által szóval is izent.⁷ Bethlent azonban az érzékeny szavak nem hatották meg.

Az elfojtott emberi keserőségek éppen úgy kirobbannak, miként a tüzhányóban összegyűlt anyagok is felszínre törnek. Az történt, hogy Bethlen Miklós fegyveres hajduival éjnek

idején a malmot megrohanta és a birtokosoktól erőszakosan elvette.⁸

Ez eset nyilvánvaló hatalmaskodás volt. Törvényes ítélet nélkül, fegyveres kézzel a másét elvenni, a közrendbe ütköző cselekmény. Ezzel mindenki tisztában volt. A malmosok sem hagyták tehát annyiban, hanem sok ide-oda járás, próbálkozás után ők is gyökeres megoldást kerestek. Amikor tehát Bethlen éppen Bécsben járt, 1696-ban, február 8-ikára virradólag, a malmot megrohanták. Bellen cselédei azonban rájuk mentek, úgy, hogy 200 véka gabonát tudtak csak elvinni. Aki futhatott, elfutott, a többieket, akik nem tudtak elmenekülni, Bethlen szolgálói bilincsekbe verték. A nemes embereket Bethlenné nem bántotta, de a szolgálakat törvény elé idézte. A megyei bíróság a támadásért a szolgálakat pénzbírságra ítélte, amely összeg lefizetéséig bilincsekben maradtak. A hazatérő Bethlen bocsátotta őket szabadon.⁹

Bethlen gondoskodott róla, hogy az eset, amelyet a törvény kisebb hatalmaskodásnak minősített, a bécsi udvar fülébe is eljusson. Apor egyik pártfogója ugyan abban fáradott, hogy ott ne foglalkozzanak vele, de nem tudta megakadályozni, hogy az erdélyi ügyek tárgyalása közben az ügy minisztertanács elé ne kerüljön.

A kedvezőtlen hangulat, amelyet az erőszakosság a minisztertanácsból kiváltott, lényegesen hozzájárulhatott ahhoz, hogy a király Bethlennek a tordaiakkal való szerződését megerősítette. Az okiratba azonban befoglalta, hogy ha valaki ellentmond, az folyamodjék a királyi udvarhoz.¹⁰

A malmosok igazságkeresésének lehetősége e szerint továbbra is megmaradt. Sőt az történt, hogy a kocka váratlanul szerencsésükre fordult.

Tordán ugyanis a megyei bíróság: a megyeszék összeülvén, Bethlen malomfoglalását nem tartotta jogosnak. Ez ítéletnek következménye most már az lett volna, hogy Bethlen a malmot adja át s ügy keressen igazságot. Apor tehát, mint Torda megye főispánja, utasításul adta, hogy két városi bíró két közelfekvő falu bíróit maga mellé vevén, menjen el a malomhoz, hivassa oda a városi hadnagyot: Kászoni Istvánt, az ítéletet előtte olvassa fel s mondja meg, hogy a malmot adják ki (1697).

Az assessorok kimentek, a hadnagyot is kihívták. Ez azonban kijelentette, hogy Apor is részes lévén a malomban, az ítéletet nem kézbesíthette volna.

Apor hasonló parancsot adott Hegyesy András és Kovács

János tordavármegyei főbírónak és viceispánnak és a malom visszavételét haladék nélkül elrendelte.¹¹

Bethlen azonban a királyi iratban bízva, az átadást halogatta, mire maga az országgyűlés foglalt állást ellene és kényszerítette, hogy akinek jószágát elvette, ideértvén a tordai malmot is, adja vissza.¹²

Egy ember az egész országgal nem dacolhatott. A közvélemény elfordulása Bethlent megdöbbenetette és az elvételt nem merte megakadályozni. Vitéz András és Hegyesy Mihály 1697 július 11.-én iratot adtak ki, hogy a főkormányszék meghagyásából a malmot ők vették birtokukba.¹³

A vihar tehát látszólag elült és a malmosok nyugodtan szedegették a vámot.

Bethlen azonban nem nyugodott. Miután lenn nem kapott igazat, támogatásért az uralkodóhoz fordult. Nagy meglepetésre 1698 április 2.-án kelt iratot mutatott fel, amely szerint a felség a malmot neki adta.¹⁴

A főkormányszék azonban a felség parancsának végrehajtásával nem sietett. Ugyanis a malomper is egy volt azok közül az ügyek közül, amelyeket a hazai bíróság kikerülésével Bécsben intéztek el. Az alkotmány szerint a felség csak az erdélyi bíróságtól hozzá fellebbezett perekben dönthetett. A főkormányszék tehát most is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a törvény a maga rendjén folyjék és Bethlen a táblán annak módja szerint pereljen.¹⁵

Bethlen ingerültsége a huzavona miatt érthető, amelyet Apor még fokozott. Az 1699 szeptember 14.-i főkormányászéki gyűlésen ugyanis, amelyen mint tanácsurak mindketten ott voltak, a vita hevében odavágta Bethlennek: „Héjjába, héjjába, nem fél a malom kegyelmedtől, mert istentelenséggel jár kegyelmed. Járjon az ország dolga után kegyelmed, mert kegyelmed nem mondja magát peresnek, de latrabb a peresnél“. Végül hazugnak nevezte Bethlent, ez viszont Aport.¹⁶ A két nagy férfiú így sértegette egymást a malom miatt.

Bethlenben ki nem alvó tűzzel forrott az indulat e megsejényítés miatt. Hogy számon kérje, két esküdt jegyző útján, az országgyűlés elé idézte Aport. Amikor ezek megbízásuk szerint Apornál megjelentek és jövetelük célját előadták, az így felelt: „Édes öcsém, egyebet nem mondhatok, hanem a pert nekem készítsétek el“.¹⁷

A főkormányszék, amíg a malom dolgában az igazság ki nem derül és a felséget fel nem világosíthatja, ezután a malom kezelését maga vette a kezébe. A malmosok, hogy az eljárást könnyítsék, a kézhez adást maguktól elősegítették.¹⁸ A

főkormányzók a malmot körülbelül egy évig zárlat alatt tartotta, úgy találván, hogy a per folyamán mindkét fél hibázott.¹⁹ Közben Bethlen az átadást folytonosan sürgette és azzal fenyegetődött, hogy újból az uralkodóhoz fordul. A főkormányzók kérte, hogy szándékával hagyjon fel, de eredmény nélkül.

A kérdést végül is az erőszak döntötte el. A felség ugyanis meghagyta, hogy Rabutin generális a malomra vonatkozó intézkedését perlekedés nélkül hajtsa végre.²⁰ A malom tehát Bethlené lett. Ma is a Bethlen-malom nevet viseli.

A viczei per.

A viczei Mindszenti családot Mindszenti Benedek nagyra emelte. Udvarhelynek volt a várkapitánya, az erdélyi dézsmák haszonbérelője. Majd Doboka vármegye főispánja. Báthory Zsigmond fejedelem a Szinán pasa ellen viselt hadjáratban a székelyeket vele ültette fel. A Basta korszakban Rudolf magyar király hívének vallotta magát, ekkor követségben Bécsben is megfordult. Hűségéért és szolgálataiért több birtokot kapott, amelyekről Báthory Gábor fejedelem 1607-ben adománylevelet állított ki.

Nagyobbrészt a most kapott birtok lett utóbb forrása a pernek, amely nagy zajjal Erdélyben kezdődött, Bécsben nagyda dagadt, majd csendes ellaposodással ismét Erdélybe húzódott. Évtizedekig elnyúlva dagadó árjába sodorta az erdélyi vezető embereket, a bécsi minisztereket, magát a császár-királyt, a királynét is. Az eset nagynevű egykorú erdélyi történetírókat is foglalkoztatott.

Mindszenti Benedektől fia, Gábor, örökölte a birtokot. Ő is a Habsburg-házhoz kötötte magát és emiatt I. Rákóczy György magyarországi hadjáratában nem vett részt. Erre őt a fejedelem hűtlenségi perbe fogta és csak nehezen ment bele abba, hogy a birtok Mindszenti Gábor hátrahagyott félárványának, Erzsébetnek, kezén maradjon használatra. A leány helyett anyja: Péchy Erzsébet ügyelt fel a birtokra. II. Rákóczi György fejedelem idejében a birtok jogi helyzete teljesen tisztázódott, ugyanis 1650-ben azt a kincstári jószágok lajstromába írták. Külön kegyesség volt, hogy Mindszenti Erzsébet a birtokot 14.000 forint zálogsszeg lefizetése ellenében továbbra is kezelhette. Apafi Mihály adománylevele szerint az anya és gyermekei: Erzsébet, János, György, Krisztina életük végéig megtarthatják.¹

E gyermekek atyjuk: aranyi Kapi Gábor után a Kapi-

családhoz tartoztak. Közülök Erzsébet lett az, aki a nagy per révén nevet szerzett magának a történelemben.

Kapi Erzsébet már a per előtt nagy hányattatáson esett keresztül. 1676-ban Bethlen Elekhez, Apafi fejedelem tanácsosához, ment férjhez. A lakodalom éppen Béli Pál felkelése idejében ment végbe Viczében, Doboka vármegyében, a Kapiak udvarházában. Bethlen Elek előzőleg Béli Pál leányát jegyezte el, de az eljegyzést felbontotta. Most úgy hírlett tehát, hogy Béli Pál és a felkelésben való részvétel gyanújába esett Bethlen Miklósnak felesége 100 tolvajt fogadtak fel, hogy a lakodalmas népet és a fejedelem híveit ott lemészárolják.² A hiszterizálás azonban vaklármának bizonyult.

A fiatalasszony nagyanyja, Péchy Erzsébet, fehérművekben, ruhákban, aranyművekben mesés felszerelést adott a férjhezmenetelkor unokájának. Huszonhat különböző selyemmel varrott vánkoshéjat, negyvenhat egyszerű vánkoshéjat, tizenöt selyemmel varrott lepedőt, negyvenhét abroszt, különböző kendőkből vagy százat, tizenegy szebbnél-szebb szoknyát. Az egyik bársonyszoknyán kilenc rend ezüst csipke díszlett. A másiknak a lán széles aranyújtás húzódott, a válla is aranycsipkés volt. Hasonló pazar kiállítású volt a többi is. E ruházatot nyestprémmel, bársonnyal, aranycsipkével díszített palástok, menték egészítették ki. Gyöngyös pártáin arany boglárók csillogtak és gyémántkövek ragyogtak. Hasonlóképpen gyémánttal voltak telve függői, hajtűi, homlokdíszei. Huszonkét aranylánc és sok más drágaság egészítették ki a gazdag kelengyét.³

Bethlen Eleket azonban a szép keret, amelyben az asszony így megjelent, nem sokáig kötötte le. Élete eddig is viharos volt, ezen utóbb sem változtatott.⁴ A dolog vége az lett, hogy a házastársak rövidesen elváltak. Csendes mártíromság helyett az asszony is csakhamar új házasságkötésben keresett vigasztalást; özvegy emberhez, Toldalagi Jánoshoz ment férjhez. Nagy vagyont érő családi kincset gyűjtött most is össze, amelyet férjhezmenetelekor magával vitt. Két hintót hat-hat lóval, aranyos evőeszközfelszereléseket, ruhákat, pénzt és még Bethlen Gábor fejedelemtől kapott ezüzládát szállított el.⁵

E házasságból egy fiú és egy leány született. Az asszony gyermekeihez nagy szeretetet mutatott, de urával való együttélése sehogy sem sikerült. Toldalagi nem vált be, mint közéleti ember, családjához sem ragaszkodott. Cselekedetei miatt tiszteiben csak Teleki Mihály pártfogásával maradhatott meg, akinek viszont e jóakaratot birtokajándékozással kellett megfizetnie. Teleki a családi viszálykodás lecsillapítására is vállalt

kozott, az asszony panaszait meghallgatta, Toldalagit megváltozásra intette. Kötelezvény kiállítására is rávette.⁶

Fogadja hitére, ígérte meg Toldalagi, hogy ennek utána minden egyenetlenségnek békét hagy, feleségét igaz házastársának tartja, minden ellenkező dolgot szívéből kivet, egyszóval ezután vele rendes, törvényes, becsületes életet él, az asszony is megtartván az ő hozzávaló hűségét. Ígérte, hogy feleségének és testvéreinek jószágait el nem idegeníti és őket megsegíti.⁷

Az érzések azonban írásokkal nem kormányozhatók. Az asszony panaszai tovább is megmaradtak. Viszont Toldalagi is a feleségét és annak családját élete megrontójának tartotta. Sűgással-bűgással vádolta feleségét, aki az ő életét megkeserítette, őt elveszítette.

Annyira elhidegült a helyzet, hogy feleségére reátámadt, amidőn ez az ő szobájába belépett. Felesége órákig elülhetett-elállhatott mellette, egy szót sem szólt hozzá, ellenben bejövő szolgálóihoz szíves volt és azok előtt feleségét gyalázta. Ha felesége betegségében őt gondozni akarta, elküldte magától. A gyermekekre sem volt kíváncsi, egy hétig is el volt anélkül, hogy utánok kérdezett volna.

Az elkeseredett asszony erre választást ajánlott: Vagy kezdjenek rendes házas életet, vagy ha jobb egyszer végének szakadni, akkor váljanak el. Ha őt apja a válás után nem akarná eltartani, akkor beáll egy kolostorba. Az ajánlatot sok panaszhang kíséretében az urának megírta. A támadó keserűség enyhítésére mézes lepényeket mellékelte az írás mellé.⁸

Toldalagi János mindezekre meghatódott és „édes” feleségének visszaírt: Sok hiábavaló dolgot kerített össze, mondotta, amelyekre meg tudna felelni. Hazamenvén, ezt meg is teszi. A lepényeket kedvesen vette.⁹ Azonban minden maradt a régiben.

Két évre reá végül is elváltak. Kapóra jött, hogy kitűdött, hogy az asszonyt urához negyedíziól való vérség fűzi. Ezt az asszony megtudván, „megirtózott” és elválást kívánt. A kolozsvári unitárius egyház, amennyiben Toldalagi unitárius volt, a házasságot az ország törvényeivel és az egyházi szabályokkal ellenkezőnek tapasztalta, azért azt 1688 január havában megsemmisítette.¹⁰

Az elválást az asszony számára elviselhetővé tette az a körülmény, hogy erre az időre elszakadtak a szálak, amelyek őt urához kapcsolták. Az történt ugyanis, hogy három hónappal később „egy maga szolgájához”: Jábroczy Ádámhoz kötötte jövő életét.¹¹ Az eset méltó feltűnést keltett, mivel a híres Mindszenti és Kapi-család tagja egy felsőmagyarországi szabó-

legényt választott házastársul. A Jábroczyaknak még nemeségét sem látta mindenki tisztázoltnak. Tény azonban, hogy az erdélyiek utóbb nemes embert illető megbízással látták el.¹² Írásaiban nyilatkozó fogalmazása, azok rendes kiállítása tanult embernek tüntetik fel.

Jábroczy Ádám tehát meglehetősen jómódba jutott, szolgálai sorsból birtokos lett a házasság révén. A Kapi-család ugyanis Belsőszolnok és Doboka vármegyékben tekintélyes vagyonnal rendelkezett. Így a család kezében voltak azok a helyek, amelyek 1650-ben a kincstári javak közé kerültek. Ezek: Vicze, Csaba, Báton, Újfalú, mint egész falvak Belsőszolnok vármegyében. A családnak ezeken kívül a következő helyeken voltak rész-birtokai (portioi): Doboka vármegyében Boncznyíresen, Pénteken, Felsőgyékényesen, Búdoson, Sajgón, Hesdátton, Vizszilváson, Kecsetszilváson, Páncélcsehen, Szótelken, Borzáson, Kételen, Alsótökön, továbbá Kecseten, Fodorházán, Szászenccsen, Málomban, Fügén, Egresen Belsőszolnok vármegyében.¹³

Az említett helyek közül Felsőgyékényes, Hesdát, Sajgó, Boncznyíres 1650-ben a kincstári javak között szerepelnek, de valószínűleg nem Mindszenti-birtokrészek, mert utóbb sem sorolták fel azokat a Mindszenti birtokok között. Az említett helyeken kívül a családnak egyebütt is voltak birtokai.

Kapi Gábor gyermekei az anyai birtokokat: Viczét, Csabát, Bátont, Újfalut egymás között négy részre osztották. A felosztás alapján Kapi Erzsébetnek jutott Viczének negyedrésze és Bátonnak fele. A viczei udvarháznak is negyedrésze az övé lett.¹⁴

Az apa Sáros megyében élt, négy gyermeke közül három nem maradt erdélyi lakós. Életkörülményeik úgy alakultak, hogy készek voltak birtokuktól megválni. Legtermészetesebb lett volna, hogy azt testvérüknek, Erzsébetnek eladják. De a testvérek között hiányzott az egyetértés, másrészt Erzsébetnek a vételhez, amint az eseményekből is kitűnik, a kellő időben nem volt elég pénze.

A helyzetet Apor István felismerte és mint jó gazda és vagyongyűjtő ember azon volt, hogy a birtokokat megvegye, a kincstári birtokhoz tartozó falvakat meg magára írassa. Ez utóbbi törekvésehez támaszul szolgált neki az a körülmény, hogy tagja volt a Societas Arendatorianak, vagyis annak a főkormányzói tagokból és főurakból alakult társaságnak, amely a kincstári jövedelmeket kibérelte. E társaság az uralkodótól felhatalmazást kapott, hogy a jögtalanul bírt kincstári jószágokat felkutassa.

Apor a két fiatalabb testvérnél: Györgynél és Krisztinánál már 1689-ben célt ért. György a saját birtokát olyan megoko-

lással eladta, hogy az árából más országban többet vehet. A családi megnemértés okozta, hogy a vétellel testvéreit előzőleg meg sem kínálta. Kapi Erzsébet, amikor ezt megtudta, a vételnek ellentmondott és jogát a törvény előtt is kereste. Azt állította, hogy öccsének előbb a családtagokat kellett volna megkérdeznie. Keresete azonban a vármegye gyűlésén megfeneklett, ahol nyolc éven át nem tartottak törvénykezést. Krisztina, Pető Istvánné, a maga részét először bérbeadta, u. m. viczei birtokrészét az udvarházbéli résszel együtt, továbbá borzási, kétféle birtokrészeit, kecseti udvarházát, három birtokrészét Doboka vármegyében, ezeken kívül bátoni, mályomi jószágát, 1200 magyar forintért. Ő is testvére megkérdezése nélkül járt el. Kapi Erzsébet megint tiltakozott, Aport a főkormányshéz ülésére, vagy országgyűlésre idézte, de a helyzeten már nem változtathatott. A bérbevevéskor ugyan még Apornak a bérletösszeg visszatérítését ígerte,¹⁵ de letételéhez, úgy látszik, nem lett volna pénze.

Viczeből tehát már az udvarház egyrésze, megfelelő birtokkal, az Apor kezén volt. A többi részt a törvény segítségével igyekezett a birtokosok kezéből kivenni. Mivel a Societas a felség engedélyéből kincstári javakat visszaválthatott, az ő kérésére a fiscalis-director a főkormányshéztól parancsot eszközölt ki, hogy a Kapi-család a kincstári jószágokhoz való jogát bizonyítsa be, vagyis adományozólevelét átvizsgálás végett adja elő.

A család csak ismételt felszólításra mozdult meg. Mivel Apafi fejedel m intézkedéséből az adomány a testvérek élete végéig szólott, a fiscalis-director a keresetet arra az alapra kívánta helyezni, hogy a javadalmasok érdemes személyek-e? Eljárását az Approbata Constitutio megfelelő intézkedésére alapította. A Kapi-család megbizottja a főkormányshézi ülésen, ahol az ügyet tárgyalták, halasztást kért azon az alapon, hogy a családtagok csak felerészben vannak jelen. A fiskalis director és Apor, mint a kincstári jószágok egyik bérlője, azonban ítéletet kívánt. Határozattá lett: A tulajdonosok érdeme nem tűnik ki ugyan, de mert az adakozás életük végéig szól, megfontolást kívánt, hogy az érdemtelenység miatt elvész-e az adomány.¹⁶

Ezután Apor Kapi Krisztinának birtokát meg akarta venni. Kapi Krisztina azt óhajtotta, hogy előbb kérdezzék meg Erzsébetet. Apor a kívánságnak engedelmeskedett és 1696 december 29.-én a vármegye két tisztjének kezébe utasítást adott. Eszerint gróf Pető Istvánné, Kapi Krisztina „mivel a haszontalan személyvesztő külső világi életnek renunciálván, magát a szent

szerzetesek közé ajánlotta", Erdélyben levő jószágát 12.000 magyar forintig el akarja adni. Azért Krisztina nénjét megkínálja, hogyha 20 nap alatt kezéhez akarja venni Erdélyben levő ős jószágait, a 12.000 forintot tegye le Magyarországon atyjuknak, Kapi Gábornak udvarházánál. Krisztina ugyanis valószínűleg atyjánál tartózkodott. Kapi Erzsébet el is ment. 15 nap alatt oda érkezett, a pénzt is elvitte, de akkorra, Kapi Erzsébet szerint, Krisztina a pénzt Apor Istvántól már felvette. Kapi Erzsébet erről írást vett és Apor törvénybe idézte.¹⁷

Kapi Erzsébet most az adománylevél megújításával akart a helyzetet segíteni. Véleménye szerint új adománylevél megváltoztathatja az egész helyzetet. Kérését adott tehát be az uralkodóhoz és abban új adományozást kívánt.¹⁸ Az uralkodó e kérést véleményezés végett a főkormányshékhöz küldte. Apor most tartott attól, hogy a főkormányshék az asszonyok pártját fogja. Ugyanis a főkormányshék tagjai is szereztek a kincstári jószágokból adománylevelek útján részeket, ezek tehát az adományozások állandósága mellett foglaltak állást.

Tehát pártfogóihoz részletes tudósítást intézett, kérve azokat, hogy új adománylevél kiállítását akadályozzák meg. Ugyanilyen tartalmú iratot intézett magához az uralkodóhoz is. Kifejtette, hogy neki, mint a kincstári javak bérelőjének, joga van fiskuszavak visszaváltására. Erdemei vannak, mivel a felség szolgálatára igen nagy összegeket adott. A Kapi családból csak ketten perelnek s ők tudják csak, milyen alapon, az összesek nevében beszélnek. Továbbá Jábroczy Ádám, Kapi Erzsébet ura, a Thököly-féle felkelésben volt részes, hasonlóképpen Kapi János is csak most tért vissza a felség hűségére. Az asszony meg nem jóhírű. Tehát a c alád nem érdemes az adományozásra. Azoknak egyenkint 3000-3000 forintjuk van benn a kincstári javakban, ellenkezőleg ő egyedül 7000 forintot fektetett be. Az adománylevél kiállítása nem helyes, mivel ötnek nem lehet egyszerre adakozni életfogytiglan, az adományozottak között az első különben is a már elhalt Péchy Erzsébet. Kapi Erzsébettel kész kibékülni, más helyen őt kielégíteni. Kapi János részéért letesz 3600 forintot. Tisztessége kárára azonban a kezdett dolgot abban nem hagyhatja; nem a javak lényegét, hanem tisztességét félti. Az erdélyi ügyvivőnek is írt ez ügyben.¹⁹ A fejlemények mutatják, hogy sikerült neki Jánosnak a részét is megvennie, Kapi Erzsébet ugyanis azt mondja, hogy testvéreitől Apor mindent megvett.²⁰

Erzsébetnek megmaradt tehát a viczei udvarháznak negyedrésze, a viczei birtokból egy birtokrész (portio) és Bátonfalunak a fele. De voltak neki még olyan birtokai is, amelyek a

felsorolt Kapi birtokokhoz nem számítottak. Apor törekvése a jövőben most már csak arra irányult, hogy ez udvarházrészét és viczei birtokrészét megszerezze. Így lett volna teljessé a Kapi testvérektől megszerzett viczei birtok.

A sok huza-vonára, amely a birtokok körül forgott, végül maga a kormányzó lépett fel békéltető gyanánt. Két guberniumi tanácsost választott ki: Haller Istvánt és Keresztesi Sámuelet, melléjük adta Sárosy János ítélőmestert, hogy az egyezkedést hajtsák végre. Ő maga is közbenjárt az egyezés sikeréért. Apor Kapi Erzsébetet birtokokkal akarta kielégíteni. Mivel kincstári birtokokat örökösen eladományozni nem lehetett, azon volt, hogy a Kapi családnak szóló adományozást ő reá írják át.²¹

Kapi Erzsébet nem szívesen tárgyalt az alkuról. Ő az átadott kincstári birtokokat és Kapi-ősjóságokat vissza akarta szerezni, nemhogy a megmaradtakat is átadja. Az évek azonban megmutatták, hogy a birtokok visszaszerzésére irányuló törekvése nem vezet eredményre. Másrészt attól tartott, hogy Apor István szándéka, amellyel a családot productiora akarta kényszeríteni, idővel sikerülhet. Mivel látta, hogy a nagy úrnak, Apor Istvánnak, ellenállnia nehéz, legalább a jövőre nézve akart megfelelő megoldást biztosítani. Azt kívánta tehát, hogy az egyezés a gyermektelen Apor-házaspár haláláig szóljon, ezek halála után viczei jószága visszaszálljon, sőt a testvérektől eladott birtokok is visszakerüljenek. Apor viszont a saját családja részére gyűjtött és örökre kívánt birtokokat szerezni. Álláspontjukban itt a különbség, amely miatt szemben állottak egymással.

Kapi Erzsébet először kárpótlásul a boncznyíresi jószágot kívánta, és az épületrészekért 1000 forintot. Olyan feltétellel azonban, hogy az Apor-házaspár halála után a viczei birtok ingyen, azaz az 1000 forint visszafizetése nélkül szálljon reá vissza. Amit meg Apor az ő testvéreitől vett, pénzen azt is visszaválthassa. Ezt az ajánlatot Apor kereken visszautasította: Ha vas volna is a lábán, le nem vágatná, üzenté. A második tárgyaláskor Erzsébet késznek nyilatkozott arra, hogy „hozzányúl” Bátonhoz. Olyan feltétellel azonban, hogy a majorkodó szántóföldeket, a malmot, amelyet Viczén a Kapiak építettek, Apor ne kívánja. Tehát csak a jobbágyokat kapná meg és a kastélybeli részt a földeken kívül. Apor ezt is keveselte.

A harmadik megkeresésre az asszony az alkura reáhajlott olyanformában, hogy a viczei erdőről maga szükségére tűzifát vételhessen, az épületekért az 1000 forintot megkapja és a viczei kastélyra, a Kapi-család ez őshelyére, feltett családi címereket Apor nem háborgatja.

Sok könnyet hullatott és sokszor hangoztatta a tanácsurak előtt, hogy nem jóakarata szerint alkuszik, hanem mert kénytelen vele. Kedve ellen adja, nem tehet róla, vonakodott Kapi Erzsébet. Sárosy ítélőmester erre visszavonta magát: „Kegyelmed kezét be nem veszem, kedve ellen olyan contractust nem írok.” Az asszony végre beletörődött és kezet adott.

A megállapodás 1697. július 30.-án történt Tordán. Írásbafoglalására azonban már nem maradt idő, mivel a főkormány-széki urak, akik főkormányiszéki gyűlésre jöttek össze, hamarosan elszéledtek. Keresztesi azt ajánlotta, hogy távozásuk előtt vegyék a megállapodást fogalmazásba. Sárosy azonban megnyugtatta, hogy ő nem felejt el a mondottakat. A szerződést aztán ő 1697 július 30.-ról szóló keltezéssel kiállította, aláírta és a két tanácsúr aláírásának megszerzésére Apornak azt átadta. Haller megjegyzés nélkül aláírta, mivel csak azt nézte benne, hogy kényszerítésről van-e benne szó? Keresztesi

Kapi Erzsébet aláírása.

éppen betegeskedett, amikor a szerződéssel Apor embere megérkezett. Amikor társai aláírását látta, a szerződést el sem olvasta, hanem aláírta. Ahogy aztán mégis az írásba beletekintett, abban olyan kitételeket látott, amelyekről nem emlékezett, hogy előfordultak volna. Azt gondolta azonban, hogy a legközelebbi főkormányiszéki gyűlésen eszébe juttatják, hogy történt minden és jobban visszaemlékezik. Apornak azonban megírta, hogy a szerződés iránt kétsége van.²²

A szerződés a három kiküldöttnek aláírásával jogerőre emelkedett. Tagadhatatlan, kiállításának külsőségeiben bizonyos felületesség mutatkozott, ami elkerülhetetlen, ha megszóvege-zésekor a szerződő felek mindannyian nincsenek jelen.

Amikor a szerződést Kapi Erzsébet előtt felolvasták, a magáénak nem ismerte el és ellene tiltakozott. Tiltakozásának oka a záradék, amely a szerződés végén állott. E szerint ő sem magának, sem maradékinak semmi jogot fenn nem tart, ha meg a szerződést megmásolná, akkor mindene vesszen el. A szerződés szerint Viczét Apornak, feleségének és két ágon levő maradékinak örökösen és megmásíthatatlanul adja. Azt állította, hogy a tárgyaláskor a „nullum ius”-ról, vagyis a jogel-vesztésről szó sem volt, ő ilyen kitételbe bele nem egyezett.

Sőt tovább ment, amidőn azt állította, hogy a megállapodás csak Apornak és feleségének haláláig érvényes.²³

E záradék lett a kő, amelyen a nehezen létrejött egyezség felborult. A szerződés maga formailag megtámadhatatlan, tartalma ellen azonban az egyik szerződő fél ilyenformán szót emelt. Az előzetes tárgyalásokból kitetszik, hogy Apor hallani sem akart arról, hogy a szerződés érvénye csak az ő és feleségének haláláig tartson. Ezt a leghatározottabban ki is fejezte. Ilyen alapon tárgyaltak tovább. A szerződésben az örökösödés kifejtése tehát már csak részletezés, amely magát a szerződést nem érvénytelenítheti. Ilyen alapon állott maga az ítélőmester, aki a szerződés helyességét vállalta, ilyen alapon Haller István főispán, tanácsúr, aki azt mondta, hogy a jogról való lemondást odaírni ilyen szerződésnél általános szokás. Keresztesi Sámuel, mint kereskedő ember, nem volt annyira jártas a jogi formákban, mint társai, a nullum ius kitételen tehát fennakadt.²⁴

A szerződés megkötése után két nappal Apor István mostohafiát, Korda Zsigmondot, Kapi Erzsébethez küldte az 1000 forinttal és rendelkezett, hogy a bátoni jószágot bocsássák az asszony kezébe. Fejtegette előtte a szerződés előnyeit és kívánságainak teljesülését. Így az asszony a viczei erdőből fát kívánt. Ő meghagyta, hogy engedjenek neki fát szedni, de csak ledől fákat, élő és makktermő fákat ne bántson. Az asszony szántóföldeket kívánt, ebből van elég Bátonban. Malmot óhajtott, olt az is van. Azt is kérte, hogy a házban levő asztalokat, padokat, ajtókat, ajtózárakat ne hányják el, azok is maradjanak helyben. A békés megegyezésen fellelkesülve mondotta: „Eddig is jobb lett volna, ha kegyelmed velem atyafiságosan conveniált volna, talán kegyelmed is több hasznát vette volna”.²⁵

Az asszony azonban most már észbe kapott és a szerződés záradékára támaszkodva, a végrehajtásnak ellenszegült. Mint katolikus, a szerződés ellen II yés András püspök előtt tiltakozott: „Amint eszembe jut, nem úgy volt az én alkalmam, amint íratott a contractus. De ha úgy lett volna is, nagy keserűségemben nem is tudtam, mit cselekedtem, azért contradicálok ellene”. Levelet írt Haller Istvánnak és Keresztesi Sámuelnek is. Haller részletesen megismételte az egyezkedések menetét. Mivel szerinte a nullum ius kitételt minden szerződésbe belefoglalják, ő a szerződés olvasásakor nem ezen akadt fenn. Hanem az a kitétel: Hogyha az asszony a szerződést megmásolná, mindene elveszzen, megvallja, nem esett neki jól. Nagyon mérges ez az egynehány szó. Keresztesi Sámuel azzal biztatta, hogy a főkormánysház gyűlésén mind a hárman együtt

lesznek és akkor mindegyik megmondja, ki mint emlékezik vissza.²⁶

Mivel szépszerével nem ment, a szerződés érvényesítésére Apor a törvény erejét alkalmazta. Viczében tartózkodván, amint ilyen alkalommal szokás volt, hívatta a járás szolgabíróját és utasítást adva kezébe, azzal az ugyane házban lakó Kapi Erzsébethez küldötte.

Az utasításban az állott, hogy Apor őt, névszerint Szentmártoni Illyey Gábort az asszonyhoz küldi, hogy a szerződés szerint a jószágot bocsássa az ő kezébe. A megállapított 1000 forinttal azt kínálja meg. Viszont Apor is Bátonnak felét átengedi. Ha meg az asszony ezekre reá nem áll, ismételten intse meg. Ő meg a pénzt a kolozsmonostori káptalan kezébe leteszi. Nyolc nap eltelvén, a jószághoz hozzányúl. Ezalatt az asszony holmijával együtt költözzék ki, mert nyolcadnap eltelvén, egyet-mását a kapu elé kirakatja és őt magát se engedi benne lenni a házban. (1697. augusztus 21.).

A szolgabíró az utasítást Kapi Erzsébet előtt felolvasta, tiszte szerint őt a szerződés végrehajtására intette, a pénzzel pedig megkínálta. De az asszony a pénzt fel nem vette, hanem ilyen választ tett: „Az intést értem, a pénzt fel nem veszem”. Amikor a szolgabíró újból bement hozzá és őt ismét megintette, az asszony ugyanezt a választ adta.

A kitűzött nyolcad napon Apor a szerződést Balogh János és Fogarasi Gábor, Doboka vármegye alszolgabírójainak kezébe adván, őket Kapi Erzsébethez küldte. A már kétszer tett intést megismételtette és kijelentette, hogy az asszony további ellenkezése esetén a két szolgabíró által a szerződést végrehajtatja.

A szolgabírák megbízásuk szerint utasításukat felolvasták és a pénzzel megkínálták. Erre Kapi Erzsébet írásban tett ilyen választ: „Kegyelmetek mi mellett jött ki, ezt én mind hallom s értem, mindazonáltal hallom, hogy kegyelmetek contractust emleget, melyet én gróf Apor urammal elvégeztem volna. Való, hogy én contractusra mentem volt, de erre, amely most én előttem olvastatik, — Isten oltalmazzon, hogy én ezen tanácsi hivatalokban lévő becsületes úri rendek ellen szóljak, hanem talán akkor keserves állapotban lévén nem értették önagyságák s őkegyelmék szómat, — holott pedig én már ezen előttem olvasott contractust magaménak nem ismervén lenni ezen tenorral, amint írva van, mégis gróf Apor István az én jószágból exturbálni akar akaratom ellen, tiltom, az én kegyelem uramra, őfelségére s protestálok másodszor is, harmadszor is”. (Augusztus 28.)²⁷

Apor most már cselekedett. Még e napon fegyveres haj-

duit Kapi Erzsébet lakására küldötte. A szolgabírák, akik a kormányzónak, Doboka vármegye főispánjának parancsából jöttek, az asszony tiltakozása után eltávoztak. Bethlen Miklós, akihez Apor ez ügyben tanácsért fordult, ajánlotta, hogy ne önmagától, hanem a törvény erejével lépjen fel.²⁸ „Ennek, jól tudom, az árát megadom, de hogy egy rossz asszony ujjat vonjon velem, bizony így legyen”, mondotta boszúsan Apor és nem vonta vissza elhatározását.

A hajduk Kapi Erzsébetet két gyermekével, nagyobbik fiával és egy kisebb leányával és két szolgálójával együtt lakásába berekesztették. Vele volt még ura és Széplaki András nevű szolgálója. Aki a lakást elhagyta, azt a hajduk nem engedték oda többé vissza. Így szorult ki onnét Jábroczy Ádám is. A hajduk az asszonyhoz senkit sem engedtek, Apor meghagyta, hogy ételt, italt, tűzifát ne vigyenek be. A bent levők ki-kínézegettek az ablakon, de velük beszélni nem volt szabad. A járókelőkre kikiáltottak, adjanak enni nekik, mert ott benn éhenhalnak. A hajduk az asszony holmiját a kapu elé, az udvarház árkába kihordták. Kivitték ládáit és edényeit. Megmozdították az ágyat is, amelyen ült, de mert nem kelt fel onnét, nem vihették ki. A falról a kárpitot is leszedték. A hajduk a külső nagyobbik szobában, a leányok szobájában, tartózkodtak, de az asszony szobájának ajtaja tárva-nyitva állott. A hajduk hadnagya ügyelt fel, hogy minden a meghagyás szerint történjék. A hajduk dohányoztak és furulyáztak, de este tíz órán túl Apor István nem engedte meg nekik. A bennlevők a hideg miatt fogasokat és ablakfákat tüzeltek fel és szegényesen éltek. Széplaki András azt állította, hogy a kemence mellől egyhetes ugorkát hozott ki és azt ette.

Apor közben az asszonyhoz járatott és kérte, hogy menjen ki, de hiába. „Ihol nem tudok mit csinálni azzal az asszonnyal. Ki nem tudhatom, üljön ott, lássa, mit eszik”, mondotta. Mikor az asszony holmiját kihányták, ott állott az udvaron és nézte.

Többen megfordultak e napon Viczén és be akartak jutni az asszonyhoz. Gróf Csáky István be is ment, egy kosár szilvát és egy palack bort adott be neki, mellyel az asszony jó ideig élt. Somai Gergely, nemes ember, Apor tisztjétől kért engedélyt a bemenetelre. Az asszony sokat sírt előtte. E Somai Gergelyt, mint megyei esküdt tisztet, Jábroczy Szombati Györgyhöz, Apor udvarbírájához küldötte, hogy engedje be őt feleségéhez, mert a vár árkába kitett holmiról akar vele beszélni. Szombati felelte: ő nem áll útjába, de a hajduknak parancsuk van arra, hogy senkit be ne bocsássanak. A saját holmiját azonban

elviheti. Pápai Márton lopva vizet adott be egynehányszor. Vizkeleti kolozsvári plébános éppen ekkor levelekkel és szóbeli üzenetekkel Héderváry István jezsuitát küldte Apor Istvánhoz. Ez látta a kirakott holmit és az elzárást. Jábroczy kérte az udvarbíró, hogy Héderváry papi minőségben mehessen be az asszonyhoz. Ugyanezt kérte maga Héderváry is. De az udvarbíró a kérés teljesítését megtagadta, sőt a pap megütődésére, a vendégszobát zárral megerősítette.

Tizenegy nap mult el így, amikor szeptember 7.-én Kapi Erzsébetet gyermekeivel és cselédjével együtt erőszakkal kihozták. Somai Gergely éppen a veteményes kertben időzött. Egyszer csak hívja Jábroczy; „Menjünk ki, talán szintén most hozzák ki szegény feleségemet”. Csakugyan az asszonyt karjánál fogva kivezették. Takács Mihály és Pap János nevű hajduk hozták Lévai István, a hajduk hadnagya, kísérte őket. Mire Jábroczy és Somai odaértek, az asszony már a külső kapunál volt. Mellére feszületet szorítva, sírva tiltakozott: „Látja az egész világ, hogy holtom előtt hoznak ki erővel magam házaimból”. Leült a kapu előtt levő leveles szímben. A hajduk hadnagya unszolta, hogy menjen el, de az asszony nem akart.

Ekkorra már hintót készítettek elő. Bala Mihály jobbágy-nak legénye két ökörrel éppen a szénahordásból jött. A jobbágy kérdezte a leányt, a többi ökör hol van? A hajduk vitték el, felelte az. Bala tehát kezébe ostort véve, a kastély felé ment. Ott látta, hogy ökrei a hintó elé vannak fogva. Lévai bízatta a hajdukat, hogy az asszonyt vigyék a hintóba. Mivel nem fogták meg mindjárt, szidta őket. Erre két hajdu az asszonyt gyermekeivel együtt a hintóra emelte. Jábroczy is ott állott, azt is fel akarták ültetni. De ez szabadkozott: „Ha akarok, szabad nekem oda ülnöm”. A hintó ezután megindult, Bala Mihály hajtotta az ökröket. Különböző állítások szerint 5—6, 8—11 hajdu kísérte a hintót. A hintóval Vicze és Czente községek határánál álltak meg a mezőn. Az asszonyt aztán ott hagyták.

Az asszonnal vele volt két kis gyermeke, két szolgálólánya és Szabó Jánosné nevű nemes asszony. Kapi Erzsébet most egyik szolgáló leánykáját a czentei bíróhoz küldte. A leány mondá egy esküdtnak: „Asszonyom ökegyelme küldött ide két pénzzel, hogy a bírót harmadmagával hínám asszonyomhoz és látná meg kegyelmelek, miképen hozatta ki gróf Apor István viczei házából”.

A bíró erre maga mellé vett még egy esküdtet és kimenvén, az asszonyt ott találták a hintó mellett gyermekeivel együtt. A bíró kérdésére, miért hivatta, sírva tiltakozott, amiért

Apor őt kihozatta és kérte, hogy a jövőben legyenek tanui. Az egyik esküdt az éjjel künnmaradt és rakta a tüzet, amelynek háltak s melegedtek. Az asszony hívására harmad-harmad magukkal a szentmártoni, borkuti, kisdevecseri bírák is odajöttek. Másnap reggel oda jött gróf Csáky István is. Az asszony mindezek előtt tiltakozását fejezte ki. Még az nap is ott ült a kis tűz mellett. Majd Szentmiklóstra ment, ahol kis majorháza volt. Illey Gábor viceszolgabíró ide ment utána, Csomos István nemesemberrel együtt. Az asszony itt, Aranyosszentmiklóson, e hatósági emberek előtt a vele történtek ellen ismételten tiltakozott.²⁹

Az eset méltó feltűnést keltett. Az ilyen cselekedetet általában erőszakoskodásnak tartották, amelyet a törvény szigorúan tiltott. Apor eljárását csak az a körülmény enyhítette, hogy szabályos szerződésnek szerzett érvényt, Kapi Erzsébetet a szerződés betartására hatósági emberek által ismételten megintette. A szerződésnek végrehajtására meg a megyétől tiszteket kért. Tehát az asszony kitételét nem titokban hajtotta végre. Azonban a kitétel saját emberei végezték, így a történetekért ő felelt.

Ez indította arra, hogy a kibékülést keresse. A megyei szolgabíró Kapi Erzsébethez küldötte és felajánlotta, hogy ha tudatlanságból a szerződésbe olyan dolgok kerültek, amelyeket a bírák egyenlő akaratból meg akarnak másítani, ő is azok mellé áll. Azonban a dolog lényege, amelyet az asszony sem tagadhat, a bírák sem tagadhatnak, maradjon helyben.³⁰ De az asszony a szerződésben olyan változtatásokat kívánt és a házából való erőszakos kitételből olyan erőt merített, hogy Apor javaslata alapján az egyezkedés nem sikerülhetett. Kapi Erzsébet nemcsak a saját birtokrészének visszavételére törekedett, hanem ezután már a szerződés érvénytelenségének kivívásával az egész Kapi-vagyont kézre akarta keríteni. Először a főkormányshéket kérte, hogy a hatalmaskodást orvosolja meg. A főkormányshék eléggé általános választ adott: „Az ország törvényétől kegyelmedet senki el nem vonja”. A dobokai székgyűlés azonban Apornak adott igazat s határozatát a tábla is jóváhagyta.³¹

Éppen ez időben történt, hogy az udvar a kormányzót, kancellárt és a kincstartót tanácskozássra Bécsbe hívta. 1697 november 6.-án indultak el és 19.-én értek fel. Öt nap múlva, 24.-én, Kapi Erzsébet is „ott dobban Bécsbe”.³² Attól tartott ugyanis, hogy Apor a birtokra adományozólevelet szerez, ami őt törekvéseiben megakadályozná. Az újabb időben többször megesett, hogy a peres ügyek Bécsben döltek el, ott kereste tehát igazságát ő is.

Továbbá neki is éppen úgy megvoltak a pártfogói, mint Apor Istvánnak. A családból Kapi Gábor a jezsuitarendhez tartozott, nőtestvére meg apáca volt. Ez alapon a jezsuiták pártját fogták. Héderváry István, aki őt elzárása idején is látta, jóakarója volt. Azt erősítette, hogy a Mindszenti-családnak annyi érdeme volt az ország szolgálatában, hogy az Apor-családét felülmulta. A bécsi pártfogók utánjárásairól és biztatásairól az asszonyt eddig is értesítette. Apor a szerződést illetőleg a maga igazáról Vizkeleti házfőnököt sem tudta meggyőzni. A jezsuiták Hevenessy házfőnököt is befolyásolták. Nem érzelt együtt Aporral Kálnoky sem, aki az asszonynak eddig is biztató üzenetet küldött. Abban is fáradt, hogy a perlekedőket megbékítse. Olyan alapon akart egyezséget, hogy a viczei udvarház Apor haláláig ennek kezén maradjon.³³

Apor Bécsben Szentkeresztit kérte, hogy az asszonyt bírja csendességre. Emellett személyes találkozás útján közvetlenül többször is tárgyalt vele. De mivel a szerződés lényegétől nem tért el, az egyezkedés meghiusult.³⁴ A béketörekvésekkel egyidejűleg az asszony erélyes munkához látott. Panaszát az udvarhoz beadta, amire 1697 december 22.-én rendelet jelent meg, hogy e rendeletben felsorolt tisztek előtt, Kapi Erzsébet kérésére, a felszólítottak tanukihallgatáson jelenjenek meg. Ugyanis „az igazság keresése mindenkinek szabad”.³⁵

A következő 1698-ik év tehát a per erélyes megkezdésével indult meg. A kijelölt íródeákok a tanuk kihallgatását a szerződés-kötéskor jelenlevő két tanácsúrnak: Hallernek és Keresztesinek meghallgatásával kezdték meg. A diákok két kérdést tettek fel: Jóakaratból ment-e Kapi Erzsébet a szerződésre és magát a nullum iusra, vagyonvesztésre szájával kötelezte-e? A tanácsurak erre eddig tett nyilatkozataikat ismételték meg. Kivülük még 37 tanut hallgattak ki, akik Viczéről és a környékbeli falvokról jöttek. Ezek az eléjük terjesztett öt kérdés alapján Kapi Erzsébet őrizésének, javai kihányásának, határra kivívésének és tiltakozásainak részleteit adták elő.

Egyidejűleg Bécsben is folytak a tanukihallgatások, amelyeket az alkancellária két jegyzője vezetett. Az ott tartozkodó erdélyiek között voltak ugyanis olyanok, akik az esetről hallottak, vagy valamit láttak. Összesen tizennégy tanut hallgattak ki az Erdélyben is felvett kérdések alapján. A tanuk közül az alkancellária három tagja (Szentkeresztli András, Henter Benedek, Czakó György) Apornak e kijelentését ismételte: A szerződést a régiusok szerkesztették, ő semmit sem írt elő nekik. De tartja magát hozzá, azok lássák, mit adtak kézbe.³⁶ A jog-

vesztés tehát, mint a szerződésből folyó következmény, a szerződést kiállító bírák jogértő magyarázata.

Kapi Erzsébet személyesen járulván a felség elé, az ünnepélyes tiltakozás módja szerint, élő szóban és írásban is előadta panaszát és igazságot kért. Új perfelvételt óhajtott, mivel a dobokai ítélettel nem volt megelégedve és véleménye szerint személyes tekintetek miatt nem jut igazságához.

A felség 1698 május 17.-én a főkormányzéseknek meg is hagyta, hogy a személyes tekinteteket félretéve, segédkezzék az új dobokai gyűlésen. Az asszony annyira előkészítette perének sikerét, hogy ráíratott, vagy maga írt rá mindenkire, aki a perrel hivatalosan foglalkozott. A felségtől külön parancsot kaptak tehát az ügyvédek, hogy haladék nélkül, minden tekintetet mellőzve, a védelmet híven felvállalják és azt tovább vezessék. Külön parancs jött a főkormányzékenyi diákokra, hogy dolgozzanak és a tanukihallgatásokat szorgalmasan végezzék.

Jábroczky Ádám, akif felesége a perben teljesjogú képvisellel bízott meg, a felség iratát e szavakkal nyújtotta át: „Édes (Gálfalvi) Gergely diák uram, látom a szegény feleségem, Kapi Erzsébet, cauzája mellé másképpen kegyelmedet nem húzhattam, azért őfelsége ezen kegyelmes decretumát hoztam kegyelmedre”. Gergely deák erre felelte: „Látom őfelsége decretumát, megolvassom és a méltóságos Regium Guberniummal közlöm. Mit fognak őnagyságok mondani, a tevő lések”.³⁷

A főkormányzéseknek maga Kapi Erzsébet írt, írásában a per eligazítását kérte. A sok költség miatt, mondotta, kis gyermekeivel utolsó szükségére jut már. A főkormányzések az elintéztést siettesse, hogy „könnyes szemmel és szomorú szívvel” őfelségét ne kényszerüljön tovább is búsítani. Iratára maga a kormányzó vezette reá a végzést: Azon lesz, úgymond, hogy minél hamarább székelt ültetessen.³⁸

Mind a két fél készült a perre. De az asszony, a felség látható jóakarata ellenére is, az erdélyi bíróság ítéletétől nem sokat várt. A biztatások ellenére is ellentétes érzések között hanyódott. Majd apáca akart lenni, majd a bécsi minisztériumtól várt perdöntő ítéletet. Apornak egyik szándéka sem tetszett. Ha ugyanis az asszony apáca lesz, akkor a sajnálkozás miatt bécsi pártfogóinak száma növekszik, a pernek bécsi elintéztése meg alkotmányellenes. Kálnokyt kérte tehát, hogy az asszonyt a szerzetbe lépésről beszélje le, a kincstartóság ügyvivőjét meg utasította, hogy a bécsi ítélettel akadályozza meg. Ugyanez úgynem az alkancelláriához is felírt. Védekezett, hogy a székgyűlés még nem ülhetett össze, de a per elintéztése nem késik.³⁹

Doboka vármegyének székgyűlése 1699 március 19-ikén

Széken gyűlt egybe. Apor maga is megjelent. A per tárgyalásakor az ügyvédek vitáztak, Kapi Erzsébeté Patkós János, Aporé Simonfi Mihály. Patkós szerint Apor tette hatalmaskodás. Az Approbata Constitutio szerint ugyanis hatalmaskodást követnek el a maguk erejükben bizakodó és vakmerő emberek, akik sem az Istennek, sem a hazának törvényeivel nem gondolván, a törvényes úton és módon kívül foglalnak el idegen jószágot. Apor ügyvédje a hatalmaskodást tagadta, mivel Apor cselekedetét a vármegyei tisztek közreműködésével követte el. A megyei bíróság most is Apor mellé állott, mivel Kapi Erzsébet előzetes megintésével és tisztek hívásával tett végrehajtást. Az asszony ügyvédje a táblához való fellebbezést jelentett be, amelynek a székgyűlés nem adott helyet. Azzal érvelt, hogy a fellebbezés a hatalmaskodás vádjára nem támaszkodhatik.⁴⁰

Apor az ítélet után nyugodtabb lett, Laczkó Jánosnak, a magyarországi fiscalis-directornak, Kapi Erzsébet ügyvivőjének, megírta, hogy ez ítélettel az asszony jó darabot hátrarándult. Ha ugyanis tovább is perelni akar, akkor sokat várhat, mivel a vármegye székin évenként egyszer van ítélezés. A per 3—4, 10—20 évig is eltarthat Mikola Zsigmond száz év múlva fejezte be a pert, amelyet elődei megkezdtettek. Ha az asszony tovább nyelveskedik, Laczkó értesse meg a bécsi urakkal, hogy a törvény rendes útját meg kell tartaniok. Most is ő maga sietette, hogy az ügyet a székgyűlésen vegyék elő. A felség két védőügyvédet kívánt az asszony mellé. Amikor az egyik megbetegedett, ő tett helyébe mást, csak fennakadás ne legyen. Jobb lenne, ha az asszony lejönné és itthon jószágaira és gyermekeire gondja lenne. Bécsi költségeit ő ki nem fizeti.⁴¹

De az asszony az ítélethozatalba nem nyugodott bele. Kérte az uralkodót, hogy ez a táblához való felebbezésnek útját nyissa meg. Erre a felség a bíraktól megkérdezettette, hogy a felebbezésbe beleegyeznek-e? A bírák véleménye megoszlott, mindamellett a per nem került a tábla elé.⁴²

Az asszony érdekében közben Laczkó János és Csáky István emeltek szót Apor előtt. Apor Laczkó kedvéért is hajlandó volt az egyezkedésre, de Kapi Erzsébet még jobb pártolót szerzett Aporné, Farkas Zsuzsánna személyében. Ez sokat törődött és búsult Kapi Erzsébet alkalmatlankodásán, ahogyan Apor kifejezte magát. Ő most is látta feleségének sok esedezését, mire feltételeit pontokba szedte.

Laczkónak felhatalmazást adott, hogy e pontok alapján Kapi Erzsébettel megállapodjék. E feltételek szerint kívánta, hogy a szerződés, amelyet a főkormánysszék tetszéséből, a tanácsosok közbírósága alatt, Erdélyben kötöttek, minden ré-

szében épségben maradjon. A Mindszenti örökös jószágokból, amelyeket a Kapi fiuktól és leányoktól örökösen megvásárolt, a Kapi Erzsébetet és maradékait illető részeket az ő és felesége halála után ingyen visszaengedi. Nem kéri vissza az 1000 forintot sem, amelyet Kapi Erzsébetnek adott. Mivel pedig a viczei jószág kincstári birtok, azt magának megtartja. A felségtől ugyanis, adománylevele van, amely szerint a kezében levő kincstári jószágokat holla után is egy alkalommal másra hagyhatja.⁴³

Farkas Zsuzsánna is írt Kapi Erzsébetnek. Ez azonban a közölt feltételek alapján nem volt hajlandó az egyezkedésre. Bolond volna, mondotta, ha minden kárát-költségét, Apornak rajta tett hatalmaskodását semmibe tudná. Egyezkedik abban az esetben, ha Apor írást ad arról, hogy jószágait visszaadja, mindenért kielégíti és a testvéreitől megvásárolt jószágokat is visszaadja.⁴⁴ Ebbe meg Apor nem ment bele.

Nemsokára ezután rémes tett keltett riadalmat. Jábroccky Ádámot ugyanis 1699 augusztus 24.-ére virradó reggelen Aranyosszentmiklóson megölték. Vass György két nap mulva értesítette Kapi Erzsébetet a megrendítő esetről. Szerinte katonák mentek reá. Bár mások is voltak a házban, azokat nem bántották és a házból alig vittek el valamit.

Később kiderített adatok szerint a gyilkosságot saját jobbágyai követték el, akik a ház ajtaját berontották, őt kegyetlenül összevagdalták és megölték. Simon Szimion fogta meg először az üstökét és csapta a földre. Dulakodás közben egy puska elsült és Simon Szimiont megsebesítette. A puskalövésre a gyilkosok elmenekültek, a véres nyom azonban messze látszott. A gyilkos azután Kirila Mátéval, egyik társával, Moldovába menekült és sokáig ott bujdosott. A puskalövés a gyilkosokat megriasztotta, azért alig vittek el valamit a házból: pénzt, köntösöt, pár puskát, zsebórát. A kuruc-labanc világ mozgalmi hatottak a tettesekre, a kuruc románok így ölték meg labanc („pe labanțul”) urukat. A gyilkosok nevei sokáig titokban lapangtak. A gyűlölködés vitte reá Kapi Erzsébetet, hogy ura haláláért Aporra is gyanakodott.⁴⁵

A bécsi bíróság: delegatum iudicium végre is összeült. Apor a bíróság kijelöléséről 1700 június 27-ikén már tudott. Az eseten nagyon megütközött, mivel az ilyen bíróság a házában nagy romlására van. Neheztelt az alkancelláriára, mivel ez őt a bíróság kinevezéséről nem értesítette. Hangoztatta, hogy e bíróság ellen a főkormányzókhoz és az országgyűléshez kérést ad be. A tordai malom és Bethlennek Radnótért támasztott követelése is éppen most forognak Bécsben, mondotta.

Írt tehát Fiáth Jánosnak, Dőry ügyvivőnek és Szentkeresztinek, hogy a kiküldött bíróság működését gyengítsék.⁴⁶

Az uralkodó 1700 szeptember 17.-én kibocsátott iratában a bíróság tárgyalására Aporot Bécsbe idézte. Meghagyta, hogy az udvarban egy hónap leforgása alatt jelenjék meg, a főkormányzék meg az asszonyról szerezzen be adatokat.⁴⁷ Az irat szerint a bíróság tagjai az alkancellária és egyéb jogban jártas emberek. Miután a bécsi minisztérium erdélyi tanácsa e perrel előzőleg foglalkozott, közelebbi megvizsgálás végett utalta át azt a delegatum iudiciumra. Erre várt tehát a feladat, hogy a vitás ügynek véget vessen.

Apor azonban a kitűzött időre nem jelent meg. A bíróság foglalkozott ugyan az ügyvel, de egyoldalú ismertetés miatt, arról tiszta képet nem alkothatott. Tárgyalásának eredményét átvizsgálás és helybenhagyás végett visszaküldte a minisztériumhoz. Az uralkodó Apor távolmaradását nem hagyta annyiban, decemberben leírt a főkormányzékhoz, hogy ez az ő előző rendeletének szerezzen érvényt.⁴⁸

Apor inkább bízott a hazai törvényekben, mint a bécsi ítéltohozatalban, másrésztől nem akarta, hogy a törvény ellenére tovább is foglalkozzanak a perrel. Azért, hogy a nagyobb romlást megelőzze, beleegyezett abba, hogy perét a megyeszéktől a táblához tegyék át.⁴⁹ E beleegyezését utóbb vagy visszavonta, vagy a szék annak ellentmondott, de az ügy nem került a tábla elé.

Az 1702-ik év október 25.-én a felség újabb iratot adott ki, hogy a főkormányzék a perről adjon ismertetést. Apor meg 30 nap alatt Bécsben jelenjék meg. A főkormányzék a felség rendeletéről Aporot értesítette is, de ez kérte a főkormányzékot, hogy az ilyen delegatum iudiciummal való ítélkezést ne támogassa. Keserves lenne neki, mondotta, hogy éppen személyével kapcsolatban lépne életbe e bíróságnak sok kárt okozó gyakorlata. A főkormányzék erre értesítette az uralkodót, hogy az ügyről tiszta képet mindaddig nem nyújthat, amíg az a hazai bíróságtól felebbezés útján eléje nem kerül.⁵⁰

Az asszony közben igen nagy tevékenységet fejtett ki. Nagy tömegben írta a kéréseket az uralkodóhoz, a császárnéhoz és a vezetőemberekhez. Panaszkodott, hogy ruhái már lemaradnak róla, már semmi pénze sincs. Családi bajainak, férje halálának emlegetésével is igyekezett a maga számára kedvező légkört teremteni.⁵¹

A felség 1703 május 21.-én Aporot újból a bécsi bizottság elé idézte. Tagjai az erdélyi alkancelláriából és a magyaror-

szági kancelláriából kerültek ki. Elnökei Hoffmann és báró Weigler pénzügyi tanácsosok lettek. Apor most sem jelent meg, ámbar e bizottság végleges határozatot készült hozni. Az uralkodó újból komolyan ráírt a főkormányzókra, amire ez Apor rávette arra, hogy a perben való döntést, a hazai törvények megvédése végett, a főkormányzóknek engedje át. Apor beleegyezett, de utóbb e beleegyezésétől elállott.⁵²

Apornak és a főkormányzóknek ellenállása miatt lassan a bécsi udvar is elhallgatott. Hevenessy úgy találta, hogy az asszony is elfáradt a dologban.⁵³ Apor ez időben lett fővezér, előlépése arra mutat, hogy a további tárgyalást a bécsiek teljesen elejtették.

Kapi Erzsébet egyelőre még Bécsben maradt, sőt itt negyedszer is férjhez ment. 1704 augusztus 19-ikén kiállított házassági iratai szerint győri Szőlősy Jánoshoz ment nőül. Hét évi itt tartózkodása miatt, mondja az irat, adósságaiból ki nem feshelhet, ruhákra és kenyérre pénzt nem kaphat. Nehéz helyzetében Szőlősy ruházatára és mindennapi életére is gondot viselt. Tehát mint szabad személy szabad személlyel tisztességes ismeretségbe jutván, Szőlősy János házassági ajánlatát elfogadja. Erdélyi sok ügyes-bajos dolgai, mások kezére jutott jószágainak visszaszerzése is szükségessé teszik e házasságot. Urát sok fáradságáért azzal jutalmazza, hogy ennek életére Mogyorón levő udvarházát és Tordamegyében öt falubeli (disznajai, oláhhidecspataki, holtmarosi, monori, kissajói) rész-birtokát 3000 forintért neki átadja.⁵⁴

Hét évi tartózkodás után elhagyta Bécset. Nem lehet tudni biztosan, hogy mikor jött vissza Erdélybe, de 1719-ben már Besztercén tett végrendeletet.⁵⁵ Apor István örökösével, Korda Zsigmonddal megegyezett és 12.000 forintért visszavette tőle Viczét. A pénz egy részét, 6700 forintot, 1721-ben Mártonffy György erdélyi püspöktől kapta kölcsön.⁵⁶

Nagy örömét lelte egyik fiában, Jábroccky Gáborban, aki földjeit eddig is kezelte és most is szeretetének összes megnyilvánulásaival mellette állott. Másik fia, Toldalagi György, ellenben sok szomorúságot szerzett neki, távollétében is Besztercén elhelyezett értéktárgyait elpredálta. Az asszony 1733-ban még élt, 1734 szeptember 2-ikáról kelt írás szerint azonban már nem volt az élők sorában.⁵⁷

A tordai malomügynek s a viczei pernek országos jelentősége abban áll, hogy a bécsi beavalkozás elősegítésével az erdélyi igazságszolgáltatás függetlenségének a gyengítéséhez hozzájárultak.

X. A fővezér. A kurucok Erdélyben.

Apor a fővezérséget azért kérte, hogy ilyen módon a kincstartói állástól megszabaduljon. Erdemeire való hivatkozással az uralkodóhoz is írt a fővezérségért. Hevenessy 1703 február 14.-én értesítette, hogy a bécsi miniszterium erdélyi osztálya a kinevezésre ajánlotta.¹ E kinevezés 1703 március 1.-i keltezéssel meg is érkezett. Amikor a felség Aport generálissá nevezte ki, felsorolta az érdemeket, amelyek miatt őt e méltóságra emelte.

Amennyiben az isteni fényesség napja, mondja a kinevező irat, e világ törékeny tükrén, leginkább a trónokon és koronákon kívánt ragyogni, ezeknek kötelessége, hogy a jutalmazásokat és büntetéseket igazságosan intézzék.

Apor pedig a felség fegyvereinek sikere óta, teljes lélekkel ennek szolgálataiban fáradt. A katonaság fenntartására, ámbár a Thököly-féle felkelésben nagy károkat szenvedett, a sajátjából igen sokat áldozott, amit nemcsak Erdély, hanem a hadvezetők is megvallanak. Különösen pedig herceg Lichtenstein, akinek nagy tatár csapattól Kolozsvárt körülzárt katonaságába pénz segítségével bátorságot öntött. Ép így Veteraninak a töröktől megvert és kifosztott seregét pénzzel és élelmiszerekkel bőkezűen támogatta. Tehát Bethlen Gergely halála után, ennek jogaival és fizetésével, fővezérré őt nevezi ki, azzal a kötelezettséggel, hogy a felség barátait segítse, ellenségeinek meg ellenálljon. Az uralkodó a kinevezésről ugyanaz nap a főkormányshéket is értesítette.²

Az erdélyi alkancellária a kinevezést, amely az ő irata szerint az erdélyiek jelölésére és egyesek közbenjárására történt, azzal a kéréssel tudatta a bécsi haditanáccsal, hogy ez a kinevezésről Rabutin azzal értesítse, hogy Aport ismerje el és neki az erdélyi hadak fővezérének kijáró tiszteletet adjon. A haditanács e kérésnek eleget tett, amiről az alkancelláriát is értesítette. Apor beiktatásáról is szó esett, azonban a közbejött háborus idők miatt erre már nem került reá a sor. Mint kinevezett, de be nem iktatott fővezér viselte tisztjét.

A beiktatást késleltette az a körülmény is, hogy sem a bécsi haditanács, sem a szebeni generális nem ajánlották e kinevezést. Az ország hadbaszállásának ideje ugyanis elmúlt,

már minden a generális akarata szerint történt. Így Apor fővezérsege inkább tiszteletbeli állás volt, mint komoly elfoglaltság. Éppen azért hivatalba lépéskor külön utasítást sem kapott. Apor ügyelt arra is, hogy új állásában a megfelelő megtisztelésben hiány ne essék. Aggodalmaira Hevenyess mondta neki, hogy az egy kormányzón kívül menésközben senki előtt nem kell hátralépnie, senkit sem kell jobbjára engednie, a leülésben maga előtt elhelyeznie.³

Apor olyan időben lett fővezérré, amikor II. Rákóczi Ferenc felkelése éppen megindult. Amikor a fővezérseget megkapta, már törődött öreg ember volt, lelkét a sok bánalom is megviselte. Sárga lett már ez időre, mint a viasz és teljesen elkedvetlenedett.⁴ A kincstartóság bajaiból békésebb nyugalomra vágyott és most helyette újabb gondok hullámaiba esett.

A Rákóczi-felkelés nagy gyorsasággal terjedt és csakhamar Erdélyben is teret kapott. A kurucokkal szemben a hivatalos Erdély labanc maradt. Hűségén a politikai főtisztek és a német katonaság örködtek és tepertek földre minden megmozdulást.

Megmozdulások azonban Erdélyben sem maradtak el, mivel a felkelés célkitűzései a szíveket itt is megdobogtatták és helyzetük javítására bátorították. A bajok ugyanis, amelynek kínjai Rákóczi seregét megteremtették, Erdélyben is jajkiáltásokat váltottak ki és adtak a kézbe fegyvereket.

A török harcok miatt Erdély is a katonai beszállások és a hadiadó terheiben nyögött. A Lipót-diploma szerint adója háború esetén 400.000 forint volt, de maga a háború elhúzódtott, az adó növelése az elviselhetetlenségig fokozódott. Volt idő, amikor évi 1,000.000 forintra növekedett, ez összeget is csak alkudozásokkal lehetett másfélmillió követelésről leszállítani.⁵ Az országgyűlés állandóan csak ez adóval foglalkozott. Nehezítette a helyzetet, hogy többször a terményadót is pénzben követelték. Már pedig ez időkben Erdélyben gabonahiányról, szárazságról, a jobbágyok tömeges elszökéséről olvasunk. Azt állították, hogy Erdélyben sohasem voltak annyira pénzsűkületben, mint ekkor. A termést elvitte a katonaság, ami pénzt meg a megmaradt terményért kaptak terményadó-váltás fejében, annak is tekintélyes részét oda kellett adniok. A rendes adózók a fizetségeket már nem bírták, az urak adózására is rákerült a sor,

Divatba jött a kényszerkölcsön, amelyet a főuraktól szedtek. E kölcsönökből aztán vajmi keveset kaptak vissza. Rabutin ránehezedett az urakra és mind az adóösszegek behajtását, mind e kényszerkölcsönöket tőlük követelte meg. Apor többször volt kénytelen ilyen kényszerkölcsön adására. A tábornok

kifejezte, hogy ez összegeket mint ajándékokat várja. Apor már meg is sokalta a sok zaklatást, igyekezett a fizetés alól magát kivonni és a kölcsön ellen tiltakozott.⁶

Emellett szokásos lett az önkéntes adomány. Megkívánták, hogy az urak hűségük megmutatására nagyobb ajándékoszegeket ajánljanak fel. Apor az ilyen ajándékozásból ugyancsak kivette a részét, amint arról kinevezési és rangra emelési iratai bőségesen tanuskodnak.

A nagy nyomás érthetővé teszi, hogy az elkeseredés Erdélyszerte egyre növekedett. Alighogy az ország az egyik adót kifizette, már nyakán volt a másik. A szegény nép szármalmas sorsra jutott, ami miatt Apor ismétellen kifakadt: Isten egyedül ismeri a nép nyomorát, mondotta, emberi nyelv azt el sem mondhatja. A nemzet végpusztulásra jutott, erősítette másutt. Ha béke nem lesz, az ország elvész. Ha a felség nem könyörül, Erdély sorsa el van határozva. A szegény ország annyira jutott, hogy tovább nem lehet bírni.⁷

A szállásokban tartózkodó katonaság fizetetlenül sok visszaélésre adta magát. Tíz év óta nem volt az országban ennyi fosztogatás, a német vitézek, ha valahol valamit éreznek, azt elviszik, jegyezte fel Apor. A katonaság eljárására jellemző példa: Két csapat szállott Újfaluba. Sok német a házakat járta. Egyik, mert a gazda nem süvegelt neki, szidni és fenyegetni kezdte. Ez szépen szól: Az eddig itt lakó vitézek eddig olyat nem tettek. Mire az visszafelelt: Azok is olyan rebelligek, mint ti. A németek verték és sósvízzel itatták a népet.⁸ A fő-kormányshék feltárta a fizetési nehézségeket, de a bajok csak megmaradtak.

Ilyen állapotban találta az országot a Rákóczi-felkelés. Ebbe sokan belesodrótak. Az erdélyiek megmozdulását a kívülről jött kurucok is fokozták. Kétséges időkben a választás nehéz. „Bizony vékonyan gondolkodik az, aki ilyen civile belumban az emberek hűségét vagy támadását az akaratsnak tulajdonítja csak, és vagy igen dicséri, vagy igen sententiázza. Nagy tőkét is sokat viszen el az árviz, hát gazi”, mondotta Bethlen Miklós.⁹ A felkelés támogatásában és az ellene küzdelemben az erdélyiek pártokra oszlottak, vagy határozatlanságban ingadoztak.

Az ország beleavatása azzal kezdődött, hogy a brassói tábornok Szatmár megsegítésére parancsot kapott. Ez 600 emberrel ki is ment, de a várost fel kellett adniok. Erre Rabutin Szeben hadiszerekkel és élelemmel bőven ellátva, hogy hűségben tartsa őket, az urakat is oda rendelte. A várakat erős őrségekkel rakta meg. Bethlen Sámuel vezetésével 500 szé-

kelyt Szentbenedekhez küldött, a kurucok azonban megszasztolták őket. Thoroczkyt a kurucok szemmel tartására székely csapattal Bonczhidára rendelte, de a kurucok a székeleket szelverték és magát Thoroczkyt is kuruccá tették. Aki tehette, a várakba menekült, mivel a kurucok szerte járva prédáltak.

Rákóczi Erdély meghódoltatására Guthi Istvánt küldötte az országba. Ez ide-oda vonult, egy-egy városra rácsapott. A német hasonlóképpen cselekedett, aszerint, hogy melyik hely maradt meg a király hűségén, vagy melyik nem. Így a két had kölcsönösen pusztította az országot. Guthi seregét a föld népe erősen gyarapította. A kurucvezér a szászsebesi németekből sokat levágott, azután a Székelyföld megszerzéséhez fogott. Segesvárt elfoglalta és a vár kapuját az égő város világosságánál ostromolta. Seregét a német katonaság Holdvilágnál meglepte és szétszórta. E csatavesztés Guthyt elért sikereitől megfosztotta. Szeben körül a harc változó szerencsével hullámozott, ahol a kurucokat Thoroczky vezette. A kölcsönös pusztításban a kurucok megsegítése miatt Enyedet a német dulta fel, Görönyt meg a kurucok tették tönkre.¹⁰

Apor szereplése e vázolt keretbe illik bele. A mozgalom megindulásakor a fő kormányzók felkínálta Rabutinnak, hogy az erdélyi hadat felülletti. A kormányzó, Apor István és Bethlen Miklós mentek ez ügyben Szebenbe. Ott 4000 embert ígértek, a haderő 8000 emberből állott volna. A hadat a Szamos vagy Almás mellé akarták vonni, hogy a háttérben az ország nyugodtan maradjon. Rabutin azonban félt az erdélyiek felülésétől. Az ő gondja a védelem, felelte. Erre Bethlen az elszállásolás jobb beosztására terjesztett elő javaslatot, amelyet Apor is helyeselt. Rabutin e tervet sem fogadta el, hanem az urakat Szebenbe rendelte. Tehát a fő kormányzók s vele a tehetetlenségre utalt fővezér: Apor is odavonult. A generalis bizalmatlansága miatt Apor azon a véleményen volt, hogy minden ember itt üljön. Bethlen szerint azonban ilyen kijelentést könnyen tehetett, mivel feleségével, sok éléssel és pénzzel jött oda.¹¹

Az 1703-ik év őszén Rabutin 100.000 forintot követelt. A fő kormányzók ez összeget a főrendekre vetette ki. Apor ellenkezett, mire Rabutin ráüzent: Amíg hírével lesz pártfogójának, Kollonics biborosnak, addig fejét véteti. Apor erre egymagában 10 000 forintot adott. Az elosztásban egyeseknek kedveztek, de Bethlen szerint, ebben Apornak nem volt része.¹²

Amennyire lehetett, Apor e nehéz időkből itt is, ott is segítséget nyújtott. Így Bethlennel együtt felszólalt a kuruc rabok helyzetének javítására és nagy nehézségek között, Bethlen

támogatásával, Torda városát Rabutin dühétől megoltalmazta. Az urak között az egyetértésen dolgozott. Azt ajánlotta, hogy hárman: Haller István, Bethlen Miklós és ő álljanak össze és teremtsenek összhangot. Bethlen vonakodott attól, hogy a közvelítésre Rabutint kérjék fel. De a másik kettő bement a gene-

*VIVENS POST FUNERA
VIRTUS.*

Oua

verè MAGNATEM fecit regni
EXCELLENTISSIMUM Dnū.
D. C O M I T E M
STEPHANUM APOR
DE AL-TORJA;

Incltyi Gubernij Transylvaniæ

Consiliarium, ac Generalem Regni; Comitatus Thordenfis Supremum Comitem; Sedium Sicalical. Csik. Gyergyó, & Kálfony Capitaneum, &c. Iesqui-alterum jam ante annum fatis ereptum, nunc verò in Ecclesia B.V. in Orvár dicta, RR.PP. Societatis JESU rumulandum,

In testimoniū gratitudinis, dictione funebri adornata à quodam Societatis ejusdem Patre,

*Claudiopoli (: ubi & excusa:) In Transylvania,
Annò 1706. die 28 Jun.*

Apor István temetésekor mondott beszéd címlapja.

rálíhoz, mire ez összehívta a főkormányszéki urakat. Sok kifakadás hangzott el egymással szemben. A tábornok csendes, de kemény intést intézett hozzájuk.¹³

Apor az országból jelentéseket kapott, úgy, hogy a helyzetről tájékozódhatott. A városba szorulás a drágaságot növelte.

Apor tartott attól, hogy erszénye be fog szorulni. A vízen kívül ugyanis mindent vennie kellett. Ezért Apor Péter kérésének nem tett eleget, amikor az pénzt kért tőle.¹⁴

A kurucfelkelés miatt vagyonából sokat veszített. Thököly korában ingó vagyonát Segesváron helyezte el. Thököly aztán az egészet elvette. A Rákóczi-felkelés idején több helyre küldötte el vagyonát, hogy az szétszítva, jobban megmaradjon. Így Brassóba, Segesvárra, Enyedre, Medgyesre, Kőhalomba, Görénybe, Szászsebesre, Szebenbe, Besztercére, Kolozsvárra, Szentpálra és egyéb helyekre. Sok ón, réz, vas eszközt megvermekbe rakatott. Amit Szebenbe és Brassóba helyezett el, az megmaradt, de egyéb helyeken minden elveszett. A ruha és egyéb portékának értéke az 1,000.000 forintot is meghaladta. Még Munkácsra is kerültek nevével ellátott tálak. Mégsem volt szűkmarkú s boszuálló. A szebeni lakásából ugyanis bort, szalonnát kölcsönözgetett a beszorult embereknek, a rab kucruk jobb ellátása érdekében meg szót emelt.¹⁶

XI. A főúr.

Mult események és emberek olyan megvilágításba kerülnek, amennyire a történelmi források rájuk világítanak. E megvilágítás a hiteles források felnövekedésével élesedik, vagy akár fénydönbe boruló terem szépségével tündöklök.

Apor István személye olyan elképzelésben áll előttünk, amilyenek az egykorú Apor Péter, Cserei Mihály, Bethlen Miklós, Vass György feljegyzéseiből látjuk. Apor Péter a hálás fiú szeretetével fest róla képet, Cserei Mihály közben, a vallási szempont miatt, fekete színeit is előveszi, Bethlen Miklós korszemlélete meg saját hozzáértésének és államférfiúi véleménybizonyosságának érzetén épül fel. Vass György is vallási szempontból ítéli meg. Eddig maga Apor István adott önmagáról legkevesebb szót. Írásai, cselekedeteinek e magyarázó és lelkének e kisugárzásai, félretéve heverték és írójukat a félvilágosság homályában hagyták.

Isten, egyháza, királya és hazája iránt minő érdemeket szerzett, írta róla Apor Péter, azt toll kifejezni nem tudja. „Tudom azonban, folytatta, hogy a historikusok emlékét a maradvák számára meg fogják örökíteni”.¹

A megörökítés ugyan mindig önmagának, a tettekhez jutott egyénnek, a dolga, a történetíró csak cselekedeteit jegyzi fel és azokat, tehetsége szerint, lelkén átszűrt egységbe vonja: de tagadhatatlan, hogy Apor Istvánra saját írásai alapján nagyobb világosság derül. Több-kevesebb módosulással típusképpé lesz a korból, amelynek sokban eltorzult arca személyén keresztül jobban megtisztul és megszépül.

Apor az általános erdélyi gondolkodásmód megtestesítője: A fejedelemség koráért lelkesedett és annak eredményeit fenn akarta tartani. A török visszaszorítása után a magyar király főnhatóságának természetességét idejében felismerte és e meggyőződése mellett szívvel-lélekkel kitarzott. A Lipót-diploma megkötése után ez oklevél, mint Erdély jogainak és szokásainak őre, lett előtte irányadó. Az ettől eltérést nehezen vette be, ellene szólott és tiltakozásai eredménytelenségén kesergett. Mint az erdélyiek általában, ő is fáradozott a királyhűség megmutatásában versenyzett a vezető bécsi urak megtisztelésében és kedvük keresésében. Az a mondása, hogy a felség szolgál.

latában hű marad élete végéig,² szószerint teljesült. Hűsége miatt megalázásaiban megbékült és elkényszeredve is engedelmeskedett.

Küzdelmes korokban a saját vallásához ragaszkodás mindig erősebb. Feltűnő vallásossága őt vallása ügyeinek intézésében vezető helyre emelte. Sohse volt s talán sohse lesz Erdélyben oly oszlopa s patronusa a katolikus vallásnak, mint Apor István, állapította meg róla a református Cserei Mihály. Vallásfelemelő, templomokat, iskolákat állító kezeinek bőkezűségéből jövő intézmények életerei fakadtak. Bethlen Gábor fejedelmen kívül végrendeletének nem hallani párját, írta róla Apor Péter.³ Egyházi intézményekhez ragaszkodása és azok támogatása a vezetőembereknek, sőt még a királynak, a pápának a figyelmét is felköltötték, akik elismerésüknek többször kifejezést is adtak.

Ragaszkodó érzése nemzetével, családjával és az emberekkel való érintkezésében is megnyilatkozott.

Budán a királyi várban járván, a szent koronát is megérezte és azon fellelkesült. A magyar tisztviselők háttérbe szorulása nagyon bántotta. A német tisztviselők beszívárgására kijelentette, nem engedi, hogy a magyarok e tisztségekben teljesen elszáradjanak és elfogyjanak. „De én bizony a magyarokat ki nem rekesztem”, erősítette. „Ha van egy székely a világon, én vagyok az”,⁴ jelentette ki önérzetesen.

Magyarsága mellett jó viszonyban állott a többi nemzetekkel. Nagyszámú román jobbagyságával az országnak törvényei szerint bánt, előharcosa volt a románokkal való vallási uniónak és a román papságnak a katolikusokéval egyenlő jogai érdekében síkra szállott. A szászoktól, mint kincstartó, csak a törvényes terhek viselését követelte.

Családjá régiségét és tekintélyét „mind históriákból, mind kivált káptalanbeli régi hiteles levelekből” védte. Ez írásokból tudta, hogy „hétszáz esztendővel és ennek előtte az Apor familia igaz nemesi vérből állott Erdélyben, sőt négyszáz esztendő előtt grófok is voltak.” A fehérvári káptalamból kapott leveleket övébe szúrva, felvitte a főkormányshébe, ott a csúfalkodó Bánffy Györgynek, Bethlen Gergelynek és Bethlen Eleknek mondta: „Ime, melyik mutathat fel ilyet?”⁵

Bátyját, Lázárt, a Béli-felkelés bűnösei közül kimentette. Testvérének, Jánosnak fiát: Pétert csecsemő korában Apor Borbálának, Tordai Ferencnének adta át nevelésre.⁶ Az árván maradt fiút felnevelte, politikai pályára előkészítette és emel-

kedésében elősegítette. Bécsbe való felküldésével ott neki feleséget és előkelő ismeretséget szerzett.

Ugy gondolkozott, hogy megindulásul legalkalmasabb a jó házasság. Azt vallotta, hogyha az ember emelkedni akar, egy fokkal feljebb való helyről vegyen feleséget. Azon volt tehát, hogy Péter figyelmét olyan családra irányítsa, amelynek révén ez érvényesülés kilátásai biztatók. Ilyennek tartotta Kálnoky Sámuel családját, amely család az Aporokkal rokonságban állt. Kálnoky Sámuel egyik leányának kézfogóját Apor István tartotta. És e Sámuelnek volt még más „mosolygőszemű”⁷ leánya, akit Apor az ifjúnak szánt. Elkezdte tehát a fiatalok összeismertetését és a szülők beleegyezésének megszerzését. Szándékát megírta Bécsbe, Péter előtt meg kifejtette a házasság előnyeit. 23 éves volt akkor az ifjú, abban az időben elég a házasságra.

Azonban Péter eleinte nem kapott az ajánlaton. Nemtetszésének hangos kifejezést adott, úgy hogy annak híre a bécsi udvarba is eljutott. A Kálnoky-család megsértődött, amit az apa, az alkancellár nem is titkolt el. Azonban Apor nem az az ember volt, aki feltett céljától könnyen elállott. Maga is háromszor házasodva, tudta azt, hogy amint a szerelem piros rózsái a napsütésben is elhalványulnak, aképpen a számító ész körültekintéseitől támogatva, annak tüzei közben-közben fel is gyúladoznak. Ami Péter leveleit illeti, erősítette, azon Kálnokynak nem kell megütköznie, mert változó és még éretlen elmének olyanok a gyümölcsei. Mindazonáltal azonban, mondom, hogy amely gyepőre fogta dolgát, aszerint kormányozza.⁸

Huszonöt nap mulva már értesítette is Kálnokyt, hogy Péternek a dolgokhoz nagy kedve van. Oly főmberségben hagyja öccsét, ígérte, hogy Kálnoky becsületének is erdélyi módon tisztességesen megfelelhét. Az ő haláluk után a székelység között a fiatalok maradnak „a micsodások”, akik uruknak és hazájuknak a jövőben szolgálhatnak. Mivel a késedelem egyik részről sem hasznos, Kálnoky találjon reá módot, hogy a hosszú farsangon családjával Erdélybe jöjjön, vagy legalább az aszszonyt és leányát bocsássa le.⁹

Közben Péter is már „rettenetes türelmetlenül” várta a választ.¹⁰ Hasonlóképpen Apor István is, aki a Bécsbe menő Mikes Mihállal is felüzent ez ügyben. Mivel pedig az idő telt és a házasság nem haladt előbbre, pénzügyi megbízásokkal Pétert küldte fel Bécsbe. Egyben „ha Istennek úgy tetszik, Kálnoky leányának eljegyzésére” is.

Az 1699-ik év március havában Apor Péter így került Bécsbe. Apor egyidejűleg lépéseket tett, hogy Péternek a ma-

rosszéki főkapitányságot is megszerezhesse. Laczkó Jánost megkérte, hogy az ottvaló alkalmazkodáshoz Pétert oktassa. Most már a házasság ügye könnyebben előbbre ment, megkötésének helyéül Bécset jelölték meg.

Kálnoky azon töprengett, hogy mint főméltóság az esküvőt hogy rendezze meg méltóképpen. Nagy előkészületeket tett, de Apor ellenkezett: Mi haszon annyi költséget tenni, jobb lenne, ha a pénzt gyermekei kezébe adná. Hiába való felszólalása után már csak azt sürgette, hogy a házasság ügy történiék, hogy a fiatalok az augusztus 15-iki ünnepre Kolozsvárra érkezzenek. A haditanács elnökét kérte, hogy az adjon melléje kísérőket, akik az egyes postahelyekig: Komáromtól Debrecenig, innét Szilágysomlyóig, végül Kolozsvárig elkísérjék.¹¹

Június 27-én Kálnoky a Szent-István templomban imádságot végeztetett s a következő napon a házasságkötés végbe ment.¹² A legfőbb előkelőségek tisztelték meg a házat Lipót császár-királyt Kollonics biboros képviselte, aki az esketést is végezte. József ifjabb király helyett Mattyasovszky nyitrai püspök, magyar kancellár jelent meg. Őt herceg, csaknem az egész miniszterium ott voltak. Az udvari zenészek muzsikáltak. A lakodalom leírása egykorú írók annak megörökítésére nem hevített, nem valószínű, hogy erdélyi szokás szerint ment végbe.

A vendégek névsorának láttára Apor István nem fojthatta el kesernyés megjegyzését: „Kár, mondotta, hogy a francia király, a muszka cár s a római pápa kimaradtnak a registrumból. Tudom, hogy követeket küldöttek volna. Bizony bár a ládával hozta volna el a menyecske azt a haszontalan költséget. Kár, hogy elmaradtam, fogta fel végre is tréfásan, a gyülekezetből és a szép dámákat nem láthattam”.¹³

Azután várta a fiatal házásokat, indulásokat megsürgette. Irt Debrecenbe, Somlyóra, Zilahra, a szekerek elé lovakat, kísérőket rendelt.¹⁴ Az új házások július 21.-én végre megindultak, Kálnoky Sámuel és felesége, Mikes Mihály, Csáky István, Boér Simon Pozsonyig lekísérték őket. Augusztus 15-re leértek Kolozsvárra.

„Ügy látom, állapította meg Apor, hogy az ifjú asszony jó scholában nevelt személy. Azon leszek, hogy mind én, mind Kálnoky uram egyaránt örvendhessünk jó maguk-viselésekben és csendes életekben”.¹⁵ A házasság azonban nem sikerült. Apor István már novemberben írta: „Nem árt, ha kegyelmed az ifjú asszonyt is atyai hatalommal megint, hogy csendesebb accomodatit végyen elő, úgy érezheti hasznát a jövődöben is mind urával együtt”.¹⁶ A következő 1700-ik év márc. 29.-én megszületett az első gyermek, kisleány. Apor Istvánné és Kál-

nokynak a másik erdélyi asszony-leánya is a házban voltak.¹⁷ Az elsőszülött gyermek mindnyájuk gondolatában a békésebb házaseslet beköszöntését jelentette. E remény azután még tizenegyszer ismétlődött, de, Apor Péter vallomása szerint hiába.

Pétert az uralkodó marosszéki főkapitánnyá tette, majd Kollonics ajánlatára Küküllőmegeye főispánjává nevezte ki. A kinevezést Apor István is korainak tartotta, mivel Péternek még nem volt jártassága a haza törvényeiben, másrészt ez állásra szegény is volt. De ha már az uralkodó kinevezte, nem állott el mellőle. Arra is gondolt, hogy míg Péter idősebb lesz, maga veszi át a főispánságot. Lovakat, kocsit ajándékozott neki. Lovakból nem sokat, mert nézete szerint minek annyi ló, hacsak nem azért, hogy disznócsordában járassa a Székelyföldön. Birtokot Háromszéken, Csikban szánt nekik. Öreg korában „mint fiastyúk” azon volt, mint kaparhatna számukra.¹⁸ Apor Péter kinevezésén az ország felzúdult, mivel az az ország jelölése nélkül történt. Beiktatása emiatt későre elhúzódott.

Apor harmadik felesége Farkas Zsuzsánna volt, előbb Korda Zsigmondné, majd Ugron Istvánné. Kiváló gazdasszony hírében állott, amit a róla való feljegyzések is igazolnak. Abban az időben az úri nők sokat foglalkoztak gazdasági ügyekkel, sőt közállásban elfoglalt uruk helyett az egész gazdaságot is vezették. Az erdélyi fejedelemasszonyok a gazdasághoz való értésnek állandó mintaképei, Béli Pálné, Teleki Mihályné, utóbb Apor Péterné írásai fényes igazolásai annak, hogy az asszonyok távollevő férjeiket a gazdaságban helyettesíteni tudták.

Ilyen, a gazdasághoz értő nő volt Farkas Zsuzsánna is. A hagyomány szerint igazi nagyasszony. Udvarbírájával folytatott levelezése szerint, a kertészkedést nagyon szerette. Rózsákat szereztetett be, amelyek akár illatos víznek, akár ecetnek alkalmasak. Az ura Bécsből is küldött neki virágmagvakat. „Ma kezdettem el az aratást, talán lesz 100 kalangya rozs. A szénát, ha az idő engedi, mentől előbb összerakatom”, írta az urának. Apor az ő kedvéért is akart egyezkedni Kapi Erzsébettel. A házastársak egyetértését levélváltás örökíti meg. Cserei szerint negédes, haragos, irigy asszony volt.¹⁹ Talán azért is fest róla kedvezőlen képet, mivel neki tulajdonította, hogy Apor őt gazdag emberré nem tette.

Rokonságát is felkarolta. Apor János fiai is nála laktak. Mikó Ilonát jó ideig házánál tartotta és kiházásította. Cserei Mihályt titkárává tette és bár egyesek kifogásolták, mégis megtartotta. Csereinek Kun Ilonával való lakodalmát is ő fizette.²⁰ Jellemző vonás Aporban az emberszeretet. Fialat korában kitűnt demokratikus érzésével, amely őt végig kísérte. Szívesen idő-

zött a nép között és bőkezű volt szolgálival szemben. Borával nemcsak rokonait látta el, hanem szolgálinak 40—50 egész akós hordó borokat ajándékozott. Szarvasmarhát, méneseit, megnézvén egyik helyen. 18—20 szép csikót ajándékozott szolgálinak. A vásárba felhozatott 5—6 vég posztót, azt atyafiai, szolgálai között kiosztotta. 3—4 hónapig viselt egyrendbeli köntöst, akkor ezt, bár róka torokkal volt béelve, továbbá dolmányt, nadrágot, néha selyem övét is, egy-egy szolgáljának ajándékozta. Az alsóbbrendűeket atyafiának hívta, megbecsülte, amivel kellett, segítette. Azért is maradt fenn mindörökké dicséretes emlékezete, jó híre-neve, mondotta róla Cserei.²¹

Egyebekben a főúr rangjának és állásának megfelelően rendezkedett be. Ezek miatt viit fényes háztartást. Ő igazán viseli a grófságot, állapította meg róla Apor Péter. Kijáró ezüst tála 88 volt, ugyanannyi ezüst tányér, olyan vastagok, mint az óntálak és tányérok. Magának és feleségének arany kanalakat adtak be. Ezüsből való borhűtője akkora volt, hogy egy hat éves gyermeket megfüröszthettek volna benne. Kívül-belül egy tenyérnig aranyos volt, amelyet Bécsből 3000 német forinton hozatott. Saját gazdaságában 5300 köből őszi búzát vetett el. Bortermése néhány ezer veder. Állandó szolgálja 80—100. Tartott három trombitást. A szolgálit nagyon jól fizette. Házában olyan sok embert tartott, hogy mikor harangszóra összegyűltek, alig fértek be az ebédlő palotába, pedig az alsóbbrendű szolgálakat közibük sem engedte.

Rangjához mért műveltsége sem hiányzott. Amikor egy adómegajánlás alkalmával offertorium s nem oblatio szót használt, Beihlen Miklós csúfolódva jegyezte meg, hogy Apor nem tud latinul. Azonban latin leveleket írt, a bécsi urakkal latinul tárgyalt. Irodalmi ismereteire jellemző, hogy írás közben Vergiliusra, Machiavellire hivatkozott, főleg pedig jellemző a különböző irányú és sok könyv, amelyek kolozsvári könyvtárában voltak találhatóak. Vallásos művek (Illyés András prédikációi, vallásos könyvek, imakönyvek, halotti beszédek), klasszikusok (Homeros, Curtius Rufus, Terentius), törvénykönyvek (Approbatæ et Compilatæ Constitutiones, Verböczi) történelmi művek (Istvánfi), továbbá bölcséleti munkák nagy tömegben szerepeltek könyvei között.²²

Páratlan kedélyességéért sok jó tréfa fűződik nevéhez. Jellemzőbbek:

Mint a harmincadok bérlője, a harmincadosoknak meghagyta, hogyha valami új árut hoznak a görögök, azt egyesesen hozzá küldjék. Történt, hogy vagy harminc kristály po-

harat hozott egy kereskedő, a harmincados tehát a poharakat Aporhoz küldte. Ez a poharak árát kifizette és eltétette. Amikor Fogarasban Teleki Mihályt, Naláczy Istvánt és másokat ebédre szállására hívott, a szebb poharakat a pohárszékre rakatta. Amikor leültek az asztalhoz, egyiket borral megtöltvén, incselkedve mondotta: „Arra köszöntöm, aki elfogadja, a bort megissza, a kristályt tenné el magának”. Teleki felelte: „Héjába mesterkedel, koma, mert én bort, jól tudod, nem szoktam inni”. Erre Apor: „Nem kegyelmedet (t. i. köszöntöm), aki elveszi”. Naláczy István kétszer fogadta el a poharat. Amikor a harmadikat is el akarta venni, Teleki nem engedte. „Ezt, Isten engem úgy segítjen, nem veszed. Elég már két kristály. Add ide koma, Apor István, megiszom”. És mindig ő fogadta el a poharakat.²³

Cserei Keczen bement hozzá és mondotta: „Ma Szent Mihály, Szent Mihály poharára nagyságodat az asszonnyal s egész udvarral együtt jó szívvel látom ebédre”. Nevetve kérde Apor: „Őcsém uram, hol főznek, hol a bor?” Felelte Cserei: „Nagyságod konyháján főznek, bor is elég a nagyságod pincéjében”. Apornak tetszett az ötlet. Öregsége miatt maga nem ment el, de a konyhamesterrel bőven főzetett és nagy mulatságot rendeztetett.²⁴

Szebenben egy este jó kedve kerekedett és mondani kezdte, milyen restek-rosszak a mostani ifjak, bezzeg ők Petki István-nál mennyire csintalanok voltak. Cserei és más ifjak csak hallgatták, majd felkeltek és amikor szállásukra mentek, akit csak az utcán itt-ott találtak, abba belekötöttek, a szebeni királybíró szolgáját arcul verték és a kapujában álló őrt szidni kezdték. Amikor ez visszafelelt, Cserei kiragadta a fegyvert a kezéből és a hátához verte. Másnap jött a panasz Aporhoz, a királybíró elégtételt kért. Veterani generális is beleavatkozott, mivel az őrt nem lett volna szabad bántaniok. Apor semmit sem szólt az esetről. Nagy tekintélye miatt nagyobb baj nem lett. Épp így nem volt baj Brassóban sem, ahol az ő farkasa bement a népes templomba és vonításával a papot és a hívőket megszalasztotta.²⁵

Szívesen időzött olyan helyen, ahol jókedv és társaság fogadta. Bécsben a német társaságokat felkereste, itthon is kedélyes órákat töltött. II. Apafi Mihály esküvőjére kelleltenül gyülekeztek az urak, mivel Bethlen Katával történt házasságát az országra nézve hátrányosnak találták. Amikor a fejedelem feleségével az urak felé odatáncolt, tisztelete jeléül Apor minden fordulókör felállott, a többi urak ellenben ülve maradtak. Kérdezte is Apor, hogy miért nem becsülik meg jobban a feje-

delmet. Boszusan felelt Sárosy: „Eb álljon fel, elugratta a fejedelemséget”. Apor is így gondolkozott, de nemtetszését a fejedelem jelenlétében magába fojtotta. Bánffy György kormányzó leányának lakodalmán ő volt a násznagy. Dolmányán, mentéjén drágaköves gombok csillogtak, mentéje nyuszt háttal vala bélelve. 1000 talléron hozatta Oroszországból. Mostohafiának, Korda Zsigmondnak a fiacskáját megkereszteltetvén, sok főrend jelenlétében nagy keresztelőt csapott. Kálnoky Sámuel leányának eljegyzésén a kézfogást ő vezette. Lakodalmakon többször ott volt, táblai ülés után az uraknak társas poharat adott. Cserei vígkedélyű, nyájas, Bethlen bőbeszédű, hizelgő embernek tartotta.²⁶

Apornak több mondása olyan, hogy érdemes a feljegyzésre. Ilyenek: Könnyű annak sípot csinálni, aki a nád között ül. Színes barátságot senkihez sem visel. Az igaz háládetos ember tiszte, hogy a jót jóval fizesse. Aperte (világosan) beszél, sima beszédhez nincs szokva. Nem szokott zsákban macskát árulni. Zsinóros conceptushoz nem ért, hizelkedni nem tud. Ennek a változó világnak szokott folyása, hogy akik tegnap elsők voltak, ma utól maradnak, akik ma elől járnak, holnap utól ballagnak. Szerinte a viszálykodó erdélyiek e kérdésre: Miért vagytok ilyenek erdélyiek? — így felelhetnének: Mivel erdélyiek vagyunk. A nyusztbőrben s a becsületben keveset adnak egy polturán. Aki valakitől valamit kér levele által, ne kímélje a titulust tőle. Úgy borsolj ebédre, hadd jusson vacsorára is. Ha az ég leszakadna, sok pacsirta hullana le a földre. Ha egy forintot adsz kölcsön valakinek, egy pénzzel végy papirost, írass arra obligatoriát. Cserei szerint emlékezetre méltó szavaival akár egy könyvet meg lehetne tölteni.²⁷

Korának vezetőemberei közül Gyulaffy Lászlóhoz ragaszkodott legjobban. akinek halálán sokat kesergett. Utána a katolikus érdekek előmozdítására Haller Istvánnal fogott kezét. Bánffy György kormányzóhoz sok szál fűzte. Kormányzóvá választását előmozdította, vele együtt béreleteket vállalt, kereskedett. A tanácsban össze-összeszólalkoztak. Ilyen alkalmakkor többször Bethlen Miklós állott középük. Nagyobb barátság azonban nem fejlődött ki közöttük, úgy, hogy Bethlennek mondása szerint, a kormányzón Aporral ő egy pénz ára gyertyánál megalkudhatott volna.²⁸

A korszak két vezetőembere kétségkívül Apor és Bethlen. Ellenfelek módjára állván egymással szemben, egymásról sok megjegyzést tettek.

Apor szerint Bethlenben nem volt ős inte valóság, barátságukat a saját hasznára fordította és szava három forintot

sem ért. Ő alkalmazza magát Bethlenhez, de a vele való barát-ágot csak úgy vállalja, ha Bethlen szellemének különböző elképzeléseihez mérten azt ma nem teszi le, hogy holnap ismét felvegye. Az udvar parancsa szerint vele egyetértést tart, de Bethlen ő ellene dolgozik. Elégedjék meg a kancelláriai tiszttel és ne elegyítse magát a kincstartó ügyeibe. 1700-ban erősítette, hogy meg akar békülni Bethlennel, de ez nem akarta. „Isten minden dolgait megítéli s kinek-kinek az érdeme szerint megfizet” — mondotta Apor.²⁹

Bethlent leginkább a tordai malom és Radnót hangolták le. Azt tartotta, hogy mindkettőnek megszerzésében őt Apor akadályozta meg. A tordai malom miatt a főkormánysszék gyűlésén összeszólalkoztak ugyan, de azért az összeköttetés hivatalos ügyekben nem szakadt meg közöttük. Radnóton Apor Bethlennel szemben állami érdeket védett. Viszont Bethlen Aport késleltette abban, hogy a főkormánysszék tagja legyen, kincstartói utasítása készítésekor az elszámolás szigorúságát ő erőltette, Apor gazdálkodása ellen a bécsi udvarban és a kamarai bizottság előtt ő emelt legtöbb szót. Kifogásolta, hogy Apor a saját vallását megsegítvén, a református papok kívánságait nem teljesítette. Apor védekezett, hogy ha a pénzviszonyok javulnak, a papok illetményeiket megkapják. A református egyház állami jövedelmeit, mint kincstartó, ugyanis felülvizsgálta s azokból többet kifogásolt. A megindult vizsgálat eredményeképpen azonban a bécsi commissio sem teremtett a reformátusokra nézve jobb helyzetet.³⁰

Nagy vagyonát különböző forrásokból szedte össze. A családi vagyont elsősorban házasságai révén növelte. Különösen a Korda-család volt gazdag, Udvarhelyszéken kezdve Belsőszolnok és Dobokamegyéig sok helyen voltak birtokai. Apor-nak sok jövedelmet hoztak a bérletek, különösen a harmincadok. A be- és kijáró kereskedőktől a megszábot díjakon felül ajándékokat is kapott. Úgyszintén ajándékokat adtak azok a tisztek, akik kinevezésüket neki köszönhették. Ezek miatt az ajándékok miatt őt sok vád érte, de azzal védekezett, hogy ezek a kincstartó kicsiny fizetését pótolják. E rendszer ő előtte is így volt. Továbbá ismeretlen volt a nyugdíj, a rászorulók időnkint kegydíjat kaptak.³¹

Pénzét erősen gyarapította az a körülmény, hogy kamat fejében sokaknak kölcsönöket adott. Mivel abban az időben Erdélyben bankok nem voltak, a kölcsönöket általában a magánosok adták. Nagyon sok irat maradt fenn, amelyek Apor kölcsönadási módszerére világosságot vetnek. Egyeseknek, városoknak, kereskedőársulatoknak nyújtott hitelt. Adósság

fejében terményeket, birtokokat, jobbágyokat, italmérést kötött le. Így 50 forintot kölcsönzött, hogy kamat gyanánt havi 50 font húst kapjon. Máskor, hogy a kölcsön fejében másnak földjét bevethesse. A tatárabságba jutottak kiváltásuk fejében magukat jobbágyokul kötötték le, állatokban fizettek, földeket adtak, vagy elzálogosítottak. Apor itt-ott közbenjárását is többen ilyenféle kedveskedésekkel hálálták meg.³²

Sokat szerzett kereskedései révén is Különösen ökrökkel kereskedett, amelyeket nagy tömegben Bécsbe hajtatott. Ökreit és borait Havasalföldön is árulták. Részben maga kereskedett, részben e célból más főurakkal állott össze. Több nevet felsorolva, akik e korban meggazdagodtak, Bethlen Miklós Aporról is megállapította, hogy régen szegény volt, most gazdag. „Szorítsák rá csak a maradékot, hogy adjanak számot, kinek-kinek mint gazdagult meg az atyja, megváltik akkor” — jegyezte meg Bethlen.³³ Változó idők tényleg sok átalakulást hoznak, egyiknek rosszat, másiknak szerencsét. Apor, mint gyűjtő ember, a kínálkozó pénzszerező alkalmakat jól felhasználta, de eljárását igazolni tudta.

Földbirtokainak nagyságáról és elszórtságáról 1696-ból és 1698-ból eredő összeírásai³⁴ (urbarium) adnak képet. Az 1696-iki beosztás szerint az összes birtokok 17 gazdaságba voltak beosztva. A gorbói uradalomhoz tartoztak: Gorbó, Forgácskút, Dank, Nagypetri. Fejérd uradalom magában állott. Kecset uradalom részei: Kecset, Gyékényes, Tök, Sajgó, Búdos, Fodorháza, Páncélcseh, Szótelke, Kecsetszilvás, Péntek. A viczei uradalom helyei: Vicze, Újfalu, Bátor, Ketel, Boncznyires, Borzás, Málom, Vízszilvás, Hesdát, Encs, Omlás. Szentjakab uradalom: Szentjakab, Aranykút, Kok, Böly, Alsódetrethem. Mezőcsány Kórodszentmárton helyei: Kórodszentmárton, Oláhudvarhely, Oláhsólymos, Csóka. Gerendkeresztúri uradalom: Gerendkeresztúr, Kisszölös, Zágor. Gyéresi uradalom: Gyéres, Fületelke, Szénaverős, Nadas. Nagyalambfalvi uradalom: Nagyalambfalva, Magyararmuzsna, Mátisfalva, Kisgalambfalva. Bögözi uradalom: Bögöz, Óczfalva, Gyepes, Decsfalva, Miklósfalva, Felekefalva, Derzs. Somlyói uradalom: Somlyó, Délne-Szentmiklós, Mádéfalva, Csicsó, Madaras, Szépvíz, Taplocza, Borsova, Pátfalva, Vacsárcsi, Rákos, Szentlélek, Szentkirály. Szentgyörgyi uradalom: Szentgyörgy, Ménaság. Lázárfalvi uradalom: Lázárfalva, Szentsimon, Kozmás, Szentmárton, Tusnád—Szeretszeg, Verebes. Alsótorjai uradalom: Alsótorja, Szárazpatak, Alsócernáton, Ikafalva, Futásfalva. Nyujtói uradalom: Nyujtód, Szászfalu, Lemhény, Kiskászon, Szentlélek, Ozdola, Gelencze, Kurtapatak. Óhábai uradalom: Óhába. Kövesdi uradalom: Kövesd, Galacz, Alsógezses, Vecsérd.

1698-ban a felosztás a következő: Keczei uradalom: Kecze, Tóhát, Bogát, Alsódetrehem, Hadrév, Gerendkeresztúr, Gyéres, Egerbegy, Csúcs, Gabud, Hari. Szentjakab uradalom: Szentjakab, Kok, Böly, Mezőcsány, Aranykút, Szopor. Külön uradalmak: Petelye, Libánfalva, Felsőköher, Alsóköher. Részbirtokok: Kórodszentmárton, Oláhsólymos, Kisszőlős, Fületelke, Szénaverős, Zágor. Uradalom: Fejérd. Részbirtokok: Gorbó, Forgácskút, Dank, Nagypetri. Uradalmak: Mogyoróság, Sütmege, Csabaújfalu, Boncznyíres, Hesdát, Omlásalja, Füge, Encs, Csaba, Vasasszentiván, Vicze, Kétel, Borzás, Vízszilvás, Málom, Sebeshely, Láz, Kápolna, Tóhát, Mág, Szecsel, Kisenyed, Alsógetes, Gainár, Vecsérd, Kövesd, Mártonfalva, Mártontelke. Részbirtokok: Óhába, Nagyalacz, Péterlak, Bábahalma, Laczkód. Ez utóbbi összeírás nem teljes, a csiki falvak is hiányoznak belőle.

E birtokokon udvarházak csűrökkel, veteményes és gyümölcsös kertekkel a következő helyeken voltak: Kecset, Vicze, Kórodszentmárton, Nagyalambfalva, Óczfalva, Somlyó, Bögöz, Szentmárton, Lázárfalva, Alsótorja, Nyujtód, az 1696-iki összeírás szerint.

A földek részben szántók, részben egyéb minőségűek: rétek, erdők, gyümölcsösök, havasok, szőlők. Egyes helyek iparúzők, így malmok voltak a következő helyeken: Vicze, Boncznyíres, Nagyalambfalva, Bögöz, Szentkirály, Szentgyörgy, Lázárfalva, Szentsimon, Alsótorja, Nyujtód, Lemhénypusztá. Fűrészmalom helyei: Szentgyörgy, Ménaság, Szentsimon, Gelenczén mással közösen. Haltartó tavak: Vicze, Nagyalambfalva, Somlyó, Szentkirály, Lázárfalva, Altorja.

E birtokokon 1696-ban örökös jobbágy volt 655, zsellér 175, együtt 830. Fiaik száma 930. 1698-ban a létszám már szaporodott. Az örökös jobbágyok száma 735, a zselléreké 354, ezek között 17 különböző, nem földműves foglalkozásban. Az állatállomány nagysága e birtokok jövedelmezőségéről fogalmat nyújt. 1696-ban 354 ló, 1788 ökör, 1280 tehén, 1448 borjú, 3296 juh, 1297 bárány, 2677 sertés, 478 méhkas volt a birtokokon. A jobbágyok teherviselésére néhány jellemző adat: Bögözön, Galambfalván nyáron négy, télen 3 napot dolgoztak a földesúrnak hetenként. Adózásuk karácsonykor egy köböl zab, egy tyúk. Kórodszentmártonban három napot, Szentjakabon két napot, Somlyón 2—3 napot, Óhában négy napot, Altorján három napot dolgoztak. Karácsony tyúkjá és zabja e helyeken is általában kijárt.

Egyes városokban házai voltak: így Kolozsváron a Középutcában, sütőházzal összekötve. A határban volt majorja, a

Hója erdő és a Békás-patak mellett szőlője, Fehérváron az övé volt a Thököly-, Csáky-, Nemes János-féle ház. Tordán is volt háza a Piac-utcában.³⁵ Többnyire Keczen lakott.

E vagyont biztosítani akarta, nehogy halála után a kincstartóval szemben előállható követelések miatt utódait megrovidítsék. 1697-ben a felségtől végrendelettevésre engedélyt kért és azt a következő évben el is készítette. Amikor a felség e végrendeletet megerősítette, megnyugodott. E végrendelet Isten dicsőségére és sokaknak javára tele kézzel szórta a javakat, úgy, hogy kevés végrendelet van hozzáfogható. Közcélokra, főkép a katolikus egyháznak 342.850 forintot hagyományozott. A kolozsvári jezsuitáknak 8000, a fehérváriaknak 4000, az udvarhelyieknek 2000 forintot adott. A fehérvári Báthory-templom javítására 4000, ugyanott szegény diákok tartására 3000, Udvarhelyre 4000, Kolozsvárott a finevelő (seminarium) ifjainak ellátására 30.000, a szebeni és brassói jezsuita misszióknak 2000, a bécsi szent Anna-templomnak 4800, a jezsuita provinciának 12.000, az Erdélyben letelepülendő apácáknak 3000, az erdélyi szentferencrendieknek 8000, a kantai szerzetásháznak 3000, az erdélyi püspökségnek 6000 forintot hagyott. Különös gondja volt a szegény diákokra, koldusokra, rabokra, betegekre, árvákra és templomi felszerelésekre. Az önhibájukon kívül élszegényedő plebánosok és tanítók megsegítésére 6000, az egyházmegyei szegények segítésére 8000 forintot juttatott. A templomi koldusok segélyezésén kívül, bármely valláshoz tartozó fekvő szegény betegeknek is adott. Lelkiüdvéért mondanó misékre alapítványt tett.

Birtokait a család között osztotta fel, azon kikötéssel, hogyha a Korda vagy Apor család kihalna, az esetben e jószágok az esztergomi érsek kezelése alá kerülnek. Jóbarátainak, szolgálóinak ajándékokat osztogatott. Állapotához illendő tisztességes temetést óhajtott.³⁶

E temetésnek ideje már nem állott messze, ugyanis utolsó éveinek küzdelmei nagyon megviselték. Midőn Thavonat kamarai bizoltsága megérkezett és az ő megszégyenítésére bérleteit elszedte, továbbá volt munkatársai közül többen ellene fordultak, a kurucok meg kincseit elprédálták, annyira elkedvetlenedett, hogy, saját szavai szerint, majdnem megbolondult. Annyira jutott, hogy néhány heti betegség után egyet sem szólott, csak tusakodott magában és nagyokat sóhajtott. Hozzá tartozói eleget forgolódtak mellette és tudakolták, mondja meg, miért búslakodik magában? De tőle semmit ki nem vehettek. Lelki zavarában az annyira vallásos ember szent dolgokról hallani sem akart. Végül Rabutin a saját doktorát és egy Neureuther

Károly nevű jezsuitát küldött hozzá Fehérvárra. Ez éjjel-nappal mellette volt és megerősítette újból vallásosságában. Hogy megzavart elméjét csendesítse, zenével szórakoztatta. Ez időtől fogva Apor nem lett többé egészséges. Megsárgult és két éven át vérzésesei voltak.³⁷

Betegsége-t többnyire lábon hordozta, bár a fulladás rendszerint elővette. Így ment 1704 november 10-ig. Előző nap ebédet s vacsorát is evett. A vacsora alatt házi papjának, Csuzy Zsigmond pálos szerzetesnek jelenlétében szinte egész életének folyását, eb-lépéseit, vagyonszerzésének körülményeit ismertette. Erősítette, hogyha valaha valakinek valamijét valami módon elvette volna, tíz annyit adna helyébe.

Éjszaka csendesen aludt. Reggel öt óra előtt felvettette magát, mire székre helyezték. Doktorok, borbélyok voltak jelen, hogy segítségére legyenek. A sok szenvedéstől elgyötörve mondotta: „Engedjetelek engem meghalni”, s széken ülve 4–5 óra között Csuzy kezeiben, mintegy álomban, a legbékésebben kilehelte lelkét.

A ház megtelt sírással. Az urak is jöttek, hogy a halottat lássák. A commissio tagjai javasolták, hogy bécsi módra, ahogyan a pénzügyi embereknél szokták, mindenét pecsételjék le. Az erdélyiek ellenmondottak azzal a megokolással, hogy az itt nem szokás. Másrészt Apor még életében letette kincstartói hivatalát. Végül is a kincstartóságot illető levelek átolvasására az ítélmesterrel együtt Sándor Gergelyt és Haller Györgyöt rendelték ki.

Holttestét másnap, november 11.-én, éneklés és imádságok között koporsóba tették. Felesége, mostoha fia, ennek fiai s fehércselédei, „kiknek kiválóképpen való módon kedvezett”, igen síratták. Az urak is „meggondolván a család világ állhatatlanságát”, könnyes szemekkel szemlélték őt.

November 14.-én volt az ünnepélyes beszentelés, amelyre sok magyar s német jött el. Ének s mise után házi papja Lukács evangéliumából a 19. 12. vers alapján beszédet mondott. Egy nemes ember elméne messze való tartományba, hogy magának országot vegyen és megtérjen, volt a felvett jelige. De a szónok nem annyira prédikált, mint inkább róla beszélt s búcsuztatót mondott. Halálára vallásilag felkészültnek, másokkal szemben méltányosnak tüntette fel. Elbúcsuztatta az uralkodótól, az országtól, hivatali helyeitől, családjától, rokonaitól, szolgáitól, a papoktól, jobbágyaitól, az egész gyülekeztől. Azután a koporsót a halott lakószobájába vitték, hogy a békésebb időben történő elviteléig ott tartsák.

December 11.-én a jezsuiták tartottak fényes gyászmisét

a megholtért. A főméltóságokat előző nap személyesen hívták meg a szertartásra. A templom felét fekete posztóval vonták be, búrsonnyal letakart ravatalt állítván fel, arra azokat a címer-képeket rakták fel, amelyek előzőleg Apor koporsóján is rajta voltak. Ezeken kívül tizenöt embléma a halált külön-külön alakban szemléltette. Talián atya magyarul dicsőítő be-

Apor István sírja.

szédet mondott. Ennek végeztével egyszerre kilenc⁷oltárnál volt mise, majd a koporsónál szokásos szertartás (Liberia) következett. Végül Bellusi atya a meghalt érdemeit latin nyelven méltatta. Kiemelte, hogy hány templomot, iskolát építtetett s kegyes célokra mily sokat áldozott. Most is többet hagyott százezer forintnál. E beszédet ki is nyomatták s a főrendek között szétosztották.³⁸

Apornak életében az volt a kívánsága, hogy őt Torján temessék el. Halála után azonban Haller István azt állította, hogy Apor e kívánságát utóbb meg akarta változtatni és inkább Gyulafehérvárt választotta. Ezt az óhajt az urak is helyeselték, részben mert a gyulafehérvári Báthory-templomot Apor újra építtette, másrészt országgyűlés idején itt sokan összejönnek. A háborús lassú hírszolgálatra jellemző, hogy a halálról Hevenyessy csak egy év múlva értesült Apor feleségének leveléből.³⁹

Végül is Kolozsvárt, az óvári templomban, helyezték nyugalomra 1706 június 28.-án. A halotti beszéd, amelyet a sírnál egy jezsuita atya tartott, nyomtatásban is megjelent. A beszéd az ő nevét szójátékkal felhasználva, mondja: itt A-por.⁴⁰

Végrendeletére sok keresés után akadt reá felesége, Farkas Zsuzsánna. Amikor azt elolvasta, úgy találta, hogy a Korda családra nem előnyös.⁴¹ Így aztán a Korda és az Apor család között évekig elnyúló tárgyalások kezdődtek. E tárgyalások befejezéséül végül is barátságos úton, de nem a végrendeletet követve, megállapodtak.

Az Apor-családé lettek a háromszéki és csíki jószágok, az udvarhelyszékiek a Kordáé, a Küküllő megyei pedig megosztottak. A Szolnok-Doboka megyei jószágok Kordára maradtak. A többi helyeken elszórt birtokok egyik vagy másik részre szálltak. A kincstártól zálogjogon bírt birtokokat és a dézsma jövedelmeket is felosztották. A felosztásban az alapelv az volt, hogy a családi birtokok az illető család kezében maradjanak. A pénzen vett közös birtokok értékét 96.537 forintban állapították meg. Ebből Farkas Zsuzsánnára 42.179, az Aporokra meg 54.808 forint jutott. A kincstári jószágok ára 18.900 forint volt, ebből 7750 forint az asszonyé, az Aporoké 11.150 forint volt. A jószágokon kívül bizonyos „portékák” is felosztásra kerültek. Történelmi emlékü az aranylánc, amelyet Apor István a császár-királytól kapott és utóbb Apor Péter a kolozsvári piarista templom kegyképére szánt.⁴² E templomban lelt örök nyugvóhelyet maga Apor István is. Ugyanis a jezsuiták, amikor az óvári templomot elhagyták, 1725 június 7-ikén, hamvait ide szállították át. A templom kriptájában, sarcophag formában épített téglasírban pihen.⁴³

Sírja szinte jelzés nélkül állott. Ez indította az Egyházmegyei Tanácsot arra, hogy 1935-ben díszes sírfelirattal tisztelje meg, a templomban meg nagyszabású táblát emeljen nevének emlékezetére. Mindkét emlékmű Vágó Gábor szobrász alkotása.

Az Egyházmegyei Tanács gondoskodott arról is, hogy az

emlékműnek elhelyezésekor, fényes ünnepség keretében, a nagy férfiú iránt érzett hála, megillető kifejezést nyerjen. E tisztelet századokon át nem kisebbedett, sőt fokozódott. Intézményei ugyanis élnek és annyi időn keresztül sokakon segítettek.

Apor István síremléke.

Tettei azt mutatják, hogy határozott, erős akaratú ember volt, akit elvek vezettek. Erdélyi érzésű, fáját szerető, de másokkal szemben méltányos. A politikában nem ingadozó, a

pénzügyekben eszmékben bővelkedő és hozzáértő. Vallásos érzését szavaival, tetteivel, párját ritkító adományozásaival bizonyította. Iskolákkal, nevelőintézetekkel szemben mutatott bőkezűsége manapság is érezteti hatását. Emberszerető s ez az érzése vallásra, fajra, társadalmi különbségre való tekintet nélkül megnyilatkozott.

Példája a nagyállású, gazdag, tekintélyére féltékeny magyar főúrnak. Kedélyessége, találó mondásai, műveltsége is e jellegének kísérői.

Jó gazda és gyűjtő ember volt. A vagyongyarapításban a köteles formákat megtartotta, de az adott helyzetet jól felhasználta. A vallás mellett másik terület, ahol sok gáncs érte.

Gondolkodásmódjának, cselekedeteinek megismerése közelebb hozza őt hozzánk.

XII. Jegyzetek.

A mű megírására az a pályázat adott ösztönzést, amelyet GRÓF BANFFY MIKLÓS két, Erdély történelméből vett, monografiára hirdetett. E munka tervezete és próbaféjezete alapján a szerző egyik pályatétel megírására megbízást kapott s kész művét a hivatalos bírálók a kitűzött pályadíjra méltónak ítélték.

A munka megjelenését az EGYHÁZMEGYEI IGAZGATÓTANÁCS tette lehetővé, mely annak nyomdai költségeit — a nagy alapító iránti hálája jeléül — magára vállalta. A köszönet szavai illetik a nemes főurat, aki e mű megírására ilyen módon indítékot adott, az Egyházmegyei Igazgatótanácsot, amely áldozatkészen gondoskodott arról, hogy a könyv méltó külsőben kerüljön a nyilvánosságra, valamint KELEMEN LAJOS és DR. BITAY ÁRPÁD urakat, akik mint bírálók fáradozásukon felül még oly sok értékes tanáccsal szolgáltak. Kelemen Lajos könyvtáros úr a munka levéltári anyagának összegyűjtésében is állandó támogatást nyújtott.

Az összehordott anyag főleg levéltári kutatások eredménye. A budapesti Országos Levéltár, ugyanott a Nemzeti Múzeumban a Bethlen levéltár, Bécsben a kamarai és állami levéltár, a Székely Nemzeti Múzeumban az Apor levéltár, az Erdélyi Múzeumban a gr. Bánffy és br. Apor levéltár nyújtottak a megíráshoz legtöbb anyagot.

A könyv az ERDÉLYI KATOLIKUS AKADEMIA kiadásában jelenik meg s szerző, mint az Aka-

démia tudományos szakosztályának elnöke, ezzel is hozzá kíván járulni e nagy feladatokra hivatott szellemi testület célkitűzésének megvalósításához.

I. Nevelésmódok. Apor feltűnése.

- 1 Az Apor-család multjára vonatkozó adatokat I. Balló István: „Altorjai báró Apor Péter élete és működése” című műben. Csíkszereda, 1897. 7—12. A családi hagyomány Árpád fiára, állítólagos Opourra viszi vissza a család származását. Emlékei Bálványosvárhoz fűződnek. Utóbb lakóhelye Torja, Háromszék megyében.
- 2 Apor Péter: *Lusus mundi.* (Ford. Szász Endre.) Kolozsvár, 1912. 13—19.
- 3 Apor Lázár végrendelete 1643 aug. 11. Apor Ivt. III. cs., 40. sz. Székely Nemzeti Múzeum Sepsiszentgyörgy.
- 4 Apor Péter: *Lusus mundi.* 19—21.
- 5 Mellékelt régi arcképén 1640. évszám áll, de saját levelei szerint 1696-ban közel állott a 60-ik évhez. 1696 június 19.-én Tordáról Br. Aichpichlhez, a bécsi pénzügyi kamara tagjához, 1697 júliusban a felséghez, 1697 aug. 15.-én Kolozsvárról többekhez írt levele szerint 60 éves. Apor István *Leveles* könyve az Erdélyi Múzeumban. Apor Ivt. Kolozsvárt. Apor István életéről és működéséről vázlatos összeállítás Acsay Józseftől maradt fenn, amely tanárvizsgálati dolgozatnak készült 1915-ben. Apor születési idejéről 1638 tavaszán ő veszi fel Apor Péter közelebről meg nem jelölt levele alapján. Dolgozatából a következő adatokat vettem, amelyeknek forrásai hiányos jelzése miatt szintén nem lehettek meg: Anyja sokat foglalkozott gyermekeivel; István szerette az egyszerűbb emberek társaságát; István résztvevett a Székely Sámuel-féle mozgalomban. Dolgozatát I. az Erdélyi Múzeum kéziratárában, Kolozsvárt.
- 6 *Album sodalitatis natae reginae angelorum etc.* 1641. A kolozsvári piarista rendházban.
- 7 Biró Vencel: A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczi fejedelmek idejében. „Erdélyi Múzeum”, 1931.
- 8 Apor Péter: *Lusus mundi.* 22.
- 9 Cserei Mihály históriája. 168—169. Újabb Nemzeti könyvtár I. -Kiadja Kazinczy Gábor.
- 10 U. o. 245.
- 11 Apor Péter: *Lusus mundi.* 22—23.
- 12 Veress Endre: *Fontes rerum Trans.* II. 74., 95. III. 146. Erd. Orsz. Eml. III. 175—176. L. Dr. Bitay Árpád: Az Erdélyi Róm. Kath. Státus gyulafehérvári „Majláth”-főgimnáziumának megalakulása. Arad, 1930. 38. I. és 60. j.
- 13 Veress Endre: *Fontes rerum Hung.* III. 135.

- 14 Kemény János Önéletírása. 49. Magyar Tört. Eml. I.
 15 U. o. 44—45., 48—50.
 16 Rummy Károly: Monumenta Hungarica, azaz Magyar Emlékezetes Írások Pest, 1817. 185—212. Erd. Orsz. Eml. XV. 482.
 17 Szádeczky Béla: I. Apafi Mihály udvartartásából. Kolozsvár, 1913. 22—23. Szilágyi Sándor: Felsővadászti Rákóczy Zsigmond. Bpest, 1886. (Magyar Tört. Életr.) 19., 23—24. Szilágyi Sándor: I. Rákóczy György udvari iskolái történetéhez. Magyar Könyvszemle, 1892—93. 91—101. Tört. Tár, 1885. 37.
 18 Apor Péter: Lusus mundi 24. Apor Péter előadása szerint a lakomai eset Zrínyi és Draskovics grófok erdélyi látogatásával kapcsolatban történt. De a grófok erdélyi útjáról ez időpontra vonatkozólag nem tud a történelem. Ellenben 1678-ban és 1679-ben egy ifjú, aki Zrínyi Péter fiának, Jánosnak, adta ki magát, vezette félre az erdélyieket s a fejedelmi család kegyeibe is befurakodott. Leleplezése után elhagyta Erdélyt. Utóbb az igazi Zrínyi János is Erdélybe került. L. Vitézy János 1680 december 21.-én Pozsonyban kelt emlékiratát. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. Erster Band. II. Heft. Kronstadt, 1853. 285—286. Így Apor István esete más magyarországi urak látogatásakor történhetett.
 A Székely Sámuel-féle mozgalom székely felkelés, amely 1660-ban Barcsay Ákos fejedelem ellen irányult. A csíkiak, háromszékiek ültek fel. Székely Sámuel csapatait Kaczán (Kőhalomszékben) verték le. (Kelemen Lajos: Bodoki Mikó Miklós családi krónikája. Genealogiai füzetek, 1906. 78. Erd. Orsz. Eml. XII. 48.)
 19 Apor Péter: Lusus mundi. 24.
 20 1667 jan. 27.-én Henter András és Lázár István ügyében. Gr. Lázár cs. lvt. Erdélyi Múzeum. Dr. Bochkor Mihály: Az erdélyi katolikus autonómia. Kolozsvár, 1911. 160.
 21 Apor Péter: Lusus mundi. 24.
 22 Cserei históriája. 269.
 23 A szerződést l. Apor lvt. IV. cs. 89. sz. Székely Nemzet. Múzeum.
 24 U. o. IV. cs. 100. sz. 1676 febr. 26. Segesvár. Gr. Bánffy-család lvt. Korda iratok. Apor István és más Aporok. Erdélyi Múzeum,
 25 Apor Péter: Synopsis mut. 119. Br. Apor Péter munkái. Közli Kazinczy Gábor.
 26 Apor István végrendelete 1678 márc. 8. Brassó. Apor lvt. IV. cs. 167. sz. Székely Nemzeti Múzeum.
 27 Biró Vencel: Béli Pál felkelése. Századok, 1920. 243—273., 341—370.
 28 Gergely Samu: Teleki Mihály levelezése. VII. 594., 596., 603. Bethlen Miklós Önéletírása. I. 479—480.
 29 1677 dec. 19. Ebesfalva. Bánffy cs. lvt. Korda iratok. Apor István és más Aporok. Erdélyi Múzeum.
 30 Teleki Mihály levelezése. VII. 618., 619—620.
 31 1678 febr. 28. Fogaras. Apor lvt. Erdélyi Múzeum.

- 32 Apor Péter: *Lusus mundi*. 25.
 33 Cserei históriája. 102.
 34 Apor Péter: *Lusus mundi* 25.
 35 1680 jun. 7 Bánffy lvt. Korda iratok. Apor István és más Aporok. Erdélyi Múzeum.
 36 Farkas Zsuzsánna protestáló levele. 1705 május 17. Szeben. Bánffy lvt. Korda iratok Apor István és más Aporok. Erdélyi Múzeum.
 37 Apor Péter: *Lusus mundi*. 25. Synopsis mut. 123.
 38 1684 május 5. Fogaras. Bánffy cs. lvt. Korda iratok. Apor István és más Aporok. Erdélyi Múzeum.
 39 1682 ápr. 28. Fogaras. U. o.
 40 Czegei Vass György és László naplói. 1659—1739. 39. Magyar Tört. Eml. XXXV.
 41 Veszely Károly: Erd. egyh. tört. adatok. I. 417.

II. Erdély halódik, Apor emelkedik.

- 1 Apor Péter: Synopsis mut. 124. Erd. Orsz. Eml. XIX. 462—470. Ez időszakról szemléltető karképet ad Dr. Lukinich Imre: A bethleni gróf Bethlen-család története. Bpest, 1927. 385—410. Ugy szintén Gyárfás Elemér: Bethlen Miklós kancellár c. műve. Dicsőszentmárton, 1924.
 2 Erd. Orsz. Eml. XIX. 35.
 3 Bethlen Miklós Önéletírása. II. 70—72.
 4 Vass György napl. 175. Erd. Orsz. Eml. XIX. 39.
 5 Bethlen Miklós Önéletírása. II. 78., 81—82. Erd. Orsz. Eml. XIX. 325., 401.
 6 Erd. Orsz. Eml. XIX. 404.
 7 Szász Károly: *Sylloge tractatum*. 40. s k. II.
 8 Erd. Orsz. Eml. XX. 318—319., 321—324.
 9 U. o. XX. 146.
 10 Apor Péter: *Lusus mundi*. 25. Synopsis mut. 126. Cserei históriája. 205. Bethlen Miklós Önéletírása. 117.
 11 Erd. Orsz. Eml. XX. 318., 441. Vass Gy. napl. 121., 155.
 12 Cserei históriája. 220. Levele Váradról. Vass Gy. napl. 134.
 13 Erd. Orsz. Eml. XX. 318., 441.
 14 Bethlen Miklós Önéletírása. II. 131.
 15 Apor levele Gr Breuner Sigfrid Kristóf kamarai elnökhöz. 1696 január 9. Marosvásárhely. Apor Leveles könyve. Apor cs. lvt. Erdélyi Múzeum. Bethlen Miklós Önéletírása. II. 145.
 16 Apor Péter: Synopsis mut. 130.
 17 1693 május 1. Bécs. Orsz. Lvt. Bpest. Erd. kanc. oszt. 2. sz.
 18 *Tractatus arendationis fiscalium*. 1693 május 30. Orsz. Lvt. Bpest. 1694. 7. sz.
 19 Bethlen Miklós Önéletírása. II. 142—143. Cserei históriája. 252—253.

- 20 Vass György napl. 168.
 21 U. o. 175. Erd. Orsz. Eml. XXI. 159., 162.
 22 Erd. Orsz. Eml. XX. 471., 473. XXI. 90., 175.
 23 U. o. XX. 443., XXI. 175., 237. Bethlen Miklós *Önéletírása*. II. 132., 150.
 24 Apor Péter: *Synopsis* mut. 130.
 25 Erd. Orsz. Eml. XXI. 28.
 26 Bethlen Miklós *Önéletírása*. II. 148.
 27 Vass György napl. 211., 216.
 28 1695 febr. 23. Orsz. Lvt. Bpest. Erd. kanc. oszt. 8. sz.
 29 U. o. 1695 márc. 21. 3. sz. Erd. Orsz. Eml. XXI. 28. Apor P.: *Synopsis* mut. 131.
 30 Apor Gr. Kinszky Ulrik bécsi kancellárnak 1696 május 11. Kolozsvár. Ugyanez nap a főkörmányszék Kinszkyhez. Apor Komornik Pál Károly de Kleinburghoz. Kleinburg néven is előfordul. A bécsi pénzügyi tanács tagja. 1696 jul. 29. Kolozsvár. Apor Leveles könyve. Főispáni kinevezése 1696 jul. 19. Bécs. Apor cs. lvt. Erdélyi Múzeum. Beiktatását I. Vass Gy. napl. 256., Cserei históriája. 258.

III. A kincstartó.

- 1 Erd. Orsz. Eml. III. 386., 421.
 2 U. o. IV. 197.
 3 U. o. XI. 324., XII. 98., 478., XIII. 83.
 4 A fejedelemség korabeli pénzügyekre I. Biró Vencel: *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése c. művét.*
 5 De proventibus regii in Transylvania iuxta revisionem et inquisitionem per s. regiae maiestatis consiliarios et commissarios Paulam Bornemisza episcopum Veszprimiensem et Georgium Wernerum facta relatio. Mensibus Martio et Aprili. Anno 1552. Engel: *Geschichte des Ung. Reiches und seiner Nebenländer*. 1798 és 1801. II—III.
 6 Utasítást és esküt I. Erd. Orsz. Eml. XXI. 84—86.
 7 Szász Károly: *Sylloge tract.* 834. s k. II.
 8 1695 márc. 21. *Copia memorialis circa thesauratum*. Orsz. Lvt Bpest. Erd. kanc. oszt. 1695. 3. sz.
 9 Bethlen javaslata a gubernium fizetéséről, fiscalitásról és kincstartóról. 1695 dec. Bécsi Hofkammerarchiv „Siebenbürgen” cs. 15.470. sz.
 10 Apor levele Gr. Breuner Szigfrid Kristófhöz. 1696 január 9. Marosvásárhely. Levele Mayeren Jakab Theobaldhoz, a bécsi pénzügyi kamara tagjához, jan. 11. Levele Aichpichlhez, ápr. 6. Leveles könyve. Apor lvt. Erdélyi Múzeum.
 11 *Instructio pro thesaurario Transylvaniae* Hofkammerarchiv „Siebenbürgen” cs. 1696 márc. 12. Bécs.
 12 A gubernium a felséghez. 1696 augusztus 21. Orsz. Lvt. Bpest. Erd. kanc.

- oszt. 1696. 60. sz. A vita a kincstartónak adott utasításról utóbb is folyt. Az uralkodó 1698-ban is magyarázta azt. Erd. Orsz. Eml. XXI. 343—346.
- 13 Apor levele Gr. Breuner Sigfrid Kristóf só-commissariusához. 1696 május 11. Kolozsvár. Leveles könyve. Apor lvt. Erdélyi Múzeum.
- 14 Apor Aichpichlhez. 1696 jun. 19. Torda. U. o.
- 15 1696 jun. 8. Torda. Az 1696 márc. 14.-én a bécsi kamarától küldött 10 pontra való válaszok, felvilágosítások. U. o.
- 16 Apor levele a kamarához. 1696 jun. 8. Torda. U. o.
- 17 " " " " 1696 jul. 29. Kolozsvár. U. o.
- 18 " " " " 1696 jun. 8. Torda. U. o.
- 19 " " Breunerhez 1696 aug. 21. Torda. U. o.
- 20 Copia punctorum quorundam, officium regii in Transylvania thesaurarii concertantium etc. 1696 aug. 21. Torda. U. o.
- 21 Apor levele a kamarához. 1696 okt. 5. U. o.
- 22 Copia literarum ad comitatus etc. 1696 aug. 29. Torda.
Copia punctorum per officium thesauratus Regio Gubernio propositorum. Időjelzés nélkül az 1696 szept. iratok között
Puncta quaedam necessaria per regium in Transylvania thesauratum excelso Regio Gubernio, quam regni Statibus. 1696 okt. 5. U. o.
- 23 Puncta quaedam circa universa bona fisc. per ablegatum Michaellem Tatrosi proponenda camerae excelsae aulicae. 1697 jul. iratok között. U. o.
- 24 Apor levele a kamarához. 1697 márc. 28. Kolozsvár. U. o.
" " Aichpichlhez. 1697 ápr. 16. Kolozsvár. U. o.
- 25 " " Breunerhez, Aichpichlhez, Prank (Brank) A. V. bécsi pénzügyi kamarai titkárhoz. 1697 márc. 18. Kolozsvár. U. o.
- 26 Apor levele a kamarához. 1697 márc. 28. Kolozs ár. U. o.
- 27 " " Kinszkyhez. 1697 jun. 6. Kecze.
" " Rabutinhoz. 1696 jun. 6. Kecze. U. o.
- 28 " " Aichpichlhez. 1697 ápr. 26. Torda.
Copia lit. ad donatarios etc. 1697 május 10. Kecze. U. o.
- 29 Apor ad perceptores arendatorum 1697 május 10. Kecze. U. o.
- 30 Apor levele Aichpichlhez. 1697 május 11. Kecze.
" " Komornikhoz. 1697 ápr. 25. Torda. U. o.
- 31 " " Rabutinhoz. 1697 május 19. Gyógyi fürdő. U. o.
- 32 " " Kleinburghoz. 1697 jun. 2. Szeben
" " Kinszkyhez. 1697 jun. 6. Kecze. U. o.
- 33 " " a kamarához. 1697 jun. 6. Kecze.
" " Komornikhoz, Aichpichlhez. 1697 jul. 6. Torda. U. o.
- 34 " " a bécsi ügyvivőhöz. 1697 jul. 6. Torda.
" " Aichpichlhez, Komornikhoz. 1697 jul. 6. Torda. U. o.
- 35 " " Rabutinhoz. 1697 május 19. Gyógyi fürdő. U. o.
" " Aichpichlhez, Komornikhoz. 1697 jul. 6. Torda. U. o.
- 36 " " a bécsi ügyvivőhöz. 1697 jul. 6. Torda. U. o.
- 37 L. 23. jegyzet. Copia memorialis penes extractum camerae porrecti,

- 1698 januári irások között. Leküldött utasítások és reversalisok ez 1697 aug. irások között. U. o.
- 38 Apor levele Kollonicshoz, Kinszkyhez, Aichpichlhez, Prankhoz, Komornikhoz, Palm János Dávidhoz, a bécsi pénzügyi kamara tagjához. 1697 aug. 15. Kolozsvár. U. o.
- 39 Apor levele a felséghez. 1697 aug. 28. Bécs. U. o.
- 40 " " Kollonicshoz, Kinszkyhez, Aichpichlhez, Prankhoz, Komornikhoz, Palmhoz. 1697 aug. 15. Kolozsvár.
Apor levele Aichpichlhez, Komornikhoz, Prankhoz. 1697 augusztus 17. Kolozsvár.
Apor levele Komornikhoz, Tatrosihoz. 1697 szept. 15. Kecze. U. o.
- 41 " " Tatrosihoz 1697 szept. 28. Torda. U. o.
- 42 " " Tatrosinak. 1698 jun. 9. Kecze. U. o.
- 43 Copia projectorum camerae prorectorum. 1697. évvégi iratok között. U. o.
- 44 Projectum impediens in producendo thesaurus regis Trans. difficultates complect. 1697. évvégi iratok között. U. o.
- 45 Főkormányzék levele Kinszkyhez, Palmhoz. 1698 jun. 13. Gyulafehérvár. U. o.
- 46 Apor levele Aichpichlhez, Prankhoz, Palmhoz. 1698 jun. 14. Gyulafehérvár.
" " Tatrosihoz. 1698 jul. 9. Gyulafehérvár. U. o.
- 47 " " Dőry Lászlóhoz. 1698 jul. 20. U. o.

IV. Német vezetésre való áttérés a gazdálkodásban.

- 1 Copia commissionis ad Mathiam Hirsch super salibus in portu existentibus 1698 nov. 20. Gyulafehérvár.
Apor levele Kleinburghoz 1699 jan. 17. Kecze. 1698 dec. iratok között. U. o.
- 2 " " Preznerhez. 1699 márc. 24. Kolozsvár. U. o.
- 3 Apor Pétertől küldött pontok copiója. 1699 márc. 24.-i irat után. U. o.
- 4 Apor levele Palmhoz, Breunerhez. 1698 jul. 10. Gyulafehérvár.
" " a kamarához. 1699 ápr. 29. Gyulafehérvár. U. o.
- 5 Instructio pro regalium proventuum perceptore Francisco Balogh. 1699 jan. iratok között. U. o.
- 6 Apor levele a kamarához. 1698 okt. 19. Gyulafehérvár. U. o.
- 7 Szászoknak árendába adott dézsmákról szóló irások. 1698 nov. 6. utáni irások között. Replica a Apor. U. o.
- 8 Puncta quaedam thesaurus Transylvaniae circa salis promotionem ad Gubernium proponenda. 1698 nov. 6. utáni irások között. U. o.
Apor levele Dőrynek. 1698 nov. 23. Gyulafehérvár.
" " Kleinburghoz. 1698 dec. 20. utáni következő irat. U. o.
- 9 " " Kleinburghoz, Prankhoz. 1699 jan. 6. Kolozsvár. U. o.
- 10 Szászoknak adott utasítás. 1699 jan. 10. utáni iratok között. U. o.
- 11 L. 3. jegyzet.

- 12 Apor levele Dőrynek. 1699 márc. 24. Kolozsvár.
 " " Kálnokynak. 1699 jun. 17. v. 18. Kolozsvár. U. o.
- 13 " " Aichpichlnek, Kleinburgnak. 1699 május 25. Gyulafehérvár. U. o.
- 14 Apor levele Kleinburgnak. 1699 jun. 23. Torda. U. o.
- 15 Ex foro censurali. 1699 május 7. Gyulafehérvár. U. o.
- 16 Apor levele Kleinburgnak. 1699 május 2. Gyulafehérvár.
 " " Kleinburgnak, Aichpichlnek. 1699 május 25. Gyulafehérvár. U. o.
- 17 Apor levele Kleinburgnak, Aichpichlnek. 1699 május 25. Gyulafehérvár. Difficultates gen. perceptoris Francisci Balogh. 1699 szept. 30. Gyulafehérvár. U. o.
- 18 Bethlen Miklós Önéletírása. II. 182.
- 19 Apor levele Prankhoz. 1699 május 2. Gyulafehérvár.
 " " Kálnokynak, 1699 május 25. Gyulafehérvár.
 " " Kollonicshoz. 1699 május 16. Gyulafehérvár. Leveles könyv. Apor lvt. Erdélyi Múzeum.
- 20 Apor levele Kálnokynak. 1699 május 25. Gyulafehérvár.
 " " Mikes Mihálynak. 1699 jul. 6. Csíki fürdő. U. o.
- 21 " " Aichpichlhez. 1699 aug. 16. Kolozsvár.
 Resolutio ad puncta Samuelis Biró. 1699 jun. 25. Kecze. U. o.
- 22 Apor levele Dőrynek. 1699 szept. 15. Gyulafehérvár. U. o.
- 23 " " " 1699 szept. 7. Kecze.
 " " Hevenessy Gábornak. 1700 jun. 17. Kolozsvár.
 " " Kálnokynak. 1699 május 25. Gyulafehérvár. U. o.
- 24 " " " 1699 jun. 17. v. 18. Kolozsvár.
 " " Aichpichlnek. 1699 május 16. Gyulafehérvár.
 " " Dőrynek. 1699 szept. 7. Kecze. U. o.
- 25 Bethlen Miklós Önéletírása. II. 180.
- 26 U. o. 181.
- 27 Cserei históriája. 279.
- 28 Bethlen Miklós Önéletírása. II. 142.
- 29 1699 jul. 30. Liber decretorum et politicarum expeditionum ab anno 1698 usque 1705. I. 159–160. L. Orsz. Lvt. Bpest. Erd. kanc. oszt.
- 30 Bethlen Miklós Önéletírása. II. 181.
- 31 Cserei históriája. 280.
- 32 Apor levele Kleinburgnak. 1699 jun. 23. Torda. Leveles könyv. Apor lvt. Erdélyi Múzeum.
- 33 Apor levele a kamarához. 1699 okt. 9. Gyulafehérvár. U. o. Cserei históriája. 279.
- 34 Apor levele Palmhoz. 1700 febr. 16. Gyulafehérvár. Leveles könyv. Apor lvt. Gyulafehérvár.
- 35 Apor levele Thavonathoz. 1699 szept. 22. Gyulafehérvár. U. o.
- 36 " " a kamarához. 1699 okt. 9. Gyulafehérvár. U. o.

- 37 Apor levele Kálnokyhoz. 1699 nov. 13. Gyulafehérvár. U. o.
 38 " " Kleinburghoz, Aichpichlhez. 1699 nov. 29. Gyulafehérvár. U. o.
 39 Kamaraispánoknak való levél. 1699 dec. 3. Gyulafehérvár. U. o.
 40 Ad vicearendatores comitatum. 1699 dec. 15. Gyulafehérvár. U. o.
 41 Apor levele a felséghez. 1699 okt. 18. Gyulafehérvár.
 " " Palmhoz. 1700 márc. 8. Gyulafehérvár.
 " " Kleinburghoz. 1700 jan. 19. Gyulafehérvár. U. o.
 42 " " Kálnokynak. 1699 nov. 29. Gyulafehérvár.
 " " " 1699 dec. 12. Gyulafehérvár. U. o.
 43 " " Hevenessynek. 1700 ápr. 18. Kolozsvár. U. o.
 44 " " Dőrynek. 1700 jan. 19. Gyulafehérvár.
 " " Hevenessynek. 1700 ápr. 18. Kolozsvár.
 " " Kleinburgnak. 1700 ápr. 18. Kolozsvár. U. o.
 45 " " Kleinburgnak. 1700 jan. 19. Gyulafehérvár.
 " " Thavonatnak. 1700 márc. 31. Kecze. U. o.
 46 " " " 1700 május 29. Gyulafehérvár. U. o.
 47 " " Dőrynek. 1700 jan. 19. Gyulafehérvár. U. o.
 48 " " Kleinburgnak. 1700 ápr. 18. Kolozsvár.
 " " " 1700 febr. 27. Gyulafehérvár. U. o.
 49 " " Dőrynek, Kleinburgnak. 1700 febr. 23. Gyulafehérvár. U. o.
 50 " " Dőrynek. 1700 márc. 23. Kecze. U. o.
 51 " " Palmnak. 1700 febr. 16. Gyulafehérvár.
 " " Fiáth Jánosnak. 1700 febr. 22. Gyulafehérvár. U. o.
 52 " " Dőrynek 1700 márc. 23. Kecze.
 " " Hevenessynek. 1700 ápr. 18. Kolozsvár. U. o.
 53 " " Hevenessynek. 1700 ápr. 18. Kolozsvár.
 " " Rabutinnak. 1700 május 6. Gyulafehérvár. U. o.
 54 " " Tatrosinak és a kamarának. 1697 okt. 11. Torda.
 " " Rabutinnak, Thavonatnak. 1700 május 1. Gyulafehérvár.
 " " Thavonatnak. 1700 május 12. Gyulafehérvár
 Copia instructionum etc. per M. Tatrosi transmis. 1699 jan. 10. Instructio
 pro rationista seu tricesimatore. Az előbbi instructiók között. U. o.
 55 Apor levele Thavonatnak. 1700 május 29. Gyulafehérvár.
 " " Hevenessynek. 1700 jun. 10. Gyulafehérvár.
 " " a kamarai ispánoknak. 1700 jun. 14. Kolozsvár. U. o.
 56 Cserei históriája. 280.
 57 Apor levele Hevenessynek. 1700 jun. 10. Gyulafehérvár.
 " " Puy Mihálynak 1700 jun. 27. Kolozsvár.
 " " Hevenessynek. 1700 jul. 2. Kecze.
 " " Dőrynek. 1700 jul. 3. Kecze. U. o.
 58 Cserei históriája. 280.
 59 Apor levele Kálnokynak. 1700 jan. 19. Torda. Leveles könyv. Apor lvt.
 Erdélyi Múzeum.
 60 Apor levele Kleinburgnak. 1700 jul. 27. Gyulafehérvár. U. o.

- 61 1700 nov. 17. ad Gub. Liber decretorum etc. Orsz. Lvt. Erd. kanc. oszt. Bpest. 302–303. l.
- 62 Bethlen Miklós Önéletírása. II. 183–185.
- 63 U. o. 188., 2:5. A felség a guberniumhoz. 1702. febr. 9. Liber decretorum etc. Orsz. Lvt. Erd. kanc. oszt. 566–569. l. Bpest. A korszak kereskedelmi tervezetéiseire l. Dr. Lukinich Imre i. m. 415–430.
- 64 1700 jan. 19. Liber decretorum etc. Orsz. Lvt. Bpest. Erd. kanc. oszt. 230–236. l.
- 65 Apor Péter: Synopsis mut. 134.

V. Államháztartás.

- 1 L. Biró Vencel: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése c. művét. Kolozsvár, 1917.
- 2 Apor Péter: Synopsis mut. 133.
- 3 Cserei históriája. 275.
- 4 Apr. Const. P. II. T. 16. a. 4.
- 5 Szász Károly: Sylloge tract. 274., 356.
- 6 Besztercei bíró, senatus Apornak. 1699 jul. 7. Gr. Bánffy cs. lvt. Bánffy iratok. Apor-levelek. Erdélyi Múzeum.
- 7 Szász Károly: Sylloge tract. 356.
- 8 Köleséry Sámuel Veteranihoz. 1694 dec. 20. Szeben. Staatsarchiv „Ungarn“ cs. Bécs.
- 9 Apr. Const. P. II. T. IX. a. 1., 2.
- 10 Felső oklevele. 1694 nov. 22. Apor Leveles könyvében 1697 áprilisi iratok között. Apor lvt. Erdélyi Múzeum.
Apor levele Palmhoz, Breunerhez. 1698 jul. 10. Gyulafehérvár. U. o.
- 11 „ „ a kamarának. 1696 szept. 7. Torda. U. o.
- 12 Summaria demonstratio annualis proventus ex campione auri, argenti vivi et ex bonis Zalakniensibus ac Topánfalviensibus cum sibi adjunctis proventibus. 1699 dec. 18. Gyulafehérvár. U. o.
- 13 Copia projectorum camerae porrectorum circa auri et argenti fodinas, Az 1698-as iratok között, U. o.
- 14 L. 12. jegyzetel.
- 15 Boldizsár aranyos-cigány privilegiumának copijája. 1699 jun. 25. Kecze. U. o. A cigányok megélhetésének más lehetősége a szerencsemondás és varázslás. Így Bánffy György kormányzó 1701 ben Refully cigányvajdának engedély-levelet adt, hogy e némű foglalkozását szabadon gyakorolhatja. Jakab Elek, Oklevéltár Kolozsvár tört.-hez. II. 448.
- 16 Instructio pro provisoro auri et argenti vivi fod. Zalakniens. A Tatarosival 1699 jan. 10-én küldött instructiók között. U. o.
- 17 Apor levele a kamarához. 1696 jun. 18. Torda. 1696 szept. 7. Torda. U. o.
- 18 „ „ a kamarának. 1696 május 25. Kecze.
„ „ Aichpichlhez. 1696 aug. 21. Torda. U. o.

- 19 Apor levele Breunerhez. 1696 jan. 9. Marosvásárhely.
 " " " 1696 ápr. 10. Kolozsvár.
 " " a kamarának. 1696 május 28. Torda.
 " " " 1696 jul. 29. Kolozsvár. U. o.
- 20 " " a kamarához, ennek elnökéhez, Palmhoz, Kleinburghoz, Aichpichlhez. 1699 márc. 24. Kolozsvár.
 Puncta quaedam circa universa bona fisc. per ablegato M. Tatrosi proponenda camerae exc. aul. Az 1697-es iratok között. U. o.
- 21 Descriptio negotiorum circa aur. monetas Claudiopoli cuses in anno 1698 die 30. Januarii. Gr. Bánffy cs. lvt. Bánffy-iratok. Apor-levelek. Erdélyi Múzeum.
- 22 Apor levele a kamarához. 1698 okt. 19. Gyulafehérvár. Leveles könyv Apor lvt. Erdélyi Múzeum.
 Apor levele a kamarához. 1698 okt. 19. Gyulafehérvár. U. o.
- 23 Summus extractus super perceptione et erogatione proventuum regni Trans. a die 1 Januarii ad diem ult. Dec. 1697. U. o. Dézsmahelyekről felsorolás Apor Leveles könyvében az 1697 és 1698 nov. irások között. Erdélyi Múzeum.
- 24 Árendahelyek Apor Leveles könyvében az 1697-es instructiók között. L. még 23. jegyzet. U. o.
- 25 Index confirm. et testamtorum paroch. ab antiquis. Apor Leveles könyvében az 1698-as novemberi iratok között. U. o.
- 26 Reversalis arendatorum 1699 márc. 25. Kolozsvár. Árenda perceptorok instructiója. Az 1697 juliusi iratok végén. U. o.
- 27 Dézsmások instructiója. Az 1697 juliusi iratok végén. Copia instructionis etc. per M. Tatrosi miss. 1699 jan. 10. U. o.
- 28 Apor levele Aichpichlhez. 1699 aug. 18. Kolozsvár. U. o.
- 29 " " a kamarához. 1697 jun. 6. Kecze.
 " " Kleinburghoz. 1697 jun. 2. Szeben.
 " " Thavonathoz. 1700 május 1. Gyulafehérvár.
 " " " 1700 május 12. U. o.
- 30 Specificatio offic. pro confirmatione et resolutione camerae praesentata. 1699 aug. 16. Kolozsvár. Az erdélyiek a váradjai, szászvárosi, dévai harmincadot nem mindig számították a harmincadok közé. L. Sylloge tract. 273.
 Apor levele a karánsebesi harmincadoshoz. 1697 május 23. Gy.-fehérvár. Copia projectorum camerae porrectorum. Keltezés és hely nélkül. 1697 aug. 28-iki irat után. U. o.
 Szász Károly: Sylloge tractatum etc. 273. U. o.
- 31 Apor 1699 jul. 14-én a brassói, bodzai, törcsvári, tömösi harmincadosoknak küldött regikat. U. o.
- 32 A felségtől 1698 márc. 17-én Birónak jött instructiót l. gr. Bánffy cs. lvt. Bánffy-iratok. Apor-levelek. Erdélyi Múzeum.

- 33 1680 febr. 21., 1680 márc. 18. Fogaras. Gr. Bánffy lvt. Korda iratok. Apor István és más Aporok. Erdélyi Múzeum.
- 34 *Compania Graeca ad imperatorem*. Apor véleménye ez iratra. Mindkét irat keltezés és hely nélkül. Gr. Bánffy cs. lvt. Bánffy-iratok. Apor-levelek. Erdélyi Múzeum.
- 35 *Copia projecti super tricesimis Trans.* 1696 aug. 18. Torda.
Copia projectorum camerae porrectorum. 1698. évi iratok elején. Leveles könyv. Apor lvt. Erdélyi Múzeum.
Dr. Lukinich Imre i. m. 420.
- 36 1698 jul. 4. Leveles könyv. Apor lvt. Erdélyi Múzeum.
- 37 Apor levele Kleinburghoz, 1697 jun. 2. Szeben. U. o.
- 38 *Rationista reversalisa.* 1697 szeptemberi irások között. Teljesebb szöveggel 1698 jul. 5. U. o.
- 39 *Difficultates circa expeditionem salis, quae de facto Gubernio porrigendae videntur.* 1699-i iratok között.
Apor levele a kamarához, ennek elnökéhez Palmhoz, Aichpichlhez, Kleinburghoz. 1699 márc. 24. Kolozsvár. Leveles könyve. Apor lvt. Erdélyi Múzeum.
- 40 *Copia conscriptionis salis fodinarum Transylv.* Beterjesztve 1696 aug. hó. U. o. Asztalos Miklós: Adatok egy erdélyi impériumváltozás történetéhez. Jancsó Benedek emlékkönyv. Bpest, 1931. 138.
- 41 1696 márc. 14-én a bécsi kamarától küldött 10 pontra való válaszok és informatiók.
Copia literarum ad comitatus ad sedes Transylvaniae super certis negotiis salinariis expeditarum et transmissarum. 1696 aug. 29. Torda. Leveles könyv. Apor lvt. Erdélyi Múzeum. L. még 39. jegyzetet. Asztalos Miklós i. m. 138., 147.
- 42 *Copia punctorum quorundam officium regii in Trans. thesaurarii concernentium ideoque summa necessaria sub spe gratiose resolutionis exc. camerae aul. humillime proponendorum medio ablegati D. Mich. Tatrosi* 1696 aug. 21. Torda. Leveles könyv. Apor lvt. Erd. Múz.
- 43 1696 márc. 14-én a bécsi kamarától küldött 10 pontra való válaszok és informatiók.
Vizaknai sóquaesturáról való patens. 1699 május 17. Gy.-fehérvár. U. o.
- 44 1696 márc. 14-én a bécsi kamarától küldött 10 pontra való válaszok és informatiók.
Copia literarum ad comitatus etc. 1696 aug. 29. Torda.
Copia instructionis camerariis salis-fodinarum Trans. ex thesauratu extradatae. 1697 aug. iratok között.
Apor ad rationistam Caransebesiensem. 1697 május 23. Gyulafehérvár, U. o.
- 45 1696 márc. 14-én a bécsi kamarától küldött 10 pontra való válaszok és informatiók.

- Szászvárosi, zajkányi, dévai, hunyadi udvarbíráknak a sókereskedés felől. 1699 jun. 21. Kolozsvár.
- Resolutio ad puncta camerae aul. 1699 aug. 16. Kolozsvár. U. o.
- 46 Copia instructionis camerariis salis-fod. etc. L. 44. jegyzet.
Instructio pro camerariis salis-fod.
Camerario Sófalviensi. 1099 jan. 10.-i iratok között. U. o.
- 47 1694 nov. 22-ről Száva kinevezésének másolatát l. 1699 január elején
Tatrosival küldött iratok között. U. o.
- 48 Pro administratore Száva. L. az előző jegyzetet.
Resolutio ad puncta camerae aul. 1699 aug. 16. Kolozsvár. U. o.
- 49 Apor nyílt levele. 1699 jan. elei iratok között. U. i. 1699 jan. 14.
Kecze. U. o.
- 50 Projectum circa salis promotionem. 1699 januári iratok között. U. o.
- 51 Instructio Nicolao Puy rationistae salium etc. 1699 jan. 14. Kecze.
Difficultates rationistae Somlyóiensis. 1699 januári iratok között.
Somlyói rationista reversalisa. 1699 jan. 13. Kecze. A váradjaié 1696
jan. 14. Kecze. U. o.
- 52 Instructio pro Petro Kornis, rationista portus Marosváradgyiensi. 1699
jan. 14. Kecze. U. o.
- 53 Difficultates rationistae portus Marosváradgyiensi. 1699 januári iratok
között. U. o.
- 54 Instructio pro navium magistris: Joanne Szebeni, Mich. Olcsay, Paulo
Kovács de Alba Julia. 1699 jan. 14. Kecze. Hajósmesterek reversalisa.
1699 jan. 14. Kecze. U. o.
- 55 Resolutio ad puncta camerae aul. 1699 januári iratok között. U. o.
- 65 Instructio Georgio Buznikai salium Trans. in portu Szegediensi perceptori.
1699 januári iratok között. U. o.
- 57 Postulata rationistae Szegediensis. 1699 januári iratok között. U. o.
- 58 A felség a guberniumnak 1699 jan. 7. Liber decretorum etc. 125—126.
L. Orsz. Lvt. Bpest. Erd. kanc. oszt. U. o. 1704 okt. 16. 928. l.
Resolutio ad puncta camerae aul. 1699 augusztusi írások között. Apor
Leveles könyve. Apor lvt. Erdélyi Múzeum.
- 59 A bécsi alkancellária levele Vorster Kristófhhoz. 1695 aug. 24. Liber expedi-
tionum et correspondentiarum ab anno 1695, usque 1700. Orsz. Lvt.
Bpest. Erd. kanc. oszt. 3. l.
- 60 A kamara Szávának. 1694 dec. 13. Bécs. Apor Leveles könyve. Apor
lvt. Erdélyi Múzeum.
- 61 A fejedelem a guberniumnak. 1699 jan. 7. Liber decretorum etc. 125—
126. l. U. o. 1702 nov. 24. 770. l. O sz. Lvt. Erd. kanc. oszt.
- 62 Bécsi Hofkammerarchiv „Siebenbürgen” cs. 15.470. sz.
Bécsi alkancellária a kamerának. 1695 okt. 5. Erdélyi Orsz. Eml. XXI.
324., 331.
- 63 1697 jan. 30 án és márc. 16-án a guberniumhoz. Liber expeditionum etc.
Orsz. Lvt. Bpest. Erd. kanc. oszt.

- 64 U. o 1697 jun. 26. (287—288. l.), 1697 jun. 29. (294. l.), 1697 julius 6. (299. l.), 1697 ápr. 17. (226. l.), 1697 jun. 1. (248. l.), 1697 márc. 30. (211. l.).
- 65 *Instructio pro provisoribus bonorum fisc.* 1699 januári iratok között. Apor Leveles könyve. Apor lvt. Erdélyi Múzeum.
- 66 *Copia decr. Majestatis ad Gubernium super connumeratione bonorum Albensium* 1696 febr. 24. Az 1697 júliusi iratok között. U. o.
- 67 Fehérvári korcsmáról való dispositio. 1699 márc. 29. Kolozsvár. U. o.
- 68 *Regii in Trans. thesaurarii super possessionibus in Trans. fiscalibus exigua opinio.* 1696 okt. 5. Levele a kamarához. 1698 dec. 8. Gyulafehérvár. U. o. *Projectum de modalitate aedificii fortificationum in Transylvania.* 1699 okt. 9. Gyulafehérvár. *Projectum circa bona fiscalia.* 1700 május 21. Gyulafehérvár. U. o.
- 69 *Informatio super connumeratione bonorum fiscalium Devaiensium.* 1697 május h. U. o.
- 70 *Instructio pro bonorum fisc. inspectore.* 1699 januári iratok között. U. i. az 1697 augusztusi írások között. U. o.
- 71 *Instructio pro provisoribus bonorum fisc.* 1697 jul. 13-án kelt írás után. 1699-ben a januári írások között. Reversalisok az instructio végén. U. o.
- 72 Erdélyi fiscus jószágokon lévő minden rendbeli szolgálk fizetése. 1699 márciusi írások között.
Rectificatio conventionis univ. servorum in bonis fisc. Trans. existentium. 1699 május 28. Gyulafehérvár. U. o.
- 73 *Summus extractus super perceptione et erogatione proventuum regni Trans.* a die prima Januarii ad diem ultimum Dec. 1697. U. o.
- 74 Apor levele Kleinburgnak. 1697 jun. 2. Szeben. U. o.
- 75 L. 73. jegyzetel.
- 76 *Instructio pro rat. fisc. exactore.* 1697 aug. iratok között.
Instructio pro exactore. 1699 jan. iratok között. U. o.
- 77 *Copia instructionis pro reg. proventuum exactore.* 1697 aug. írások között.
Instructio pro reg. proventuum perceptore d. Fr. Balogh. 1699 januári iratok között. U. o.
- 78 *Pro selis-fodinarum administratore b. Mich. Száva.* 1699 januári iratok között.
- 79 *Resolutio ad puncta dom. inspectoris tricesinarum dominis arendatoribus porrecta.* 1698 jun. iratok között. U. o.
- 80 *Copia instr. pro bonorum fisc. praefecto.* 1697 aug. írások között.
Instructio pro d. bonorum fisc. inspectore. 1699 jan. írások között. U. o.
- 81 *Instructio pro provitore auri et argenti vivi fod. Zalakniens.* 1699 jan. írások között. U. o.
- 82 A dézsmásokra, kamara-ispánokra, udvarbírákra, fisc. directorra, harmincadosokra l az 1697 augusztusi és 1699 januári instructiókat vagy reversalisokat. U. o.

- 83 *Copia punctorum quorundam officium regii in Trans. thesaurarii concernentium etc.* 1696 aug. 21. Torda. 37. pont.
Formula juramenti secretarii.
Instructio pro domino officii thesauratus regii Trans. secretario M. Cserei. 1699 jan. 15. Kecze. U. o.
- 84 *Relatio circa rationes camerariorum, qui officia sub th sauralu piee mem. quondam b. Joannis Haller etc. gesserunt.* 1700 május 29. Gyulafehérvár. U. o.

VI. Katolikus megerősödés.

- 1 Szász Károly: *Sylloge tract.* 67.
- 2 U. o. 118.
- 3 U. o. 165—230.
- 4 U. o. 389.
- 5 Apor levele Mikes Mihályhoz. 1699 ápr. 12. Kecze.
" " Kollonicshoz. 1700 ápr. 18. Kolozsvár. Leveles könyv. Apor lt. Erdélyi Múzeum.
- 6 Cserei históriája. 286.
Apor levele Kálnokyhoz. 1699 május 2. Gyulafehérvár. Leveles könyv. Apor lt. Erdélyi Múzeum.
- 7 Apor levele Hevenessynek. 1698 nov. 6. Gyulafehérvár. U. o.
- 8 " " Kollonicshoz. 1697 jul. 13. Kecze. U. o.
- 9 " " Kollonicshoz. 1698 dec. 1., 1699 május 2., 1699 május 4. Gyulafehérvár. U. o.
- 10 *Instructio Michaeli Mikes Status Catholici in Transylvania deputato.* 1699 márc. 29. Kolozsvár. U. o.
- 11 Apor levele Hevenessynek. 1699 ápr. 12. Kecze.
" " Kollonicshoz. 1700 jan. 29. Gyulafehérvár. U. o.
Vass György naplója. 361.
- 12 Apor levele Kollonicznak. 1699 nov. 29. Gyulafehérvár. Leveles Könyv. Apor lt. Erdélyi Múzeum.
- 13 *Erd. Orsz. Eml.* XXI. 419
- 14 Apor levele Hevenessynek. 1700 jun. 10. Gyulafehérvár. Leveles könyv. Apor lt. Erdélyi Múzeum.
- 15 1702 jun. 22. *Genuina relatio habitorum tractatum inter dominos cath. ref., unit. religionis. Diplomatarium Autographum.* Gr. Kemény gyűjt. Erdélyi Múzeum.
- 16 Apor levele Mikesnek. 1699 május 25. Gyulafehérvár.
A Kath. Status Kollonicshoz, a miniszterekhez. 1699 okt. 18. Gyulafehérvár. Apor Leveles könyve. Apor lt. Erdélyi Múzeum.
- 17 Apor levele Fiáthhoz. 1699 márc. 25. Kolozsvár. L. még 10. jegyzetet.
" " Kálnokynak. 1699 május 25. Gyulafehérvár.
" " a főkirálybírótság átadásáról. 1699 szept. 29. Gyulafehérvár. U. o.

- 18 Apor levele a csikiaknak. 1699 dec. 8. Gyulafehérvár. Ezek válasza. 1699 dec. 15. Csíkszereda. U. o. Cserei históriája. 250.
A Kath. Status Kollonicshoz, Kinszkyhez. 1698 dec. 1.
Apor levele Hevenessynek. 1699 márc. 30. Kolozsvár. Apor Leveles könyve. Apor lvt. Erdélyi Múzeum.
- 19 L. 10 és 15. jegyzetet.
Apor levele Hevenessynek. 1698 szept. 17., 1698 nov. 21. Gyulafehérvár.
„ „ Kollonicshoz. 1700 ápr. 18. Kolozsvár. U. o.
- 20 Fogaras, Kantára. L. Apor Péter: Met, Trans. 441—442. Gyulafehérvárra nézve: Apor levele Apor Péterhez. 1699 jun. 23. Torda. Hevenessyhez. 1699 jun. 23. Torda. Kollonicshoz. 1700 febr. 14. Leveles könyve. Apor lvt. Erdélyi Múzeum. Gyulafehérvári gimn. értesítő. 1895—96. 15. l. Cserei Históriaja. 285.
Kolozsvári óvári templomra: Vízkeleti Zsigmond elismervénye a templom építésére adott 680 forintról. 1697 dec. 28. Kolozsvár. 1697. évi kiadások a templomhoz és iskolához, külön jegyzékben részletezve. Hasonlóképpen a következő évi kiadások. Gr. Bánffy cs. lvt. Korda iratok. Apor István és más Aporok. Erdélyi Múzeum.
A kolozsvári főiskolára adott 8000 forint végrendeletében is előfordul. L. Apor levelét Teleki Lászlóhoz. 1698 nov. 21. Leveles könyve. Apor lvt. Erdélyi Múzeum.
Kolozsvári jezsuita rendházra adott összeg 1704 ben 6666 frt 40 kr. L. Tabella piarum fund. ac leg. collegii S. J. Claudiopolitani data a rectore anno 1762 jan. 9. Gyulafehérvári püsp. lvt. Dr. Bitay Árpád kutatása révén ismert adat.
Kolozsvári szemináriumra adott 5000 forintra l. Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez. II. 447 - 448. 1704-ben értéke 4066 frt 40 kr. Tabella piarum fund. ac leg. pro Seminario pauperum Claud. confecta. 1762. Gyulafehérvári püsp. lvt. Dr. Bitay Árpád kutatása révén ismert adat.
A Seminarium Aporianum adataira l. Liber continens nomina et historias convictorum Claudiopoli anno 1703. Kézirat a kolozsvári piarista rendház könyvtárában.
- 21 Kézdivásárhelyre l. Dr. Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Bpest, 1924. II. 433. Kézdivásárhelyi 1895—96. évi gimn. értesítő. 22. l.
Tövisre nézve l. Apor levele Kollonicshoz. 1700 febr. 14. Leveles könyve. Apor lvt. Erdélyi Múzeum. Apor Péter: Synopsis mut. 136. Cserei históriája. 284
A pálosok alapító levelét l. 1704 jan. 8. Szeben. Apor lvt. Apor István végrendeletei cs. Erdélyi Múzeum.
Désre: Apor levele Kollonicshoz. 1699 nov. 29. Gyulafehérvár. 1699 aug. 16. Kolozsvár. 1700 jan. 19. Gyulafehérvár. Leveles könyve. Apor lvt. Erdélyi Múzeum.

- György József: A ferencrendiek élete és működése Erdélyben. Cluj-Kolozsvár, 1930. 192., 208., 392., 447., 719–720.
- 22 Kapi Krisztina nagyszombati apáca Apornak. 1701 márc. 9. Nagyszombat. Apor lvt. Levelek gr. Kálnoky Sámuelhez és nejéhez, Lázár Erzsébethez. 1683–1706. cs. Erdélyi Múzeum.
Apor István levele Hevenessynek 1698 szept. 17., Kollonicshoz 1698 dec. 10. Gyulafehérvár. Leveles könyve. Apor lvt. Erdélyi Múzeum.
- 23 Apor István levele Hevenessynek. 1700 jul. 2, Kecze. U. o. A moldvai egyházfőgondnokságra I. Dr. Bitay Árpád közlését: Erdélyi Irodalmi Szemle, 1928. 118.
Vass György naplója. 127. Marosvásárhelyi gimn. értesítő. 1894–95. 15. Cserei históriája. 284.
- 24 Hevenessy levele Apornak. 1702 május 3. Bécs. Gr. Bánffy cs. lvt. Korja-iratok. Schola. Erdélyi Múzeum.
- 25 Cserei pótléka Apor Péter Met. Transylv.-hoz. 459.
- 26 U. o. 460.
- 27 XI. Ince levelének eredetije. Apor cs. lvt. V. 54. sz. Székely Nemzeti Múzeum. XII. Incée: Kemény: Diplomatarium Autographum. Erd. Múz.
- 28 Apor levele Hevenessynek 1698 aug. 2., Kollonicsnak 1698 aug. 8. Leveles könyve. Apor lvt. Erdélyi Múzeum.
- 29 Eredetije Apor lvt. VI. 24. sz. Székely Nemzeti Múzeum. Másolata Apor cs. lvt. Levelek gr. Kálnoky Sámuelhez és nejéhez, Lázár Erzsébethez cs. Erdélyi Múzeum.
1700 aug. 9-én a pálosok generalisa Aport confraterrá tette. Apor cs. lvt. Levelek gr. Kálnoky Sámuelhez és neje, Lázár Erzsébethez cs. Erd. Múz.
- 30 Apor-levelek Kollonicshoz. 1698 nov. 25. Gyulafehérvár, 1698 nov. 27-én az apostoli nuntiushoz. Gyulafehérvár. Leveles könyve. Apor lvt. Erd. Múz.
- 31 A Kath. Status a nuntiushoz. 1698 dec. 2 U. o.
- 32 Apor levele Kollonicshoz 1698 dec. 10. Gyulafehérvár, Kleinburghoz 1698 dec. 20. Vicze. U. o.
- 33 Apor levele Semlyei páterhez 1699 jan. 17. Kecze, Kollonicshoz 1699 márc. 24. Kolozsvár. U. o.
- 34 Instructio 1699 márc. 29. Kolozsvár. U. o.
- 35 Bethlen Miklós Önéletírása. II. 203–204. Bod Péter: Szmirnai szent Polikárpus. 1766. 142–143. A felség a kincstartóhoz. 1702 március 19. Liber decr. 384–385. L. Orsz. Lvt. Bpest. Erd. kanc. oszt.

VII. Erdélyi alkancellária Bécsben.

- 1 Szász Károly: Sylloge tract. 425.
- 2 Erd. Orsz. Eml. XXI. 82.
- 3 Szász Károly: Sylloge tract. 269–270.
- 4 U. o. 261.

VIII. Erdély elnyugtatásodása.

- 1 Munkás László: A királyi magyar posta története. 1528—1715. Budapest, 1911. 14—15.
A postára I. Dr. Szádeczky Lajos: A postaügy fejlődésének története c. könyvatos művét. Bpest. 1889.
- 2 Specificatio cursus postarum in Transylvania. Antiqua postarum via. 1699 aug. iratok között. Apor Leveles könyve. Apor lvt. Erd. Múz.
- 3 Szász Károly: Sylloge tract. 128, 271, 304, 318.
- 4 Munkás L. i. m. 205, 206.
- 5 Dr. Szádeczky Lajos i. művéből. Századok, 1912. 393.
- 6 Posták fizetéséről való commissio copiója. 1699 márciu: 26. Kolozsvár. Apor Rabutinhoz. 1699 március 26. Kolozsvár. Apor leveles könyve Apor lvt. Erd. Múz. L. a 2. és 5. jegyzetel. Summus extractus supra perceptione et erogatione ect. 1699 jan. irások között. U. o. Erd. Orsz. Eml. XXI. 353.
- 7 Apor levele Kleinburgnak 1697 március 23. Kolozsvár, 1697 ápr. 16. Kolozsvár, 1699 május 2, Gy.-Fehérvár, Aichpichlnek 1697 április 16. Kolozsvár, Kálnokynak és Tatrosinak 1698 szept. 17., Dörnynek 1698 aug. 2. Leveles könyve. Apor. lvt. Erd. Múz.
- 8 Az alkancellária gub.-nak 1696 április 28. Liber exp. 57. I. Orsz. lvt. Bpest. Erd. kanc. oszt. Bethlenhez 1696 május 5. 61. I. U. o.
- 9 Bethlen M. Önéletírása II. 152.
- 10 Balcu Mihály és Kozma Kelemen alkanc. jegyzők által szerkesztett vallató irat. 1698 ápr. 23. Jábroczy lvt. Bp. Orsz. lvt. Schlegern-házra 1. 1704 ápr. 24. Apor lvt. VI. 114. sz. Székely Nemzeti Múz. „Erd. Múz.” 35. évf. 150.
- 11 Vienna gloriosa c. Bécsben szerző megnevezése nélkül a város ostroma után megjelent mű. Nyáry Albert: A bécsi udvar a XVII. sz. végén. Lovina Ignác naplója.
- 12 Diarium Viennense. 1697. Közli Biró Vencel, „Erd. Múz.” 35. évf. 139—154.
- 13 Cserei históriája 393. Bethlen M. Önéletírása II. 108, 185.
- 14 Bethlen M. Önéletírása II, 152, 172.
- 15 Proverbium cct. 1700 nov. 23. Bécs. Kemény: Diplomatarium Autographum. Erd. Múz. Apor levele Komorniknak 1896 junius 8. Torda. Rabutinnek 1700 május 6. Gyulafehérvár. 1700 május 14. Gyulafehérvár. Aichpichlnek 1696 dec. 28. Vicze. Tatrosinak 1698 szept. 17. Leveles könyve. Apor lvt. Erd. Múz.
- 16 Apor levele Kleinburgnak 1697 március 23. Leveles könyv. U. o.
- 17 Tatrosinak 1698 november 6. Gyulafehérvár. Teleki Lászlónak 1698 november 21. Gyulafehérvár. Apor Péternek 1699 junius 23. Torda. U. o.
- 18 Kálnokynak 1699 julius 11. Csiksomlyó. U. o.
Cserei pótléka Apor P. Met. Trans.-hoz. 463.
- 19 Apor levele Kálnokynak 1700 március 29. Kecze. Leveles könyve. Apor

- lvt. Erd. Múz. Apor Péter; Met. Trans. 320. Apor Markó István kolozsmonostori harmincadosnak 1693 április 28. Gróf Bánffy cs. lvt. Korda iratok, Apor István és más Aporok. 1697. évi kiadásokról jegyzék u. o.
- 20 Cserei históriája 303.
- 21 Szádeczky Lajos; B. Apor Péter verses művei és levelei I. 60.
- 22 Apor István levele Hevenessynek 1698 dec. 27. Vicze. Leveles könyv. Erdélyi Múz.
- 23 Cserei históriája 269, 280. Bethlen Miklós Önéletírása II. 183. Hevenessy Apor Péterhez. Verses művei és levelei II. 37. I. József magyar király írása kelt 1708 július 12. Bécs. Apor István végrendeletei csomóban. Apor lvt. Erd. Múz.
- 24 Apor István levele Komornikhoz, 1696 május 28. Torda. Leveles könyv. U. o. Komornik Apornak, 1696 június 30. Bécs. Gr. Bánffy cs. lvt. Bánffy iratok, Apor levelek. Erd. Múz. L. A kincstartó c, fejezet 32. j.

IX. Hatalmaskodások.

A tordai malom.

- 1 Cserei históriája 282—283.
- 2 Bethlen M. gravamen irata hely és keltezés nélkül. Bécsi Hofkammerarchiv „Siebenbürgische Urkunden“ cs.
- 3 Cserei históriája 282—283. Kemény: Dipl. Trans. IX. 469—473.; Consensus regius super mola ab incolis O-Thordensibus cambiata pro comite Nicolao de Bethlen de anno 1697. 16. Januarii. L. még 2 jegyzet.
- 4 Cserei históriája 282—283.
- 5 L. 2. jegyzet. Bethlen M. Önéletírása 139.
- 6 Ez iratokat 1693 január—június hónapokban I. gróf Bethlen cs. lvt. Magy. Nemz. Múz. Bpest.
- 7 Apor levele Bethlenhez 1694 szeptember 26. Kecze. U. o.
- 8 „ „ Kálnokyhoz 1698 aug. 12. Leveles könyve. Apor lvt. Erdélyi Múz. Cserei históriája 282—283.
- 9 L. 2. jegyzetet. Szaniszló Zsigmond naplója T. Tár 1890. 90
- 10 1697 jan. 16. Bécs. Eredeti oklevelek. I. gr. Bethlen cs. lvt. Magy. Nemz. Múz. Bpest.
- 11 1697 május 29. Torda. 1697 május 14. Nagyenyed. U. o.
- 12 Erd. Orsz. Eml. XXI. 328. 1697. júl. 7.
- 13 Iratokat I. gr. Bethlen cs. lvt. Magy. Nemz. Múz. Bp.
- 14 Bethlen a felséghez. 1700 júl. 8. U. o.
- 15 Guberniumi végzés 1700 márc. 5. Gyulafehérvár. U. o.
- 16 Erd. Orsz. Eml. XXI. 424.
- 17 1699 szept. 26. Gyulafehérvár. Kassai János és Gidófalvi Mihály esküdtek írása. Gr. Bethlen cs. lvt. Magy. Nemz. Múz. Bpest.

- 18 A gubern. Bethlennek 1700 jun. 24 v. 29. Gyalu. U. o.
 19 A gubern. írása 1701 márc. 11. U. o.
 20 1701 nov. 29. U. o.

A viczei per.

- 1 Kapi Erzsébet írása papirszeletre írva hely és keltezés nélkül. (1700 ápr. 5.-én Bécsben kelt iratba beléve, amely irat az udvar adóköveteléséről szól. Aláírta Szentkereszti András). Kapi Erzsébetnek 1698 november 30-ról szóló bécsi irata a felséghez. 1730 márc. 29-én Viczén történt vagyoneosztás irata Illey Gábor és Ráczkeszy János assessorok előtt. Valamennyit l. Jábroczy lvt. Orsz. lvt. Bp.
- 2 Bethlen Miklós Önéletírása l. 461—462
- 3 1677 febr. 20. Vicze. Péchy Erzsébet felsorolása. Jábroczy lvt. Orsz. lvt. Bp.
- 4 Bethlen M. Önéletírása l. 461. Szádeczky Lajos: Br. Apor Péter verses művei és levelei l. 470.
- 5 Kapi Erzsébet végrendelete. 1719 nov. 14. Beszterce. Jábroczy lvt. Orsz. lvt. Bp.
- 6 U. o.
- 7 Toldalagi János kötelezvényét l. 1685 aug. 9. Abafája. Jábroczy lvt. Orsz. lvt. Bp.
- 8 Kapi Erzsébet levele urához. 1686 ápr. 21. Vicze. U. o.
- 9 Toldalagi János Kapi Erzsébethez. 1686 ápr. 24. Szamosujvár. U. o.
- 10 Deliberatum in causa dominae Elis. Kapi contra J. Toldalagi maritum suum ratione divortii postulati a sancto consistorio unitariorum Claudio-politano anno 1688 die 14 Januarii. U. o.
- 11 Vass György napl. 71. Lakodalom 1688 ápr. 25. Viczén.
- 12 Apor levele Kleinburgnak. 1696 dec. 19. Vicze. Leveles könyve. Apor lvt. Erd. Muz. Bánffy és Bethlen parancsa Jábroczy Ádámhoz szószállitás ügyében. 1696 május 3. Kolozsvár. Jábroczy lvt. Orsz. lvt. Bp.
- 13 Erd. Orsz. Eml. XI. 111. Kapi Erzsébet a felséghez. 1698 nov. 30. Bécs. Protestatioja, amelyben ellenmond Apor Istvánnak és testvéreinek. Hely és keltezés nélkül. A felség levele 1698 ápr. 22. B'csből, hogy Kapi Erzsébet előtte birtokai elvétele ellen protestál. Jábroczy lvt. Orsz. lvt. Bp.
- 14 Vagyoneosztó irat. 1730 márc. 29. Viczén.
 Héderváry István levele. 1697 szept. 9. Kolozsvár. U. o. L. még l. jegyzetben a vagyoneosztó iratot.
- 15 Rákosi Péter és Thuri György táblai diákok levele arról, hogy Kapi Erzsébet Apor Istvánt admonealtatja. 1692 jun. 22. Kolozsvár. U. o. L. még l. jegyzetben az első iratot.
- 16 Processus in causa castelli Vicze etc. 1698 dec. 1. Gyulafehérváron kelt guberniumi irat arról, hogy a felség rendeletéből Bethlen Miklós kancellár a nevezett processust a felségnek adja ki. U. o.
- 17 1696 dec. 29-én Viczéről Ujvári Miklós nemes ember és Illey Gábor szol-

gabíró jelentik a guberniumnak, hogy e napon Apor István a leírt instructiót adta kezükbe. U. o. L. még 1. jegyzetben az első iratot.

- 18 L. 1. jegyzetben az első iratot.
- 19 Apor emlékirata a felséghez. 1697. 117. sz. Orsz. lvt. Bpest. Erdélyi kanc. oszt.
Apor levele Kleinburgnak. 1696 dec. 19. Vicze. Itt Copia projecti ratione bonorum Viczeiensium. Levele Aichpichlhez 1696 dec. 28., Komornikhoz 1696 dec. 28. Leveles könyv. Apor lvt. Erdélyi Múzeum.
- 20 A felség 1698 ápr. 22-i nyílt levele Bécsből, hogy Kapi Erzsébet a testvéreiktől: Krisztinától, Jánostól, Györgytől Apor Istvánnak tett jószágeladásoknak ellent mond. Jábroczy lvt. Orsz. lvt. Bpest.
- 21 Balogh Zsigmond és Conrad Mihály hites jegyzők által lefolytatott tanuvallatás. 1698 ápr. 18. Gyulafehérvár. U. o.
- 22 L. 21. jegyzet. Haller István levele Kapi Erzsébethez. 1697 aug. 20. Szentpál. U. o.
- 23 Kapi Erzsébet Keresztési Sámuelhez. 1697 aug. 29. Vicze. U. o.
- 24 Haller István levele Kapi Erzsébethez. 1697 aug. 20. Szentpál. L. még 21. jegyzet. U. o.
- 25 Apor István levele Kapi Erzsébetnek. 1697 aug. 1. Szentjakab. U. o.
- 26 Kapi Erzsébet ellenmondása Illyés püspök előtt. 1697 aug. 15. Kolozsmonostor. Keresztési Sámuel levele Kapi Erzsébetnek. 1697 szept. 3. Borberek. L. még 23. és 24. jegyzet. U. o.
- 27 Balogh János és Fogarasi Gábor dobokamegyei viceszolgabírák jelentése a guberniumnak. 1697 aug. 28. U. o.
- 28 Bethlen Miklós Önéletírása. II. 244.
- 29 Kapi Erzsébet 1698-ban Apor Istvánt törvénybe idézi. Hely és keltezés nélkül.
Somai György viceszolgabíró és Csomos István nemes ember irata Kapi Erzsébet protestatiójáról. 1697 szept. 8. Aranyosszentmiklós.
Szegedi Miklós Dobokamegyében Buzán lakó és Karuly György dobokamegyei kisdevecseri lakós irata Kapi Erzsébet protestatiójáról. 1697 szept. 8. Viczei határban.
Balogh Zsigmond és Conradi Mihály esküdt jegyzők tanuvallomása 1698 ápr. 18-tól május 4-ig a felség 1698 márc. 22.-én Bécsben kelt rendelete alapján.
Balcu Mihály és Kozma Kelemen alkancelláriai jegyzők tanuvallatása Bécsben. A felség 1697 dec. 22.-én kelt irata alapján. 1698 jan. 11-től ápr. 23-ig.
Héderváry István jezsuita nyílt levele. 1697 szept. 9. Somai Gergely assessor és Illey Gábor viceszolgabíró írása, hogy Jábroczy Ádám őket a viczei kastélyba küldte holmiai kiadása végett. 1697 szept. 6. Ugyanezek írása, hogy Jábroczy Ádám általuk feleségéhez bekérezkedett. 1697 szept. 6. Jábroczy lvt. Orsz. lvt. Bpest.

- 30 Illey Gábor viceszolgabíró írása, hogy öt Apor István Kapi Erzsébethez instructióval küldte. 1697 okt. 4. Torda. U. o.
- 31 Bethlen Miklós Önéletírása. II. 244—245.
- 32 U. o. 245. Apor István naplója. 147. l. „Erdélyi Múzeum” 35. évf.
- 33 Kálnoky S. Kapi Erzsébetnek. 1696 május 3. Bécs. Nov. 6. ugyanannak. Héderváry István Kapi Erzsébetnek. 1696 jun. 7., jul. 16. és nov. 11. Kolozsvár.
Vizkeleti Zsigmond Kapi Erzsébethez. 1696 nov. 30., dec. 15. Kolozsvár. Jábroczy lvt. Orsz. lvt. Bpest.
- 34 Bécsi tanuvalloást I. 29. jegyzetbez. Kapi Erzsébet levele Apor Istvánnak. Hely és keltezés nélkül. U. o.
- 35 A felség irata. 1697 dec. 22. Bécs. U. o.
- 36 A tanukihallgatásokra I. a 29. jegyzetet.
- 37 A felség a guberniumnak. 1698 május 17. Laxenburg. Siketfalvi Gálfalvi Gergely és Szentgerliczei Patkós János ügyvédekhez szóló irata 1698 okt. 18. Bécs. U. o.
Ujfalvi János és Balogh Zsigmond 1698 nov. 13.-án kelt irata, hogy a felség decretumát Gyulafehérvárott megmutatták. U. o.
- 38 Kapi Erzsébet kérése a guberniumhoz, hely és keltezés nélkül.
A kormányzó rájegyzése 1698 nov. 27. U. o.
- 39 Apor levele Kálnokyhoz, 1698 aug. 2., 1698 nov. 6. Gyulafehérvár. 1698 dec. 28. Kecze. Levele Dörynek. 1699 jan. 6. Kolozsvár. Leveles könyve. Apor lvt. Erd. Múz.
- 40 A gyűlés leírása részletezve és kivonatolva is a Jábroczy lvt.-ban. Orsz. lvt. Bpest.
- 41 Apor levele Laczkó Jánosnak. 1699 márc. 24. Kolozsvár. Leveles könyve Apor lvt. Erd. Múz.
- 42 Balogh Zsigmond és Horváth Sámuel táblai jegyzők jelentését az eredményről I. Jábroczy lvt.-ban hely és keltezés nélkül. Eszerint a dobokai székgyűlés ideje 1699 márc. 18. Apor 17-et mond. L. levelét Döryhez 1699 febr. 24. Kecze. Leveles könyve. Apor lvt. Erd. Múz.
- 43 Apor levele Kálnokynak. 1698 szept. 17., Laczkó Jánosnak 1699 május 2. Gyulafehérvár, Kleinburgnak 1699 szept. 7. Kecze. U. o.
- 44 Kapi Erzsébet Apor Istvánnak. Név és keltezés nélkül. Jáb oczy lvt. Orsz. lvt. Bpest.
- 45 Pálffy Gábor Doboka m. assessor és Luczai István szolgabírák vallató irata 1726 május 22.-én a felség 1726 jan. 9.-én kelt rendelete szerint. Más vallató írás keltezés nélkül Jábroczy lvt. Orsz. lvt. Bpest.
Bethlen M. Önéletírása II. 245 Szádeczky L.: Apor Péter verses művei és levelei I. 267. Vass György levele Kapi Erzsébethez. 1700 aug. 26. Méhes. Levele szerint valami katonák a tettesek, akik pár puskát, flintáját és egy kis ládácskát vittek el. Két diák volt Jábróczkynál és inasa is ott hált. Jábroczy lvt. Orsz. lvt. Bpest,

- 46 Apor levele a kancelláriának. 1700 jun. 27. Kolozsvár. Fiáth Jánosnak u. ez nap. Dőrynek 1700 júl. 3. Kecze. Szentkeresztinek 1700 júl. 8. Torda. Leveles Könyve. Apor lvt. Erd. Múz.
- 47 A felség iratát l. 1700 szept. 17. Bécs. Liber decr. 295—298. L. Orsz. lvt. Bpest. Erd. kanc. oszt.
- 48 Kapi Erzsébetnek az uralkodóhoz irt iratait keltezés nélkül l. a Jábroczy lvt. Orsz. lvt. Bpest. A felség a guberniumhoz 1700 dec. 15. Liber decr. 330—332. l. Orsz. lvt. Bpest. Erd. kanc. oszt.
- 49 Apor István protestatiója 1701 április 21-én a dobokai székgyűlésen. Jábroczy lvt. Orsz. lvt. Bpest.
- 50 A felség a guberniumnak 1702 okt. 25. Liber decr. 714—716. l. Orsz. lvt. Erd. kanc. oszt. Bpest. A gubernium Apornak 1702 dec. 12. Apor a guberniumnak 1703. Gubernium Harrach kancellárnak 1703. febr. 28. Jábroczy lvt. Orsz. lvt. Bpest.
- 51 Az iratokat fogalmazványban nagy tömegben l. Jábroczy lvt.-ban.
- 52 Apor a guberniumhoz 1703 júl. 19. U. o. Kapi E. irata a császárhoz. 1703 május 14. Bécs. 847. l. A felség a guberniumhoz. 1703 május 21. 848—850. Liber decr. Orsz. lvt. Bpest.
- 53 Hevenessy levele Apornak. 1703 szept. 26. Bécs. Gr. Bánffy lvt. Korda iratok. Schola. Erd. Múz.
- 54 Házassági szerződése kelt Bécsben, 1704 aug. 19. Rothenfelsi Hosmann János erdélyi alkancelláriai tanácsos és irattáros, Hatházi Balcu Mihály erdélyi alkancelláriai jegyző és Tinkovai Matskási Péter aláírásával. Jábroczy lvt. Orsz. lvt. Bpest.
- 55 Végrendelete kelt 1719 nov. 14-én Besztercén. U. o.
- 56 Szádeczky Lajos: Apor Péter verses művei és levelei. II. 393. Mártonfi György püspök levele Kapi Erzsébethez. 1721 márc. 19. Jábroczy lvt. Orsz. lvt. Bpest.
Dr. Temesváry János; Hét erdélyi püspök végrendelete. Cluj-Kolozsvár, 1931., 6.
- 57 Toldalagi György ellen tanuvallatás. 1733 júl. 9. Vicze. Orbai Bapt. János levele. 1734 szept. 2. Miskolc. Jábroczy lvt. Orsz. lvt. Bpest. Kapi Erzsébet végrendelete ügyében. L. még 55. jegyzetet.

X. A fővezér. A kurucok Erdélyben.

- 1 Hevenessy levele Apornak 1703 febr. 14. Bécs. Gr. Bánffy lvt. Korda iratok. Schola. Erd. Múz.
- 2 A kinevező okirat eredetije az Apor cs. lvt. U. o. A felség a gub.-hoz 1703 március 1. Liber decr. 802—803. l. Orsz. lvt. Bp. Erd. kanc. oszt.

- 3 Alkancellária a bécsi haditanácshoz. 1703 március 27. Bécs. Liber decr. 818–819. I. Orsz. lvt. Bp. Erd. kanc. oszt.
A haditanács az alkancelláriának 1703 április 4. Bécs. U. o. 822. I. Bethlen Miklós Önéletírása II. 315
Hevenessy levele Apornak 1703 március 31. Bécs. Gr. Bánffy lvt. Korda iratok. Schola. Erd. Múz
- 4 Cserei históriája. 281.
- 5 Apor István naplója. 149. „Erd. Múz.” 35. évf.
- 6 Apor levele Markó Istvánnak 1698 október 26. Gyulafehérvár. Gr. Bánffy lvt. Korda iratok. Apor István és más Aporok. Erd. Múz. Ugyanitt egy jegyzék, amely szerint az ország Apornak 26.497 forinttal tartozik.
Rabutin Apornak 1698 június 26. Szeben. 1698 június 15. Szeben. Gróf Bánffy cs. lvt. Bánffy iratok. Apor levelek. Erd. Múz.
- 7 Apor II. Apafi Mihályhoz 1698 július 8. Gyulafehérvár. Hevenessyhez 1698 július 9. Gyulafehérvár. Kálnokynak 1698 november 6. Gyulafehérvár. Kleinburgnak 1698 november 28. Gyulafehérvár. Szentkereszlinek 1698 dec. 10. Gyulafehérvár. Leveles könyve. Apor lvt. U. o.
- 8 Apor levele Kálnokynak 1698 július 9. Gyulafehérvár. Dörynek 1698 szept. 17. Leveles könyve. Apor lvt. Erd. Múz.
Sólyom Tamás Aporhoz 1700 június 7. Újfalú. Gr. Bánffy cs. lvt. Bánffy iratok. Apor levelek. U. o. Cserei históriája 276.
- 9 Bethlen Miklós Önéletírása II. 340,
- 10 Cserei históriája 321–340. Szaniszló Zs. naplói. T. Tár 1890. 313–317. Bethlen Miklós Önéletírása II. 303–367., Apor Péter: Synopsis mut. 136–138., Vass Gy. napl. 375 és k. II.
- 11 Bethlen Miklós Önéletírása II. 305–309, 339.
- 12 Cserei históriája 331, Bethlen M. Önéletírása II. 336.
- 13 Bethlen Miklós Önéletírása II. 340, 347, 356–360.
- 14 Szádeczky Lajos: Apor Péter verses művei és levelei II. 22.
- 15 U. o. II. 45. Cserei pótléka Apor Péter Met. Trans.-hoz 447.
Cserei históriája 341. Bethlen M. Önéletírása II. 340.

XI. A főúr.

- 1 Apor Péter: Lusus mundi. 25.
- 2 Apor levele Komorniknak. 1696 okt. 8. Gyulafehérvár. Leveles könyve. Apor lvt. Erdélyi Múzeum.
- 3 Cserei pótléka Apor Péter Met. Trans.-hoz. 459, Met. Trans. 320.
- 4 Apor levele Kálnokynak 1698 nov. 23. Gyulafehérvár, Dörynek 1699 febr. 24. Kecze, Apor Péternek 1699 jun. 23. Torda. Leveles könyve. Apor lvt. Erdélyi Múzeum.

- 5 Apor levele Bethlen Miklósnak. 1702 dec. 24. Gr. Bethlen lvt. Magyar Nemzeti Múzeum. Bpest. Apor levele Fiáth Jánoshoz. 1700 jul. 30. Gyulafehérvár. Leveles könyve. Apor lvt. Erdélyi Múzeum. Cserei pótléka Apor Péter Met. Trans.-hoz. 446.
- 6 Szádeczky Lajos: Apor Péter verses művei és levelei. II. 29.
- 7 Apor levele Kálnokynak. 1698 nov. 23. Gyulafehérvár. Leveles könyve Apor lvt. Erdélyi Múzeum.
- 8 Apor levele Kálnokynak. 1698 dec. 3. Gyulafehérvár. U. o.
- 9 Apor levele Kálnokynak 1698 december 28. Kecze. U. o.
- 10 " " " 1699 január 6. Kolozsvár. U. o.
- 11 " " " " május 2. Gyulafehér ár.
" " " " május 25. Gyulafehérvár.
" " " " május 25. Gyulafehérvár.
" " " " június 23. Torda.
" " " " július 6. Csiki (borszéki) fürdő. U. o.
- 12 Mikes Mihály levele Apornak 1699 június 13. Bécs. Gróf Bánffy lvt. Bánffy iratok. Apor levelek. Erd. Múz.
- 13 Apor levele Mikesnek 1699 július 11. Csiksomlyó. Kálnokynak 1699 jul. 11. Csiksomlyó. Leveles könyv. Apor lvt. U. o.
- 14 Apor levele Kálnokynak 1699 július 6. Csiki (borszéki) fürdő, U. o.
- 15 " " Mikesnek 1699 augusztus 15. Kolozsvár. U. o.
- 16 " " Kálnokynak 1699 november 13. Gyulafehérvár. U. o.
- 17 " " " 1700 március 29. Kecze. U. o.
- 18 " " Stahrembergnek, Bucellininek, Harrachnak 1699 augusztus 15. Kolozsvár.
" " Kollonicsnak 1699 augusztus 16. Kolozsvár.
" " Aichpichlnek 1699 augusztus 17. Kolozsvár.
" " Kollonicsnak 1699 október 9. Gyulafehérvár.
" " Kálnokynak 1699 november 13. Gyulafehérvár.
" " " 1699 december 12. Gyulafehérvár.
" " " 1699 november 29. Gyulafehérvár. U. o.
- 19 Farkas Zsuzsánna Markó Istvánnak 1693 január 14. Kecze. Gr. Bánffy cs. lvt. Korda iratok. Apor István és más Aporok. Levele Apor Istvánnak hely és keltezés nélkül. Gr. Bánffy cs. lvt. Bánffy iratok. Apor levelek. Erd. Múz. Cserei históriája 270.
- 20 Apor levele Kálnokynak 1700 január 19. Gyulafehérvár. Leveles könyv. Apor lvt. Erd. Múz. Cserei históriája 269. Vass Gy. napl. 253.
- 21 Apor Péter: Met. Trans. 318 - 319. Cserei pótléka a Met. Trans.-hoz 482.
- 22 Apor Péter: Met. Trans. 318 - 319. Bethlen Miklós Önéletrésa II. 196. Kolozsvári tárgyainak összeírása 1696 augusztus 22.-én. Gr. Bánffy lvt. Korda iratok. Publicum. Erd. Múz.
- 23 Apo: Péter: Met. Trans. 327.

- 24 Cserei pótléka Apor P. Met. Trans.-hoz 483.
- 25 Cserei históriája 245.
Opus genealogicum illustris familiae Apor ect. 61. I. kézirat. Magyar Nemzeti Múz. Bp.
- 26 Cserei históriája 238, 248, 281. Apor Péter: Met. Trans. 393., Vass Gy. napl. 174, 193. Bethlen M. Önéletírása II. 175.
- 27 Cserei pótléka Apor Péter Met. Trans.-hoz 449. Pálffy Márton: Cserei Mihály történeti adomái és apoftegmái. „Erd. Múz.” 1935. 257.
- 28 Bethlen M. Önéletírása II. 131, 344–345.
- 29 Apor levele Komorniknak 1696 június 8. Torda. 1696 október 8. Gyulafehérvár. Szentkeresztinek 1700 április 18. Kolozsvár. Leveles könyv. Apor lvt. Erd. Múz.
- 30 Apor levele Kleinburgnak és Aichpichlnek 1699 november 29. Gyulafehérvár. Szentkeresztinek 1700 január 19. Gyulafehérvár. Erd. Múz. Bethlen M. Önéletírása II. 149, 356. Erd. Orsz. Eml. XXI. 321–322. Asztalos Miklós i. m. 141–147.
- 31 A pensio ilyen példájára I. Apor levelét a kamarához. Hely és keltezés nélkül. Gr. Bánffy lvt. Bánffy iratok. Apor levelek. Erd. Múz.
- 32 Ilyen iratok nagyszámban a Székely Nemzeti Múzeumban. Apor lvt.
- 33 Apor levele Kalnokynak 1699 július 6. Csiki (borszéki) fürdő. Leveles könyv. Apor lvt. Erd. Múz. Sinkay Sámuel levele Aporhoz 1704 február 7. Verestorony. Gr. Bánffy lvt. Bánffy iratok. Apor levelek. U. o. Bethlen M. Önéletírása II. 367.
- 34 Apor lvt. Erd. Múz.
- 35 1708-ban az Apor- és Korda-család között történt vagyonefelosztás. Bánffy cs. lvt. Korda-iratok. Apor István és más Aporok. Kolozsvári „piacszerű” házára I. Szilágyi Márton és Laki Péter írását. 1695 május 4. Kolozsvár. U. o.
- 36 Végrendeletét I. Szádeczky Laios: Br. Apor Péter verses művei és levelei. I. 350–360. Patachi János erdélyi gör. kath. püspök 1713 jan. 29-én eredő levele szerint az esztergomi érsek ez időben Apor István hagyatékából 1000 forintot küldött a fogarasi gör. kath. missziónak. Niles Miklós: Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani. Oeniponte. 1885. I. 406.
- 37 Apor levele Puy Istvánnak. 1700 jun. 27. Kolozsvár. Leveles könyve. Apor lvt. Erdélyi Múzeum.
Cserei históriája. 280–281.
- 38 Csuzy Zsigmond levele Hevenessyhez 1704 dec. 10. Szeben. Hevenessy-gyűjtemény. 16. k. 119. Budapesti egyetemi könyvtár.
Wesselényi István kézirat naplója 1703-ból. Erdélyi Múzeum.
- 39 Csuzy Zsigmond levele. L. előző jegyzetet.
Hevenessy levele Farkas Zsuzsánnának. 1705 nov. 10. Bécs. Gr. Bánffy lvt. Korda-iratok. Schola. Erdélyi Múzeum.

- 40 A kolozsvári lyceumi könyvtárban.
- 41 Farkas Zsuzsánna protestáló levele. 1705 május 17. Szeben. Gr. Bánffy lvt. Korda-iratok. Apor István és más Aporok. Erdélyi Múzeum.
- 42 Apor- és Korda-család közötti vagyonszétosztások: 1708 jun. 17. Brassó. 1712 márc. 13. Brassó. Gr. Bánffy lvt. Korda-iratok. Apor István és más Aporok. Erdélyi Múzeum. 1708 jun. 28. Szeben. Apor lvt. VI. 140. sz. Székely Nemzeti Múzeum. Apor Péter végrendelete. 1726 május 27. L. Szádeczky Lajos: Apor Péter verses művei és levelei. I. 398.
- 43 Historia S. I. C'audiopoli ab anno 1701, ab exordio scilicet saeculi post Chr. n. decimi octavi degentis. p. 285. Magyar Nemzeti Múzeum. Bpest. Biró Vencel: A kolozsvár piarista templom alapítása. C'uj-Kolozsvár, 1932. 41. l.

Névmutató.

- Aichpichl Károly Theobald br. 34,
 48, 51, 58, 59, 60, 126
 Alvinczy Péter 22, 26, 108
 Apafi Mihály 15, 17, 20, 23, 24, 29, 30
 Apafi Mihály II. 20, 23, 134, 165
 Apor András 9
 „ Borbála 9, 10, 160
 „ Farkas 9, 10
 „ István 9—176
 „ János 9, 10, 17, 160, 163
 „ László 17
 „ Lázár 9
 „ Lázár 9, 10, 17, 18, 128, 160
 „ Péter 9, 10
 „ Péter 10, 17, 57, 68, 98, 100,
 126, 127, 158—164, 174
 „ Péterné 163
 „ Zsigmond 9, 10
 „ Zsófia 9, 10
 Athanasius 105

 Bala Mihály 145
 Balcu Mihály 109
 Balogh Ferenc 57, 58, 59, 61, 64, 66, 128
 Balogh János 143
 Baranyai László 105
 Bartha András 9
 Basa Tamásné 9
 Bánffy György gr. 22, 24, 25, 27, 28,
 54, 61, 65, 71, 78, 79, 99, 115, 120,
 122, 125, 160, 166
 Báthory Gábor 134
 „ István 14

 Báthory Kristóf 14
 „ Zsigmond 14, 29, 123, 134
 Báthory Zsófia 10, 17
 Bellusi 173
 Berzeviczy Márton 107
 Bethlen Elek 22, 23, 135, 160
 „ Farkas 18
 „ Gábor 10, 14, 20, 29, 44,
 70, 98, 124, 135, 160
 „ Gergely 18, 22, 27, 60, 78,
 153, 160
 „ János 107
 „ Kata 165
 „ Miklós gr. 22, 24, 26, 27,
 34, 40, 52, 60, 62, 66, 78,
 87, 99, 102, 105, 107, 113,
 115, 117, 120, 122, 124, 126,
 128, 130, 131, 132, 133, 134,
 144, 150, 155, 156, 157, 159,
 164, 166, 167, 168
 „ Miklósné 132, 135
 „ Sámuel 155
 Béli Pál 17, 18, 19, 135
 „ Pálné 135, 163
 Bilinger György 27, 53
 Biró Mózes 109
 „ Sámuel 49, 50, 52, 57, 59, 65,
 66, 79
 Boér Sámuel 126, 127
 „ Simon 98, 100, 162
 Boldizsár ötvös 72
 Bornemisza Anna 30
 Breiner Sigfrid 27

- Czakó György 147
 „ Zsigmond 109
 Csáky István gr. 98, 144, 146, 149, 162
 „ László gr. 48, 65, 66, 78, 79
 Csáky Mihály 107
 Cserei Mihály 12, 61, 62, 96, 104,
 128, 159, 160, 163—166
 Csintalan Zsófia 17
 Csomos István 146
 Csuzy Zsigmond 172

 Daniel István 22
 Demeter István 74
 Dizent Mihály Lőrinc 58
 Dunod 21
 Döry László 52, 59, 151

 Eckler György 60, 63, 64, 67
 Eszterházy herceg 122

 Farkas Ferenc 19
 „ Zsuzsánna 19, 104, 149, 150,
 162, 163, 174
 Ferdinánd I. magyar király 30, 33, 69
 Fiáth János 100, 151
 Fogarasi Gábor 143
 Forgách Ferenc 107
 Fráter György 29
 Frigyes Ágost választófejedelem 27

 Gálfalvi Gergely 148
 Guthi István 156
 Gyeröffy György 24, 26, 100
 Gyulaffy László 28, 96, 100, 166
 Haller György 172
 „ István 96, 140, 141, 142, 147,
 157, 166, 174
 „ János 24, 27, 30, 32, 35, 37, 47
 Hegyesy András 132
 „ Mihály 133
 Heiszler 125
 Henter Benedek 96, 100, 109, 147
 „ Ferenc 99
 Hevenessy Gábor 60, 65, 96, 98, 100,
 105, 123, 128, 147, 153, 154, 174

 Héderváry István 145, 147
 Hirsch Mátyás 53
 Hoffmann 152

 Illyey Gábor 143, 146
 Illyés András 97, 98, 142
 Imecs Judit 9, 10
 Incze XI. 104
 „ XII. 104
 Jábroczy Ádám 136, 137, 139, 144,
 145, 148, 150
 „ Gábor 152
 Jósika Gábor 99, 100
 „ István 107
 József I. magyar király 128

 Kapi Erzsébet 134, 135, 137—152
 „ Gábor 134, 137, 139
 „ Gábor 147
 „ György 134, 137
 „ János 134, 139
 „ Krisztina 134, 137—139
 Kara Musztafa 20
 Karafa 22
 Kálnoky Bélint 19
 „ Sámuel gr. 23, 59, 60, 63,
 66, 96, 109, 110, 115, 122
 127, 147, 148, 161, 162, 166
 Károly osztrák főherceg 21
 Kászoni István 132
 Káthay Mihály 107
 Kelemen István 17
 Kemény János 14, 60
 Keresztesi Sámuel 23, 140, 141, 142,
 147
 Kinszky Ulrik gr. 51, 52, 110
 Kirila Máté 150
 Komornik Pál Károly
 de Kleinburg (más néven Kleinburg)
 22, 48, 51, 59, 60, 62, 64, 128
 Kleinburgné 126
 Kollonics Lipót 51, 59, 96, 98, 104,
 105, 156, 162
 Korda Zsigmond 19, 131, 142, 152, 174

- Kovacsóczy Farkas 107
 " István 107
 Kovács János 132
 Kozma Kelemen 109
 Köleséry Sámuel 64
 Kun Ilona 163

 Laczkó János 149, 162
 Lajos bádeni herceg 24
 Lázár Borbála 9
 " Ferenc 100
 Lévai István 145
 Leiningen 126
 Lichtenstein herceg 153
 Lipót magyar király 124

 Maholányi János 110
 Martiniczné 128
 Mátskási Boldizsár 78
 Matyasovszky 162
 Mártonffy György 152
 Mikes Kelemen 18, 78
 " Mihály gr. 59, 60, 96, 98 105,
 162
 Mikola Zsigmond 149
 Mikó Ilona 163
 " István 78
 Mindszenti Benedek 134
 " Gábor 134
 " Erzsébet 134

 Nagy Fruzsina 9
 " Menyhért 9
 Nagy Péter cár 123
 Naláczy István 18, 165
 Nemes Péter 130
 Neureuther Károly 171
 Numsi Mátyás 53, 58, 59

 Paar 120, 121
 Paarné 126
 Palm János Dávid 51
 Pap János 145
 Patkós János 149
 Pálfi Ferencz 109

 Pálffy gr. 122
 Pápai Márton 145
 Pekri Lőrincz 66, 100
 Petki Dávid 98
 Petki István 11—16, 165
 Péchy Erzsébet 134, 135, 139
 " Simon 107
 Prank 48, 51, 59
 Prezner Kristóf 53

 Rabutin 65, 96, 99, 126, 134, 153,
 156, 157, 171
 Rabutinné 126
 Rákóczi György I. 14 29, 44, 70
 " " II. 10, 15, 16, 29, 134
 Rhédei Ferenc 29
 Rudolf magyar király 30, 134

 Samarjai Péter 78
 Seau (Seeau) János Frigyes gr. 67, 99
 " " Honorius gr. 67
 Sándor Gergely 172
 Sirosy János 24, 140, 141, 166
 Schedel Kristóf 86
 Schlegern Károly 122
 Simon Szimion 150
 Simonfi Mihály 149
 Somai Gergely 144, 145
 Stoyka Zsigmond 102
 Sulyok Imre 107

 Szabó Jánosné 145
 Szaniszló Zsigmond 130
 Száva Mihály br. 27, 50, 53, 57, 58,
 61, 64, 66
 Szebelébi Bertalan 98
 Szentkereszti András br. 100, 109,
 110, 115, 147, 151
 Székely László 18, 22
 " Mózes 9
 " Sámuel 16
 Széplaki András 144
 Szinán 134
 Szombati György 144
 Szőlősy János 152

- Takács Mihály 145
 Talián 173
 Tatrosi Mihály 41, 45, 46, 49, 52, 56
 Teleki Mihály 12, 18, 22, 60, 107,
 125, 129, 130, 135, 165
 Teleki Mihályné 163
 Thavonat Lajos Albert br. 60, 62—67,
 71, 125, 171
 Thoroczky 156
 Thököly Imre 23, 24, 158
 Toldalagi György 152
 „ János 78, 135, 136
 Tordai Ferenc 10
 Vajda László 20
 Vardain 74
 Vass György 115, 150, 159
 Vágó Gábor 174
 Veres Borbála 16
 Veterani 96, 99, 126, 153
 Vitéz András 133
 Vizkeleti (Csete István) 96, 145,
 147
 Vorster Kristóf 86
 Walterschircen 59, 60
 Weigler 152
 Weissenberg 110
 Wertheimer Simon 86
 Zilahi András 104

Képek jegyzéke:

	Oldal
Gróf Apor István arcképe. Eredetije a család birtokában. (Melléklet.)	
Kolozsmonostori apátság. Eredetije a kolozsvári róm. kath. főgimnázium Báthory-képén	11
Kolozsmonostori belső jezsuita rendház és konviktus	13
Bánffy György és Apor István aláírása	23
Apor-címeres lunula	33
Báthory és Apor egyesített címer a régi nemesi konviktus bejáróján	55
Báthory—Apor-szeminárium kapuja	95
Bécsi Szent Anna-templom belseje	97
Mária-kongregációs könyv címlapja 1641-ből. Eredetije a kolozsvári Piarista rendházban	101
Kálnoky Sámuel aláírása	109
Első postavonalak Erdélyben	119
Arany Szarvashoz címzett vendéglő Bécsben. Eredetije a bécsi városi múzeumban	121
A tordai malom	131
Kepi Erzsébet aláírása	141
Apor Istvánról szóló gyászbeszéd címlapja	157
Apor István birtok-térképe	169
Apor István sírja a kolozsvári piarista templom kriptájában	173
Apor István síremléke	175

1927 FEB 10

RECEIVED
FEB 10 1927

T a r t a l o m:

Előszó	3
I. Nevelésmódok. Apor feltűnése... ..	9
II. Erdély halódik, Apor emelkedik	21
III. A kincstartó	29
IV. Német vezetésre való áttérés a gazdálkodásban ...	53
V. Államháztartás	69
VI. Katolikus megerősödés	93
VII. Erdélyi alkancellária Bécsben	107
VIII. Erdély elnyugatiasodása	117
IX. Hatalmaskodások	
A tordai malom	129
A viczei per	134
X. A fővezér. A kurucok Erdélyben	153
XI. A főúr	159
XII. Jegyzetek	177
Névmutató... ..	205
Képek jegyzéke	209

LIBRARY

AZ ERDÉLYI KATOLIKUS AKADÉMIA KIADVÁNYAI.

Szerkeszti: Dr. GYÖRGY LAJOS főtitkár.

1. **Dr. Biró Vencel:** *Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus.* 1929.
 2. **Dr. Juhász Kálmán:** *A Gellért-legenda.* 1929.
 3. **Dr. Gyárfás Elemér:** *A püspökválasztási jog a gyulafehérvár-fogarasi görög katolikus egyházmegyében* 1929.
 4. **Dr. P. Boros Fortunát:** *Az első erdélyi törvénykönyv és a katolicizmus.* 1930.
 5. **Dr. Ruzitska Béla:** *Az atomelmélet újabb fejlődése.* 1931.
 6. **Dr. Sulyok István:** *A kisebbségi kérdés szociológiai oldala.* 1931.
 7. **Dr. Rajka László:** *Jókai Kalandora.* 1932.
 8. **Dr. Biró Vencel:** *A kolozsvári piarista templom alapítása.* 1932.
 9. **Dr. Temesváry János** *Az erdélyi püspöki szék betöltése.* 1932.
 10. **Dr. Biró Vencel:** *Altörzsi Gróf Apor István és kora.* 1935.
-

MINERVA
NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.
CLUJ